

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

İNSAN HAKLARI VE TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE İNSAN HAKLARINI KORUMA
MEKANİZMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Aykut BÖCÜKCÜ

Danışman

Doç. Dr. Celalettin GÜNGÖR

Eylül, 2019

KIRIKKALE

ÖNSÖZ

İnsan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerinin önlenmesi amacıyla ulusal ve uluslararası alanda çeşitli mekanizmalar geliştirilmiştir. Geliştirilen bu mekanizmaların yapısı, oluşumu ve işleyişi akademik alanda araştırma konusu olmuştur. Bu çalışma kapsamında da Türkiye’de insan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerin önlenmesi amacıyla hangi mekanizmaların geliştirildiği ve oluşturulan bu mekanizmaların yapısı, oluşumu ve işleyişi incelenmiştir.

Çalışmanın hazırlanması kapsamında insan haklarının korunması amacıyla Türk kamu yönetimi içerisinde oluşturulan mekanizmalar geniş bir çerçevede incelenmiştir. Bu itibarla Adalet Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı teşkilat yapısı içinde oluşturulan idari birimler, TBMM bünyesinde kurulan komisyonlar ve kamu tüzel kişiliğine sahip diğer kurum ve kuruluşlar çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu nedenle söz konusu tüm kurum mevzuatı ve bu kurumların faaliyet raporları ile TBMM tutanakları incelenmiştir.

Çalışmanın tamamlanması sürecinde başta danışmanım Doç. Dr. Celalettin GÜNGÖR olmak üzere Prof. Dr. Gülay ERCİNS, Prof. Dr. Cemal FEDAYİ ve Doç. Dr. Demirhan F. ERDEM hocalarıma yardımları için teşekkür ederim.

TÜRKÇE ÖZET

İnsan hakları dünyada ve ülkemizde son yüzyılda adını sık duyduğumuz kavramların başında gelmektedir. II. Dünya Savaşı ve öncesinde yaşanan insan hakları ihlallerinin önlenmesi konusunda ulusal ve uluslararası alanda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu konu üzerine özellikle devletlerarası birçok sözleşme imzalanmış ve bildiriler yayınlanmıştır. Uluslararası alanda insan hakları konusunda yaşanan bu gelişmeler, uluslara birtakım yükümlülükler getirmiştir. Bu kapsamda Türkiye’de de bu yükümlülükleri yerine getirmek amacıyla birçok hukuki ve idari düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Türkiye’de insan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerinin önlenmesi amacıyla 1990 yılında İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunun kurulmasıyla kurumsallaşma süreci başlamıştır. Çalışmanın esası Türkiye’de bu süreç içerisinde kurulan koruma kurumlarının tamamına yer veren bir çalışma hazırlamaktır. Ayrıca söz konusu bu kurumların yapısı ve işleyişi sırasında yaşanan sorunları tespit etmek ve sorunlara ilişkin çözüm önerileri geliştirmek amaçlanmaktadır.

Bu kapsamda birinci bölümde insan haklarının kavramsal, kuramsal ve tarihsel çerçevesine; ikinci bölümde ulusal, bölgesel ve uluslararası insan hakları hukuki kaynakları ve insan haklarını koruma mekanizmalarına; son bölümde ise Türk kamu yönetimi yapısına ve bu yapı içerisindeki insan haklarını koruma mekanizmalarına yer verilmiştir.

Anahtar Kavramlar: İnsan Hakları, Türk Kamu Yönetimi, İnsan Hakları Koruma Mekanizmaları

İNGİLİZCE ÖZET (ABSTRACT)

In the past century, the term ‘human rights’ has become one of the more prominent themes both in the international, as well as in the domestic sphere. After the Second World War, there have been various developments in this area. Especially on the international plane, a serious amount of treaties and declarations have been ratified. With those developments, the responsibilities of states have, naturally, increased. In order to fulfil those obligations, Turkey has implemented various legal and administrative actions.

The institutionalisation of human rights development and prevention of breaches of human rights started in 1990 with the establishment of the Human Rights Investigation Commission. Its workings are inclusive of all the protection organisations. Among the main purposes and fields of activity of the Commission is the analysis of those institutions' structure, workings and potential problems, as well as craft solutions for them. In the first instance, it is looked at the conceptual, theoretical and historical context.

In the second part, the national, geographical and international human rights legal sources and human rights protection mechanisms are analysed. In the final part, the Turkish public administration is analysed with outlook on its structure for human rights protection.

Key words: Human Rights, Turkish Public Administration, Human Rights Protection

SİMGELER VE KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADÖ	: Amerika Devletler Örgütü
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluđu
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BEDDK	: Bilgi Edinme ve Değerlendirme Kurulu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMM	: Büyük Millet Meclisi
ECOSOCC	: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Konsey
ESKHS	: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi
HSK	: Hâkimler ve Savcılar Kurulu
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KSHS	: Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi
ÖSYM	: Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİHEK	: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
TİHK	: Türkiye İnsan Hakları Kurumu
TODAİE	: Türkiye Ortadođu Amme İdaresi Enstitüsü
UCM	: Uluslararası Ceza Mahkemesi

TABLolar VE ŞEKİLLER

Tablo 1: BM Tarafından Kabul Edilen Sözlöşmeler	55
Tablo 2: Uluslararası Sözlöşmelere Dayalı Denetim Mekanizmaları ve Usulleri	71



İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
TÜRKÇE ÖZET	ii
İNGİLİZCE ÖZET (ABSTRACT)	iii
SİMGELER VE KISALTMALAR	iv
TABLolar VE ŞEKİLLER	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM:	4
İNSAN HAKLARI: KAVRAMSAL, KURAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVESİ	4
1. HAK VE ÖZGÜRLÜK KAVRAMI	4
2. İNSAN HAKLARI KAVRAMI	5
2.1. İnsan Haklarının Tanımı	6
2.2. İnsan Haklarının Niteliği	10
2.2.1. Temel Hak Olma	11
2.2.2. Evrensellik	12
2.2.3. Bireysellik	13
2.2.4. Dinamiklik	14
2.2.5. Doğuşanlık	15
2.2.6. Devlete Karşı İleri Sürülebilirlik	16
2.2.7. Devredilemez ve Vazgeçilemez Oluşu	17
2.3. İNSAN HAKLARININ SINIFLANDIRILMASI	18
2.3.1. Jellinek'in İnsan Hakları Sınıflandırılması	18
2.3.2. Karel Vasak'ın İnsan Hakları Sınıflandırılması	19
2.3.3. Jürgen Habermas'ın İnsan Hakları Sınıflandırması	20
2.3.4. Kişisel, Sosyal, Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Hakları Sınıflandırılması	21
2.3.5. Yasal Haklar- Moral Haklar	21
2.3.6. Diğer Sınıflandırmalar	22
3. İNSAN HAKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ	23
3.1. Dünyada İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi	23
3.1.1. Pozitif Hukuk Öncesi İnsan Hakları	24
3.1.1.1. İlk Çağda İnsan Hakları	24
3.1.1.2. Orta Çağda İnsan Hakları	25
3.1.1.3. Yeni Çağda İnsan Hakları	26

3.1.2.	Pozitif Hukuka Geçiş ve İnsan Hakları.....	27
3.1.2.1.	Bildirgeler ve Antlaşmalarda İnsan Hakları.....	28
3.1.2.2.	Anayasacılık Süreci İnsan Hakları.....	29
3.2.	Türkiye’de İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi.....	31
3.2.1.	Cumhuriyet Öncesi	33
3.2.1.1.	Sened-i İttifak.....	33
3.2.1.2.	Tanzimat Fermanı	35
3.2.1.3.	Islahat Fermanı.....	36
3.2.1.4.	1876 Kanun-i Esasi	37
3.2.2.	Cumhuriyet Sonrası.....	39
3.2.2.1.	1921 Teşkilat-ı Esasiye ve 1923 Değişikliği.....	39
3.2.2.2.	1924 Teşkilat-ı Esasiye ve 1928-37 değişiklikleri	41
3.2.2.3.	1961 Anayasası 1971-73 Değişiklikleri	43
3.2.2.4.	1982 Anayasası ve Değişiklikleri.....	46
3.2.2.5.	Temel Haklar ve Özgürlükler.....	47
İKİNCİ BÖLÜM:	50
İNSAN HAKLARI HUKUKUNUN KAYNAKLARI VE İNSAN HAKLARINI KORUMA MEKANİZMALARI.....	50
1. İNSAN HAKLARI HUKUKU VE KAYNAKLARI.....	50
1.1. Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Kaynakları	51
1.1.1.	Birleşmiş Milletler	51
1.1.2.	BM Tarafından Hazırlanan Sözleşmeler Kapsamında İnsan Hakları Hukuku	53
1.2. Bölgesel İnsan Hakları Hukuku Kaynakları	56
1.2.1.	Amerika İnsan Hakları Hukuku Kaynakları	56
1.2.1.1.	Amerika Devletler Örgütü.....	57
1.2.1.2.	Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sözleşmesi	58
1.2.2.	Afrika İnsan Hakları Hukuku Kaynakları	59
1.2.2.1.	Afrika Birliği Örgütü	60
1.2.2.2.	Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı	60
1.2.3.	Avrupa İnsan Hakları Hukukunun Kaynakları	61
1.2.3.1.	Avrupa Konseyi	62
1.2.3.2.	İnsan Haklarını Ve Temel Özgürlüklerini Korumaya Dair Avrupa Sözleşmesi ve Ona Bağlı Protokoller.....	62
1.2.3.3.	Avrupa Konseyi Tarafından Kabul Edilen Diğer Sözleşmeler	65
2. İNSAN HAKLARI KORUMA MEKANİZMALARI	66
2.1. Uluslararası İnsan Hakları Koruma Mekanizmaları	67

2.1.1.	Yargısal Koruma	67
2.1.2.	Yargısal Olmayan Koruma	69
2.1.2.1.	Sözleşmeye Dayalı Denetim Organları ve Usulleri	69
2.1.2.2.	Sözleşme Dışı Denetim Organları ve Usulleri	72
2.2.	Bölgesel İnsan Hakları Koruma Mekanizmaları	78
2.2.1.	İnsan Hakları Mahkemesi Modeli	78
2.2.2.	Yargısal Olmayan Modeller(Komisyon, Konsey, Komite)	79
2.3.	Ulusal İnsan Hakları Koruma Mekanizmaları	81
2.3.1.	Ulusal İnsan Hakları Kurumları Kısa Tarihçesi	81
2.3.2.	Ulusal İnsan Hakları Koruma Mekanizmaları Modelleri	82
2.3.2.1.	Komisyon Modeli	84
2.3.2.2.	Danışma Komitesi Modeli	85
2.3.2.3.	Ombudsman Modeli	85
2.3.2.4.	Enstitü Modeli	86
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:	87
TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE İNSAN HAKLARINI KORUMA	MEKANİZMALARI	87
1.	TÜRK KAMU YÖNETİMİ GENEL YAPISI	87
1.1.	Merkezi Yönetim Kuruluşları	88
1.2.	Yerinden Yönetim Kuruluşları	90
2.	TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE İNSAN HAKLARINI KORUMA	
MEKANİZMALARI KURUMSAL TARİHÇESİ, YAPISI VE İŞLEYİŞİ	91
2.1.	Türk Kamu Yönetiminde İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Kurumsal	
Tarihçesi	91
2.2.	Türk Kamu Yönetiminde İnsan Hakları Koruma Mekanizmaları	94
3.1.1.	TBMM'ye Bağlı Komisyonlar	94
3.1.1.1.	İnsan Hakları İnceleme Komisyonu	94
3.1.1.2.	Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu	96
3.1.1.3.	Dilekçe Komisyonu	97
3.1.1.4.	İnsan Haklarının Korunması Kapsamında Komisyonların	
Değerlendirilmesi	98
3.1.2.	Kamu Denetçiliği Kurumu	99
3.1.3.	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu	103
3.1.4.	Kişisel Verileri Koruma Kurumu	106
3.1.5.	İl İlçe İnsan Hakları Kurulları	108
3.1.6.	Adalet Bakanlığına Bağlı İdari Yapılar	109
3.1.6.1.1.	Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu	109

3.1.6.1.2. İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı ve İnsan Hakları Tazminat Komisyonu	111
3.1.6.1.3. Mağdur Hakları Dairesi Başkanlığı	113
3.1.6.1.4. Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları	114
3.1.7. İçişleri Bakanlığına Bağlı İdari Yapılar	116
3.1.7.1. İnsan Hakları İhlallerini İnceleme Bürosu	116
3.1.7.2. Jandarma Genel Komutanlığı İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi	117
3.1.7.3. Kolluk Gözetim Komisyonu	118
3.1.7.4. 5233 Sayılı Terör Ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun Gereğince Oluşturulan Zarar Tespit Komisyonunu	119
SONUÇ	121
KAYNAKÇA	126

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı, insan haklarının uluslararası düzeyde korunması ve ihlallerinin önlenmesi konusunda bir dönüm noktası olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası insan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi, ulusal bir sorun olmaktan çıkmış, uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Birleşmiş Milletlerin kurulması, devamında BM tarafından hazırlanan sözleşmeler ve kurulan mekanizmalarla insan haklarının gelişmesi konusunda önemli adımlar atılmıştır. Söz konusu bu sözleşmelerle taraf devletlere birtakım yükümlülükler getirilmiştir. Bu yükümlülüklerden en önemlisi insan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerinin önlenmesi konusunda ulusal mekanizmaların oluşturulmasıdır.

Bu nedenle ulusal insan haklarını koruma mekanizmalarının oluşturulması Türk kamu yönetimi içerisinde de önemli bir konuma sahiptir. Bu çalışma öncesi insan hakları alanında hazırlanan akademik çalışmalar incelendiğinde ulusal insan hakları koruma mekanizmalarına dar bir çerçevede yer verildiği görülmektedir. Ayrıca son yıllarda yapılan mevzuat değişikliği sonrası kurum ve kuruluşların yapısı değiştirilmiş, birçok kurum ve kuruluş kapatılarak yerlerine farklı kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Bu nedenle akademik alanda Türkiye’de insan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerin önlenmesi konusunda faaliyet yürüten kurumların tamamına yer veren güncel bir çalışma bulunmamaktadır. 1990 yılında TBMM’ye bağlı olarak kurulan İnsan Hakları İnceleme Komisyonu’nun kurulmasıyla başlayan kurumsallaşma süreci 2016 yılında Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu ile Kişisel Verileri Koruma Kurumu’nun kurulmasıyla süreç devam etmiştir. Ayrıca 2017 yılında yapılan anayasa değişikliği ile birlikte Türk kamu yönetimi yeni bir yapılanma sürecine girmiştir. Bu süreç içerisinde insan haklarıyla ilgili kurumlar da önemli derecede etkilenmiştir. Kurumların kuruluşu, yapısı ve işleyişi konusunda birçok değişiklik yapılmıştır. Çalışma ile akademik alanda insan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerinin önlenmesi konusunda Türkiye’de faaliyet yürüten tüm kurumsal yapılara yer veren bir çalışma hazırlanarak söz konusu boşluğun tamamlanması amaçlanmıştır.

İnsan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerinin önlenmesi dünyada olduğu kadar Türkiye’de de son dönemlerde en çok gündemde olan konuların başındadır. İnsan hakları alanında Türk kamu yönetimi içerisinde 1990 yılında başlayan kurumsallaşma süreciyle birlikte halen faaliyette bulunan 15 adet kurumsal yapı bulunmaktadır. Bu kurumların çok azı kamu tüzel kişiliğine sahip bağımsız idari yapılardır. Kurumların sayısının bu denli fazla olması, insan haklarına katkı sağlamanın ötesinde olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bunların en başında kurumlar arası koordinasyon sağlanamaması sorunu gelmektedir. Söz konusu bu kurumlar ayrı ayrı incelendiğinde kurumların gerek yürütmüş oldukları faaliyetler gerekse idari yapılanmaları konusunda çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Çalışma ile bu sorunların tespit edilmesi ve bu sorunlara çözüm önerileri geliştirilmesi planlanmaktadır. Ayrıca insan hakları konusunda faaliyet yürüten kurumlar arasında koordinasyonu sağlamak üzere bir sistem geliştirilmesi önerilmekte ve bu önerilen sistemin kurumlar arası koordinasyonun sağlanmasına yardımcı olacağı değerlendirilmektedir.

İnsan hakları ihlalleri genel yaklaşım itibariyle kamu gücünün yürütmüş olduğu faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Kamu gücü tarafından yapılan insan hakları ihlallerinin tespit edilmesi, önlenmesi ve tazmin edilmesi esasında yargı fonksiyonu kapsamında olduğu değerlendirilmektedir. Ancak bu durum idare hukuku açısından değerlendirildiğinde önceliğin ihlali yapan idare veya bir üst makam tarafından ihlalin önlenmesi öngörülmüştür. İhlalin idare tarafından önlenememesi durumunda insan hakları koruma kurumlarına başvuru yolu geliştirilmiştir. İnsan hakları ihlalinin tespiti, önlenmesi veya tazmin edilmesi yargısal bir faaliyet olması nedeniyle yargı mercileri tarafından yerine getirilmesi esastır. Bu nedenle insan haklarını koruma kurumları tarafından verilen kararların birçoğu bağlayıcı nitelik taşımamaktadır. Ayrıca söz konusu kurumların bazı kararlarına karşı da yargı yolu kapatılmıştır.

Bu kapsamda temel savımız yargı mercileri tarafından çözülmesi gereken uyuşmazlıkların idare tarafından çözülmeye çalışılması ayrıca bir hak arama ihlaline neden olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde hak, özgürlük kavramları kapsamında insan haklarının kavramsal çerçevesine; insan haklarının niteliği başlığı altında, uluslararası alanda genel kabul görmüş niteliklerine; insan haklarının tarihsel gelişimi içerisinde dinamik yapısından kaynaklı olarak, coğrafi, siyasi ve kültürel farklılıklar sonucu bazı yazarlar tarafından yapılan insan hakları sınıflandırılmasına; insan hakları kavramının tarihsel süreç içerisinde dünyada ve Türkiye’de felsefi, ahlaki ve hukuki gelişimine yer verilmiştir.

İkinci bölümde insan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerin korunması kapsamında insan haklarının hukuki kaynaklarına yer verilmiş ve bu hukuki kaynaklarla insan haklarına ilişkin kurumsal yapılar incelenmiştir. Özellikle çalışmanın esası gereği uluslararası, bölgesel ve ulusal nitelikteki insan haklarını koruma mekanizmalarına Türkiye’de oluşturulan insan haklarını koruma kurumlarına örnek oluşturması amacıyla yer verilmiştir.

Son bölümde ise Türk kamu yönetiminin yapısına genel olarak yer verilmiş olup 1990 yılında TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu kurulmasıyla başlayan ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun kurulmasına kadar olan kurumsallaşma sürecine yer verilmiştir. Bu süreç içerisinde Türk kamu yönetiminde insan haklarının korunması amacıyla kurulan tüm idari yapılar yer almıştır. Ayrıca bu kurumsallaşma süreci kapsamında kurulan kurumların yapısı, oluşumu, işleyişi incelenerek insan haklarına katkısı değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM:

İNSAN HAKLARI: KAVRAMSAL, KURAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVESİ

1. HAK VE ÖZGÜRLÜK KAVRAMI

Kavramlar tıpkı canlılar gibi yaşadıkları coğrafi bölgelerin ve ortaya çıktığı zamanın özelliklerini taşımaktadır. Kavramların, farklı zaman ve mekânda farklı sebepler sonucu ortaya çıkışı, genel-geçer bir çerçeve oluşturulmasını zorlaştırmaktadır. Hak ve özgürlük kavramları da bunların en bilinen örnekleridir. Ancak insan hakları açısından bu güçlük, kavramın karmaşıklığından çok onun daha zengin bir anlam yoğunluğuna ulaşmasını ve kendisinden daha çok söz dilmesini sağlamaktadır.

İnsanı diğer canlılardan farklı kılan, insanın kendi iradesiyle hareket edebilme yeteneğine sahip bir varlık olmasıdır. Ancak bu hareket, sınırsız bir yetki alanı olarak ifade edilemez. Özellikle toplumsallaşmayla birlikte özgürlüğün sınırsız bir yetki olarak düşünülemeyeceği gerçeği çoğu yazar tarafından kabul görse de özgürlüğün ne olduğu ve sınırının olup olmadığı konusunda yaşanan tartışmalar, özgürlüğün genel kabul görmüş bir tanımından bahsedilmesini zorlaştırmaktadır. Montesquieu, genel-geçer bir özgürlük tanımını yapmanın zorluğunu "Özgürlük kelimesi kadar çeşitli anlam verilmiş, onun kadar insan kafasını çeşitli şekillerde yormuş başka bir kelime yoktur." sözüyle özetlemektedir.¹

17. yüzyıl Fransız düşünürlerinden Bossuet, Yunanlılar ve Romalılar tarafından özgürlüğün herkes tarafından yasalara uyma olarak algılandığını belirtirken², Montesquieu özgürlüğü "yasalarca yasaklanmamış her şeyi yapabilme" olarak tanımlamaktadır.³ Bu kapsamda özgürlük, insan iradesine bağlı eylemi ifade etmekle birlikte bu irade serbestliğinin yasalarda sınırlandırıldığını belirtilmektedir.

¹ Montesquieu, **Kanunların Ruhunu** (Çev.Fehmi Baldaş), Toplumsal Dönüşüm, İstanbul, 1998, s.231

² **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, 19. cilt, Anadolu yayıncılık, 1984, s. 354

³ Montesquieu, **Kanunların Ruhunu**, s.169

Hak ise hukuk düzeni tarafından özgürlüğün somutlaştırılmış biçimidir. Özgürlüğe sahip olan bireyin bu özgürlüğünü eylemli bir şekilde kullanabilmesi, hukuk düzenince tanınan ve korunan haklar aracılığı ile gerçekleşmektedir.⁴ Örneğin, hak arama özgürlüğü dava açma hakkı ile somut hale gelmektedir. Bu nedenle hak, “bir şeyi istemeye yetkili olma veya bir şeyi meşru olarak talep edebilme yetkisi” olarak tanımlanabilir.⁵

Hak, özgürlük ve insan hakları gibi kavramlar pozitif hukuka geçişle birlikte hukuki metinlerde çoğu zaman aynı anlamda kullanılmaktadır. Hak ve özgürlük kavramları insan hakları hukukunun vazgeçilmez parçalarıdır. Ancak bu kavramlar birbirinden farklı anlamlar içermektedir. Aynı anlamda kullanılan diğer bir kavram ise insan haklarıdır. Bu nedenle insan hakları kavramının tanımlarken bu kavramlar karşılaştırmalı olarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

2. İNSAN HAKLARI KAVRAMI

İnsan hakları, kapsam itibarıyla geniş bir yapıya sahip olduğu kadar, anlam bakımından da zengin bir içeriğe sahiptir. İnsan hakları, felsefe, sosyoloji, hukuk, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler gibi birçok sosyal bilim dalıyla ilişkili bir üst kavram/norm olarak nitelendirilebilir. İnsan hakları hukuku ise ayrı bir disiplin olarak değerlendirilse de genel anlamda kabul görmüş bağımsız bir hukuk dalı olarak nitelendirmek zordur. Hak, özgürlük ve insan hakları gibi kavramlar felsefenin uğraş alanı olsa da bu kavramlar, anayasal düzene geçişle birlikte somut metinlere aktarılmasıyla hukukun ilgi alanına girmiştir. Bunun yanı sıra uluslararası alanda yayınlanan bildiriler ve imzalanan sözleşmelerle insan hakları, uluslararası ilişkilerin konusu olmuştur.⁶

⁴ KABOĞLU, İbrahim Ö., **Özgürlükler Hukuku 1**, İmge Yayınevi, Ankara, 2013, s. 12

⁵ ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s. 140

⁶ KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku 1**, s. 22-25

Her disiplin kendi açısından insan haklarının kaynağına, kapsamına, niteliğine ve ne olduğuna dair savlar öne sürmüştür. Ancak Rene CASSIN insan haklarını ayrı bir bilim olarak, *“bütünü, her insanın kişiliğinin gelişmesi için vazgeçilmez olan hakları ve özgürlükleri belirleyerek, insan onurundan hareketle insanlar arasındaki ilişkileri inceleme konusu yapan sosyal bilimlerin bir dalıdır”*⁷ şeklinde tanımlamıştır.

Disiplinler üstü ve saygıdeğer, kendine özgü ama diğer disiplinlerden bağımsız düşünülemez; evrensel bir sistematiğe sahip norm olarak değerlendirilmesi kapsamında, insan haklarının, farklı disiplinler açısından tanımlanması, niteliğinin belirlenmesi ve sınıflandırılmasının yapılmasıyla ne olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

2.1. İnsan Haklarının Tanımı

Özgürlük, insanın tarihi içerisinde, büyük oranda ezilmişliğinin ve buna karşı duruşun ürünüdür. Irk, dil, din, renk, cinsiyet ve sınıf farkı gözetmeksizin her kesime hitap etmeyen bir özgürlük tarihi de olamazdı. Bu anlamda insan hakları, hak ve özgürlüğü kısıtlanan ve ihlal edilen insanların, ihlallere karşı duruşu sonucu ortaya çıkmıştır.⁸ Temelinde insan olan ve varlığını insana borçlu olan insan haklarını tanımlarken insanı tanımlamamak eksik bir anlatıma neden olacaktır.

İnsanın ne olduğuna dair yapılan tanımlamaların çoğu insana ait bir özelliğe yapılan bir atıfla başlar. Ancak hiçbirinin insanın bütün özelliğini barındıran bir anlatıma sahip değildir. Hobbes’un “insan insanın kurdudur” sözüyle insanın bir çatışma halinde olduğu, Aristoteles’in “insan düşünen bir hayvandır (canlıdır)” sözüyle siyasal bir varlık olduğu tanımlamaları buna örnektir. İnsan, doğada diğer canlılar gibi varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Ancak her insan fiziksel olarak birbirlerinden farklı olsa da ortak payda olan insanlık duygusuyla diğer canlılardan ayrılır. Düşünce tarihi açısından kimi yaklaşımlar insanın birey olarak toplum öncesi

⁷ Aktaran, KABOĞLU, İbrahim Ö., **Kolektif Özgürlükler**, DÜHFY, Diyarbakır, 1989, s. 19.

⁸ TANÖR, Bülent, **Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, BDS Yayınları, Ankara, 1994, s.13.

varlığını ve gerçekliğini savunmuş kimi yaklaşımlar ise bireyin toplumsal düzen sonrası varlık kazandığını savunur. Ancak inkâr edilemeyen bir olgu vardır ki o da insan, hem doğadan hem de toplumdan kaynaklı varlığa sahip bir gerçektir. İnsan hakları ise insanın doğa ve toplum kaynaklı bir gerçekliğin sonucudur.

İnsanın biyolojik olarak doğa içerisinde verdiği mücadele bir var olma mücadelesidir. Toplumsal düzene geçişle birlikte bu mücadele insanın diğer insanlara karşı ve onlara rağmen yaşama ve varlığını kabul ettirme mücadelesine dönüşmüştür. Artık toplumsal bir varlık olan insan, doğa durumunda sahip olduğu bazı hak ve özgürlüklerini toplumun ya da iktidarın kabul ettiği ölçüde kullanabilmiştir. Doğal hukuk anlayışı bir yana bırakıldığında, insanın, çoğunluğun ya da iktidarın kabulüne bağlı hak ve özgürlük sahip olabileceği sorununa neden olmuştur.⁹ Bu nedenle insan hakları, toplum/iktidar tarafından kabul ettiği ile sınırlı olmayan, doğal hukuk anlayışının da savunduğu üzere doğuştan sahip olduğu hak ve özgürlüklerdir.

Doğal hukuk yaklaşımı savunucuları, devletin insanların bir araya gelerek oluşturdukları bir yapı olduğunu ve insan hak ve özgürlüklerin devletten önce var olduğunu savunmuştur. Ancak insanın toplumsal hayata geçişiyle birlikte toplum öncesi var olan hareket alanı ve akılcılığı toplumsallaşmanın gereği olarak sınırlanmıştır. Toplum öncesi özgürlük yerini hukuksal ve siyasi sistem tarafından yasa ve politikalarla izin verildiği¹⁰ ölçüde kullanılabilen bir özgürlüğe bırakmıştır. Yasaların üstünlüğü yaklaşımı savunucularından Montesquieu, özgürlüğü, “*yasaların izin verdiği her şeyi yapma hakkı*” diğer bir anlatımla “*yasalarca yasaklanmamış her şeyi yapabilme*”¹¹ olarak; 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ise özgürlüğü 4. maddesinde “*başkalarına zarar vermeyen her şeyi yapabilme*”¹² olarak tanımlamıştır.

Özgürlük, doğal hukuk anlayışı çerçevesinde insanın doğası gereği sahip olduğu ve hukuk tarafından düzenlenmemiş serbestliği ifade ederken; hak, hukuk tarafından tanınan, korunan, irade ve menfaatleri, kişinin devletten veya diğer özel ve tüzel kişilerden birtakım somut olumlu ya da olumsuz edimleri talep edebilme

⁹ DOĞAN, İlyas, **İnsan Hakları Hukuku**, Astana Yayınları, Ankara, 2015, s. 52-53

¹⁰ MUMCU, Ahmet, **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Savaş Yayınları, Ankara, 1994, s.16.

¹¹ Montesquieu, **Kanunların Ruhu**, s.169

¹² GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul, 2009, s. 574

yetkisini de kapsar.¹³ Bu tanımlar kapsamında özgürlüğün de bir hak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle insan hakları, özgürlük hakkını da kapsayan bir kavramdır.¹⁴

Bir şey üzerinde hak iddiasında bulunan hak sahibinin, bu iddiasına saygı duyulmasını ve gerekli koşullarda hakkın yerine getirilmesini talep etmesi açısından hak; ahlaki düşüncenin bir ürünüdür. Ahlaki bir durum olmasının dışında hak; devlet ve toplumun hukuk düzeni aracılığıyla ve yasalarla güvence altına almış bulunduğu¹⁵ hukuki bir durumdur. İrade kuramcılarına(Savingry, Windscheid, Gierke ve Hart) göre hak, hukuk düzenince tanınan ve korunan iradi güç veya yetkidir. Menfaat kuramcılarına(Jhering, J. Bentham ve J. Raz) göre hak, pozitif hukuk tarafından korunan menfaatler olarak tanımlanır. Bu kapsamda menfaat kuramcıları insanların maddi ve maddi olmayan menfaatlerinin sınırsız olduğu ve her menfaatin hak olamayacağını, sadece yasalar tarafından tanınan menfaatlerin hak olduğunu savunmaktadırlar. Uzlaştırıcı kuram savunucularına(Jellinek ve Michoud) göre ise hak, insana sahip olduğu menfaati korumak üzere tanınmış irade gücüdür. Bu çerçevede “hak, kısaca, kişilere hukuk düzenince tanınmış yetki olarak tanımlanabilir.”¹⁶ Yasaların üstünlüğünü savunan yaklaşımlar tarafından hak, hukuk düzenince tanınan bir yetki olarak tanımlamakla birlikte, insan hakları ise bu tanımlar çerçevesinde ahlaki bir düşüncenin ürünü olan hakları kapsamayacak kadar dar, sadece yasalarca tanınan haklardan ibaret olmayacak kadar geniş bir kavramdır.

Hak ve özgürlükler genel itibariyle dar hukuk yaklaşımı çerçevesinde tanımlanmış ve çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmıştır.¹⁷ Colliard özgürlüğü “*kamu özgürlüğü*” olarak tanımlarken; 1924 Anayasası “*Türklerin hukuku ammesi*”, 1949 Alman Anayasası ise “*Temel Haklar*” başlığı altında düzenlemiştir. Anayasalarda, “*temel haklar ve özgürlükler*” olarak yer verilmesi, insan haklarının sadece anayasalarda düzenlenen/tanınan haklardan ibaret olduğu yanılgısını oluşturmuştur. Temel haklar terimi, yerleşik anayasal terim olarak, iç hukukumuz bakımından Anayasada düzenlenmiş insan hakları anlamında kullanılmıştır. Öğretide, buna dayanak olarak da Türkiye Cumhuriyeti'nin nitelikleri belirtilirken

¹³ NOHUTÇU, Ahmet, **İnsan Hakları ve Demokratikleşme**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2015, s. 6

¹⁴ KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku 1**, s.13

¹⁵ AYBAY, Rona, **İnsan Hakları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s.24

¹⁶ AYBAY, s.3

¹⁷ KALABALIK, Halil, **İnsan Hakları Hukukuna Giriş**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018, s.30

kullanılan, 1961 Anayasasındaki, “insan haklarına dayalı”, 1982 Anayasasındaki, “insan haklarına saygılı” ifadeleri gösterilmiştir. Buna göre, “her iki Anayasa da insan haklarını bir ilke olarak değerlendirilmiş; buna karşılık temel haklar terimi ile anayasada yazılı olan insan hakları kastedilmiştir.”¹⁸ Temel hak ve özgürlükler var olan bir durumu ortaya koyarken insan hakları ise olması gereken durumu ifade etmektedir. Bu kapsamda hukuksal metinlerde “*temel hak ve özgürlük*”, “*kamu özgürlükleri*”, “*kişi hak ve özgürlükleri*” deyimleri kullanılsa da insan hakları kavramının dar bir alanını kapsamaktadır.¹⁹

İnsan haklarının bir ülkü olarak saygıdeğer olması, insan haklarının gelişmesi ve farkındalığının artırılması açısından önemli bir yere sahiptir. Ancak insan hakları, kavramın çok dar veya çok geniş tutulması gibi bir tehlike ile karşı karşıya kalmaktadır. İnsan hakları kavram olarak, “bütün insanların belirli birtakım temel haklardan; ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal düşünce, ulusal ya da toplumsal köken vb. gibi ayrımlar gözetilmeksizin yararlanmasını öngören bir anlayışa dayanmaktadır.”²⁰ Bu kapsamda insan haklarının niteliği ve kapsamı açısından her hak, “insan hakları” olarak değerlendirilemez.

Bir kişinin sırf aralarında imzalanan bir sözleşmeye dayalı olarak borçlusundan talep ettiği alacak hakkı, insan hakları olarak nitelendirilemez. Bu nedenle insan hakları, hakların tümünü kapsamayan, diğer haklardan ayrıcalıklı bir yere sahip haklardır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 2. maddesinde yer alan “...*bu Bildiride ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir*” ifadesinden sadece bildiride yer verilen hakların insan hakları olarak nitelendirildiği ve bu haklardan yararlanabileceği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde 1966 Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nde de benzer bir düzenleme ile Sözleşmeye taraf devletlerin ayrımcılık yasağı “bu Sözleşmede tanınmış olan” haklarla sınırlı tutulmuştur. Türkiye’de bu durum 1982 Anayasası md. 148’de “*Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.*” şeklinde hükmedilerek insan haklarının kapsamı dolaylı olarak belirlenmektedir.

¹⁸ GÖKPINAR, Mahmut, “Bir Kavram Olarak İnsan Hakları ve Çeşitli Sınıflandırılması”, **TBB Dergisi**, 2015, s. 19

¹⁹ DOĞAN, s. 46

²⁰ AYBAY, s.8

İnsan hakları tanımının yapılması, beraberinde insan haklarının sınırlanması (sınırlı sayıda tutulması) zorunluluğunu getirmektedir. Minimalist yaklaşım, insan haklarının sınırlı sayıda tutulması gerektiğini savunmuştur. Çeşitli kültürler arasında kabul görebilecek genel çerçevesi çizilmiş açık, kısa ve net bir haklar listesi oluşturulması, insan haklarının gelişimi açısından önem arz etmektedir. İnsan haklarının soyut bir kavram olarak kalmaması için sınırlanması zorunlu bir ihtiyaçtır.²¹ Bu ihtiyaç, insan haklarının korunması noktasında mahkemelerin hareket alanını genişletmektedir. Ayrıntılı olarak düzenlenmiş, tüm hatlarıyla belirlenmiş bir insan hakları tanımının yapılması, insan haklarının kötüye kullanılmasına veya hakkın kullanılamaz hale gelmesine neden oluşturacağı değerlendirilmektedir.

Bu kapsamda insan hakları: hukuk düzenince tanınan ve korunan, herkesin ırk, dil, din, cinsiyet, renk ayırmaksızın sırf insan olmasından kaynaklı üstün iddia ve talep olarak tanımlanabilir. Bu tanımlama kapsamında insan haklarının niteliğinin incelenmesi kavramın daha kolay açıklanmasına yardımcı olacaktır.

2.2. İnsan Haklarının Niteliği

İnsan, bir sözleşmeden, pozitif hukuktan, örf ve adetlerden kaynaklanan haklara sahip olabilir. Ancak insan hakları, özellikleri itibarıyla diğer haklardan ayrılmaktadır. Bu özellikler insan haklarının gelişim süreci içerisinde insan hakları sınıflandırmasının çeşitlenmesini sağlamaktadır. İnsan haklarının sayısının her geçen gün değişmesi, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası insan haklarına olan ilginin artmasıyla birlikte yeni insan haklarının ortaya çıkması ve bu hakların toplumdan topluma farklılık göstermesi, çoğu zaman yeni hakların eski hakları gölgede bırakması ve eski haklar ile yeni haklar arasındaki etkileşim ve hukuksal değişimleri konunun önemini artırmaktadır.²²

²¹ NOHUTÇU, s. 9

²² ÇEÇEN, Anıl, **İnsan Hakları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 19

İnsan haklarının niteliğine ilişkin bazı yazarlarca farklı niteliklerden bahsedilmiştir. Ancak bunların hepsi özellikle uluslararası hukuk alanında genel kabul görmemiştir. Bu başlıkta genel anlamda kabul gören nitelikler incelenmiştir.

2.2.1. Temel Hak Olma

İnsan hakları temel haklardır çünkü insan haklarının varlığı egemenin iradesine bağlı değildir. İnsan haklarının “temel” olmasıyla “temel hakları” birbirine karıştırmamak gerekir. İnsan haklarının temel ilkeler olarak ele alınması ile yasa koyucu tarafından tanınan temel haklar birbirinden farklıdır. Kamu hukukunun bir alt dalı olarak anayasa hukukunda incelenen temel hak ve özgürlükler, insan haklarının devlet veya siyasi otoriterlerce pozitif hukuk kapsamında anayasalarda düzenlenen biçimleridir.²³

İnsan hakları devletten önce var olan haklardır. Temel haklar ise anayasalarda siyasi otoriterlerce tanınan haklar olmasına rağmen çoğu zaman bu iki kavram birbiri yerine kullanılmaktadır.²⁴ Örneğin, 1961 Anayasası’nda “... insan haklarına dayalı” ve 1982 Anayasası’nda “... insan haklarına saygılı” devlet ifadesiyle insan haklarının merkezi yönetim açısından temel olmasına; yine 1982 Anayasası md. 12’ de “Herkesin kişiliğine bağlı dokunulamaz, devredilemez, vazgeçilemez temel hak ve özgürlüklere sahip...” olduğuna değinilerek, devlet tarafından tanınan ve korunan hak ve özgürlüklerden söz etmektedir. Benzer bir durum Alman Anayasası içinde geçerlidir.²⁵

İnsan hakları anayasalarca kabul edilen temel haklardan daha geniş bir kapsama sahiptir. Bu kapsamda insan haklarının temel hak olması, söz konusu anlam farklılığında da ifade edildiği gibi anayasalarca tanınan temel haklardan farklıdır. Bu nedenle devletin temel politikalarının oluşturulması ve anayasal düzenin sağlanması açısından insanlara karşı yaklaşımının göstergesi olarak insan haklarının temel olması esasına dayanmaktadır.

²³ KAPANİ, Munci, **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s. 14; DOĞAN, s.46

²⁴ KALABALIK, **İnsan Hakları Hukukuna Giriş**, s.47

²⁵ GÖREN, Zafer, “Temel Hakların Sınıflandırılması-Sınırlamanın Sınırları”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2007, sayı 12, s. 40

2.2.2. Evrensellik

İnsan haklarını diğer haklardan ayıran temel özellik, kaçınılmaz insan haklarının evrenselliğidir. İnsan olmanın doğal bir sonucu olarak, insan haklarının “ırk, dil, din, milliyet, yaş, engellilik vb.” ayrımı yapılmaksızın evrensel olmasını zorunlu kılmaktadır.²⁶ İnsan haklarının evrenselliği, insan haklarının tüm insanlar için geçerli olan, her zaman ve mekânda uygulanabilen, hiçbir ayırım gözetmeksizin her insanın sahip olduğu haklar olarak tanımlanmaktadır.²⁷

İnsan haklarının evrenselliği, koruma noktasında yapılan sınırlamalarda önem kazanmaktadır. AİHS tarafından, sadece bu sözleşmeyi imzalayan taraf devletlerin vatandaşlarına tanınan hakların korunmaya değer olduğunu, diğer devlet vatandaşlarının bu korumadan yararlanamayacağını belirtilmiştir. Avrupa, Amerika ve Asya bölgesel nitelikteki insan hakları koruma mekanizmaları insan haklarının evrenselliğinden ziyade bölgesel(sözleşmeyi imza edenlerin yararlanabildiği) bir nitelik arz etmektedir.²⁸ Ancak insan hakları kültürel gerekçelerle tanınamazlık edilemez ve koruma dışına bırakılamaz. Aksine kültürel farklılıkların korunması insan haklarının korunmasına bağlıdır.

1993 yılında Dünya İnsan Hakları Konferansı Viyana Bildirgesi'nde “insan haklarının evrensel olduğu ve bunun tartışma konusu dahi olamayacağı vurgulanmıştır. Zaman veya mekânının değişmesi, hakkı tanıyan ve koruyan kurumun değişmesi, insan haklarının evrensel olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu kapsamda insan hakları alanında imza edilen sözleşmelerin tümü ayrımcılık karşıtı hükümlere yer vermesi, insan haklarının evrensel ve ayrımcı olmayan bir biçimde uygulanmasını öncelikli kılmaktadır.²⁹

²⁶ KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 34

²⁷ UYGUN, Oktay, *Kamu Hukuku İncelemeleri; İnsan Hakları, Demokrasi, Hukuk Devleti, Egemenlik*, İstanbul, 2013, 25

²⁸ AYBAY, s. 10

²⁹ KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 36

2.2.3. Bireysellik

“Klasik anlayışa göre, insan haklarının öznesi gruplar veya topluluklar değil, yalnızca birey olarak insanlardır. İnsan hakları temelde birey haklarıdır.”³⁰ İnsanların belirli bir amaç doğrultusunda bir araya gelerek oluşturulan tüzel kişiliklerin insan haklarının öznesi olması, insanın bedensel ve ruhsal varlığına ters düşmektedir. Sıklıkla tanımlamalarda da değinildiği gibi insan hakları, sırf insan olmaktan kaynaklı insana özgü bir gerçekliktir.

Söz konusu insan haklarının kapsamının sürekli gelişmesiyle birlikte tüzel kişilerin de insan haklarından yararlanabileceği gerçekliği ile karşılaşmaktayız. Ancak doğal hukuk anlayışı, insan haklarının temel öznesi olarak insanı kabul ettiğinden başka öznelere karşı çıkmakta ve insanların bir araya gelerek oluşturduğu birlikteliklerin insan haklarının öznesi olabileceği anlamına gelmeyeceğini savunur. Her ne kadar doğal hukuk anlayışında insan haklarının öznesi insan olsa da uygulamada bu durum aksini ispat etmektedir.³¹

Bu duruma en iyi örnek mülkiyet hakkıdır. İHEB md. 17’ de “*Herkesin tek başına veya başkalarıyla ortaklaşa mülkiyet hakkı vardır.*” ve 1982 Anayasası md. 34’de “*Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir*” şeklindeki hükümlerden, mülkiyet hakkının sadece gerçek kişiler tarafından değil gerçek kişilerce oluşturulan topluluklar tarafından da kullanılabilmesi anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra AİHM’e insan hakları ihlalleri kapsamında başvurabilecekler arasında “*gerçek kişiler, hükümet dışı kuruluş veya kişi grupları*” sayılmıştır. Yine Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’ne tüzel kişilerce birtakım haklar için bireysel başvuru yapabilme yolu açılmıştır. Bu nedenle insan haklarının kapsamının gelişmesiyle birlikte bireysellik özelliğinin kısmen de olsa eleştiriye açık olduğunu belirtmek gerekir.

³⁰ Aktaran KALABALIK, **İnsan Hakları Hukukuna Giriş**, s.38, FLYN, **Human Rights and Cultural Diversity: Rawls**, Taylor, Habermas, s. 16

³¹ AYBAY, s. 11

2.2.4. Dinamiklik

Hak kavramı zamana, coğrafi ve bu coğrafyalar üzerinde yaşayan topluluklara göre farklılık gösteren değişken bir içeriğe sahiptir.³² Toplumsal, siyasal ve teknolojik gelişmelerle birlikte yeni ihtiyaçların ortaya çıkması birçok sorunları da beraberinde getirmiştir. Paine göre “*Dünya şartları durmadan değişmektedir; insanların fikirleri de öyle; hükûmet ölümler için değil yaşayanlar için kurulmuş bir teşkilat olduğuna göre, onda yalnız dirilerin hakkı vardır. Bir devirde doğru mülahaza edilen ve uygun bulunan şeyin bir diğerinde yanlış sayılması ve elverişsiz görülmesi mümkündür.*”³³ Yasa yapıcılar bu değişim ve gelişimi dikkate alarak daha önce hak olmayan bir şeyin hak olarak tanınması veya bunun tam tersi girişimlerle bu sorunlara ilişkin birtakım önlemler almaktadır.

İnsan hakları kapsamı itibariyle dinamik bir yapıya sahiptir. Bu nedenle kavramın kapsamı zaman içerisinde değişkenlik göstermektedir.³⁴ Karel Vasak tarafından yapılan insan hakları sınıflandırması incelendiğinde bu durum daha da netleşmektedir. Karel Vasak insan haklarını tarihsel bağlamda kuşaklar itibariyle sınıflamıştır.³⁵ Bu sınıflandırma itibariyle ekonomik, sosyal ve siyasal gelişim çerçevesinde hakların kazanımlarını zamanlara göre ayırmıştır.³⁶ II. Dünya Savaşı sonrası insan hakları alanında bölgesel ve uluslararası düzeyde imzalanan sözleşmeler ve eki protokoller ile yayınlanan bildirimlerle insan haklarının kapsamı genişlemiş ve genişlemektedir.

Bu kapsamda İnsan haklarının dinamik olması toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmelerle birlikte hakların çeşitlenmesine ve önceleri insan hakları olarak nitelendirilemeyen hakların da insan hakları olarak değer görmesini sağlamıştır.

³² ÇEÇEN, s.25

³³ PAİNE, Thomas, **İnsan Hakları**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 18

³⁴ AYBAY, s.8

³⁵ KABOĞLU, Ö. İbrahim, “Çevre Hakkı Karşısında İdare ve Yurttaş”, İçinde: **Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, 1992, s. 30.

³⁶ DOĞAN, s. 59

2.2.5. Doğuştanlık

İnsanın toplum içerisindeki konumu belirlenirken doğuştan gelen birtakım hak ve özgürlükleri sahip olduğu ve toplumsallaşma ile birlikte bu hak ve özgürlüklerin korunması gerektiği düşüncesi uzun süren tartışmalara neden olmuştur.³⁷ Bu tartışma içerisinde doğal hukuk yaklaşımı. İnsan hakları kavramının ortaya çıkışında ve gelişmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. Doğal hukuk anlayışına göre insan hakları, ne toplum tarafından kabul edilen ne de bir yasa koyucu veya devlet tarafından tanınan bir haktır. İnsan hakları insanın doğuştan gelen ve insan olmasının doğal bir sonucudur. Pozitif hukuk savunucuları ise hakları yasalarca tanınan yetki olarak kabul eder. Bu anlamda insan haklarının toplumsal bir olgu olduğunu savunur.³⁸

Doğal hukuk yaklaşımı çerçevesinde hak, pozitif hukuk yaklaşımı ile birlikte somut metinlere aktarılmasıyla sağlam temellere oturtulmuştur. İnsan haklarının dinamik bir yapıya sahip olması ve 20. yüzyılda insan hakları alanında yaşanan gelişmeler sonucu insan haklarının sadece doğuştan geldiği iddiası günümüz koşullarında eksik bir nitelendirme olarak kalmaktadır.³⁹

Sanayi devriminden sonra çalışanlar tarafından çalışma koşullarının iyileştirmesi için birçok girişimlerde bulunulmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası yayılan sosyal devlet anlayışı ile birlikte anayasal bir statü kazanan sosyal haklar, toplumsallaşma ile birlikte elde edilen haklardır. Bu nedenle insan haklarının dinamik bir yapıya sahip olmasıyla doğrudan ilişkili olan doğal hukuk anlayışının savunduğu insan haklarının doğuştan var olduğu iddiası ile günümüz insan hakları anlayışı arasında büyük farklılıklar görülmektedir. Daha önce de değinildiği gibi insan hem doğadan hem de toplumdan kaynaklı varlığa sahip bir gerçektir. İnsan hakları ise insanın doğa ve toplum kaynaklı bir gerçekliğin sonucudur. Bu nedenle günümüz insan hakları anlayışı kapsamında insan haklarını sadece doğuştan var olan değil toplumsallaşma ile birlikte kazanmış olduğu haklar olarak değerlendirebiliriz.

³⁷ ÇEÇEN, s.26

³⁸ ÇEÇEN, s.37

³⁹ ÇEÇEN, s. 36

2.2.6. Devlete Karşı İleri Sürülebilirlik

“İnsan hakları esas itibariyle topluma ve onun temsilcisi sayılan devlete karşı ileri sürülen haklardır.”⁴⁰ Siyasi bir olgu olarak değerlendirildiğinde insan haklarının asıl amacı, iktidarın hükümet alanını sınırlandırmaktır. Başka bir deyişle, insan haklarının muhatabı devlettir ve kişiyi devlete karşı korumaktır.⁴¹ İngiliz ve Fransız devrimlerinin temel sebeplerinden biri de budur. İnsan haklarının gelişmesiyle birlikte sadece iktidarı sınırlandırmak değil, insan haklarının tanınması, temin edilmesi ve korunması amacıyla devlete birtakım ödevler yüklenmiştir. Vasak tarafından tanımlanan “birinci kuşak haklar”, Jellinek’in “negatif statü hakları” ve 1982 Anayasamız “Kişi Hakları ve Ödevleri” başlığı altından düzenlenen haklar genel itibariyle devletten dokunulmamasını ve korumasını istediğimiz haklardır.⁴²

İnsan hakları, anayasalarca tanınan haklarla itibariyle iktidarı sınırlamaktadır. Bu durum insan haklarının en üst norm olarak bir güvenceye sahip olduğunu göstermektedir. Anayasal güvencenin yanında uluslararası sözleşmelerle taraf devletlere bir yükümlülük getirmektedir. AIHS 1. Maddesinde “*Yüksek Sözleşmeciler Tarafından, bu Sözleşme Bölüm I’de tanımlanan hakları ve özgürlükleri, kendi yargı yetki alanında bulunan herkes için güvence altına alacaklardır.*” şeklinde yer verilen hüküm çerçevesinde taraf devletlere insan haklarına yargısal güvenceler sağlama noktasında yükümlülük getirmektedir. Ulusal ve uluslararası hukuk kapsamında devlete, insan haklarını tanıma, dokunulmama, koruma ve temin etme yükümlülüğü yüklerken, bireylere de bunları talep etme yetkisi vermektedir.

Bu kapsamda insan hakları, felsefi çerçevede doğuştan gelen haklar olsa da toplumsallaşmanın da sonucu olarak devlet tarafından, en üst düzeyde norm olan anayasalarca tanınan, dokunulamayacağına dair güvence veren, devlet veya diğer birey ve birey gruplarında ihlal edildiğinde korunan ve hakların bireylerce hakların kullanılması temin edilen haklardır.

⁴⁰ ERDOĞAN, Mustafa, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, Orion Kitabevi, Ankara, 2015, s.107

⁴¹ KALABALIK, **İnsan Hakları Hukukuna Giriş**, s.47

⁴² DOĞAN, s. 55-58

2.2.7. Devredilemez ve Vazgeçilemez Oluşu

İnsan hakları, insan olmanın doğal sonucudur. Devlet tarafından tanınan, tedarik edilen, korunan ve saygı gösterilmesi gerekli haklardır. Bu nedenle insan hakları devlete karşı ileri sürülen haklar olarak karşımıza çıkar. İnsan haklarının devlet tarafından ihlal edilmemesi ve devlete karşı korunması insan haklarının dikey etkisini; bireyin diğer bireylerin haklarına müdahale etmemesi ve haklarının korunması için devlet tarafından alınan önlemler ise insan haklarının yatay etkisini oluşturmaktadır. İnsan haklarının dikey ve yatay etkisinin yanında iç etkisi de ön plana çıkmaktadır. Dıştan gelen ihlaller, hakkı ihlal edilen tarafından talep edilmesiyle devlet tarafından korunurken; insanın kendi hakları konusunda tasarrufta bulunması hususunda bu koruma insan haklarının iç etkisi olarak yansımaktadır.⁴³

Yaşama hakkı kişinin herkese karşı ileri sürebildiği haklardan biridir. Kişinin bu hakkını başkasına devretmesi veya bu hakkından vazgeçmesi kendi tasarrufuna bırakılamayacak bir haktır. 1982 Anayasası'nın Md. 12'de "*Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.*" hükmüyle hakların kişilere, devlete ve kendisine karşı korunan haklar olduğu ifade edilmektedir. Ahlaki bir durum olarak hak borçlunun alacaklıya karşı bir yükümlülüğü ifade etmekte ve bu hak, alacak hakkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Alacaklı eğer isterse bu hakkından vazgeçebilir veya bir başkasında devredebilir. Ancak insan haklarının diğer haklar gibi hakkın devredilmesi veya hakkından vazgeçilmesi mümkün değildir.⁴⁴

Son dönemde ortaya atılan insanın yaşama hakkına sahipken ölme hakkına da sahip olabileceği ve insanın şiddetli acıdan kurtulmak için ötenazi istemesinin bazı hukuk sistemlerinde kabul görmesine karşı Türk hukuk sistemimizde ötenazi kabul edilmemektedir. Bu nedenle insan hakların dışa karşı korunmasının yanında hak sahibinin tasarruf edebileceği alanda sınırlanmış ve içe karşı korunması da sağlanmıştır.⁴⁵

⁴³ DOĞAN, s. 51

⁴⁴ KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s.38

⁴⁵ DOĞAN, s. 418

2.3. İNSAN HAKLARININ SINIFLANDIRILMASI

Son yüzyılda ve özellikle II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmelerle birlikte insan hakları, somut hukuki belgelerde ve akademik çalışmalarda ilgi görmeye başlamıştır. İnsan haklarının dinamik bir yapıya sahip olması, ulusal ve uluslararası hukuki metinlerde tanınan ve korunan hakların çeşitlenmesine neden olmuştur.

İnsan hakları hukuki kaynaklarının nicelik ve nitelik bakımından genişlemesi ve yoğunlaşması, hem akademik hem de pratik düşüncelerle, insan hakları kapsamına giren hakların çeşitli değerlendirme ölçütlerine göre sınıflandırılması gereğini doğurmuştur.⁴⁶ “Her ne kadar, uluslararası sözleşmelerle insan hakları ortaya konmaya çalışılmışsa da insan haklarının dinamik yapısı ve soyut bir niteliğe sahip olmasından dolayı bir haklar listesi oluşturulamamıştır.”⁴⁷

İnsan haklarının sınıflandırmaya çalışılması kavramın tanımlanmasını kolaylaştırmaktadır. Her ne kadar insan hakları sınıflandırılması yapılmaya çalışılmışsa da genel kabul görmüş bir ayrıma ulaşılamamıştır.

2.3.1. Jellinek’in İnsan Hakları Sınıflandırılması

George Jellinek hakları sınıflayarak özgürlüklerin daha kolay anlaşılmasına katkı sağlamıştır. “Jellinek kişinin devlet ve toplum karşısındaki konumu ile bireyin devletten beklentilerini esas alan bir sınıflandırma geliştirmiştir.”⁴⁸ Jellinek hak ve özgürlükleri, aktif (katılım), olumlu (pozitif) ve olumsuz (negatif) haklar olarak bir ayrıma tabi tutmuştur.⁴⁹ 1961 ve 1982 Anayasaları da Jellinek’in sınıflandırmasına benzer bir ayrımla temel hak ve özgürlükleri düzenlemiştir.⁵⁰

1982 Anayasası 17. ile 40. maddeleri arasında düzenlenen hak ve özgürlükler, devletin bu alana müdahale etmesine karşı korunan haklardır. Yaşama hakkı, din özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, konut dokunulmazlığı ve kişi güvenliği gibi haklar bu

⁴⁶ AYBAY, s.58

⁴⁷ GÖREN, Zafer, **Anayasa Hukuku**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2006, s. 351.

⁴⁸ DOĞAN, s. 55

⁴⁹ KALABALIK, **İnsan Hakları Hukukuna Giriş**, s.56

⁵⁰ KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku 1**, s. 40

kategoridedir. Devletin bu alana karışmaması, pasif kalması istenmektedir. Bu da Jellinek'in negatif/koruyucu/pasif haklar olarak adlandırdığı haklardır.⁵¹ Negatif haklarda devletin müdahalesi söz konusu değilken pozitif/isteme/olumlu haklarda ise bu durum tam tersidir. Sosyal ve ekonomik hayata karışarak devletin sosyal adaleti sağlayıcı bir rol üstlenmesi istenen haklardır. Çalışma hakkı, sosyal güvenlik, eğitim hakkı, sağlığın korunması gibi hukuk sistemimize 1961 Anayasası ile giren ve 1982 Anayasasında 41. ve 65. maddeleri arasında düzenlenen haklar bu kategoridedir. Bireylerin demokratik bir yönetim anlayışı içerisinde kendi kaderlerini tayin etme isteği aktif/katılım hakları olarak nitelendirilmiştir. Sadece yurttaşlar tarafından kullanılma alanı bulan bu haklara yurttaş hakları da denilebilir. Bilgi edinme, seçme ve seçilme hakkı gibi 1982 Anayasası'nda da 66. madde ve devamında düzenlenen haklar bu kategoridedir.⁵²

2.3.2. Karel Vasak'ın İnsan Hakları Sınıflandırılması

İnsan haklarının nitelik ve içerik itibariyle üç kuşağa ayrılması önerisini ilk kez, insan hakları hukukçusu Vasak'ın ortaya attığına inanılmaktadır.⁵³ İnsan hakları uzmanı Vasak, insan haklarını tarihsel kazanım açısından kuşaklara ayırmıştır. Birinci kuşak haklar terimi, Fransız Devrimi sonrası kabul edilen ve klasik haklar olarak adlandırılan kişisel ve siyasal hakları ifade eder.⁵⁴ Bu haklar daha çok devletin sınırlandırılmasına ilişkin ve devletin bu alana müdahale etmemesi istenilen haklar olarak değerlendirilmektedir.

Sanayi Devrimi ile birlikte siyasal sistem içerisinde yaşanan gelişmeler talep edilen hakların artmasına neden olmuştur. Daha çok sosyal içeriğe sahip bu haklar ise ikinci kuşak haklardır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası paralel bir şekilde ortaya çıkan birinci ve ikinci kuşak hakların gerçekleşme koşulu olarak görülen haklar ise üçüncü kuşak haklar olarak tanımlanmaktadır. Çevre hakkı, gelişme hakkı ve barış hakkı gibi haklar buna örnektir.⁵⁵

⁵¹ ERDOĞAN, *Anayasal Demokrasi*, s. 178

⁵² ATAR, Yavuz, *Türk Anayasa Hukuku*, Mimoza Yayınevi, Konya 2002, s. 113.

⁵³ AYBAY, s.59

⁵⁴ KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s.60

⁵⁵ DOĞAN, s. 57

“Birinci kuşak haklarda devlet haklara karışmama ödevini yüklenmiş ve insan bireysel olarak düşünölmüşken, ikinci kuşak haklarda birey toplumsal bir varlık haline dönöşmüş ve devlete olumlu edimler yüklenmiştir.”⁵⁶ Ancak üçüncü kuşak haklar olarak nitelendirilen haklar ise uluslararası bir yükümlölüğün sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Barış hakkını devlet kendi egemenliğı altındaki vatandaşları arasında sağlamanın yanında diğere devletlerle de barışın sağlanması amaçlanmaktadır.

2.3.3. Jürgen Habermas’ın İnsan Hakları Sınıflandırması

Habermas, insan haklarını üç grupta ele almaktadır. Bunlar bireysel özgürlük hakları, hukuki ve siyasi katılım hakları ve diğere ise sosyal katılım haklarıdır. Bireysel özgürlük hakları klasik haklar diye de adlandırılan devletin saygı gösterme yükümlölüğü olan ayrıca bu yükümlölüğün diğere bireylere de yüklediğı koruyucu haklardır. Özel hayatın korunması, toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkı, kölelik yasağı gibi hakları örnek verilebilir.⁵⁷

İkinci grup haklar kamusal özerkliği koruyan politik katılım hakkıdır. Habermas’a göre bu haklar birbirine indirgenemez haklardır. İlk grup haklar olmazsa özel özerklik olmaz. İkinci grup haklar olmadığı koşullarda özel özerklik kendi kendini yönetmenin ifadesine değil babanın yükümlölüğüne benzer. Bu kategorideki haklar, yurttaşların siyasal özerkliklerini düzenler.⁵⁸ Yargılamanın aleniliğı, topluca düşünceyi açıklama ve seçme hakkı örnek verilebilir. Son olarak üçüncü grup haklar ise sosyal katılım haklarıdır. Bireyler arası eşit ve uygun yaşam koşullarının sağlanması, sosyal güvenlik, dinlenme, ücretli izin hakkı gibi hakların yer aldığı hakların bulunduğu haklar kategorisidir.⁵⁹

⁵⁶ZABUNOĞLU, H. Gökçe, “Kültürel Görecelik ve İnsan Haklarının Evrenselliğı”, **Zabunoğlu Armağani**, Ankara Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 797

⁵⁷ DOĞAN, s. 59

⁵⁸ YÜKSELBABA, Ülker, "Habermas’ın Prosedüralist Hukuk Paradigması, Haklar Sistemi ve Hukuk Devleti”, **İÜHFİM C. LXVI, S.1,2008**, s. 238

⁵⁹ DOĞAN, s. 59

2.3.4. Kişisel, Sosyal, Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Hakları Sınıflandırılması

1966 yılında İnsan Hakları Beyannamesine bağlayıcılık kazandırmak amacıyla BM Genel Kurul'u tarafından kabul edilen ve imzaya açılan İkiz Sözleşme olarak da bilinen Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi tarafından ortaya koyulmuş bir sınıflandırmadır.⁶⁰ Bu Sözleşmeler itibariyle BM tarafından tanınan hak ve özgürlükler konuları itibariyle ayrılmıştır.

Bu kapsamda, yaşama hakkı, kişi güvenliği ve özgürlüğü, eşitlik, adil yargılanma gibi devletin müdahale etmemesi beklenen haklardır. Siyasal haklar, vatandaşlık hakkı, siyasal seçimlere girme ve oy kullanma hakkı ve kamu hizmetlerine girme hakkı gibi aktif nitelikteki haklardan söz edilmektedir. Bunun yanı sıra sosyal ve ekonomik haklar, genel itibariyle devlet tarafından korunması istenilen sosyal adaletin sağlanması amacıyla tanınan çalışma, ailenin korunması ve sendikal hakları düzenleyen haklardır. Kültürel haklar ise daha çok kişilerin ve toplumun gelişmesini amaçlayan eğitim, kültürel yaşam, bilim, sanat alanında serbestçe çalışma yapma ve bunlardan yararlanmayı düzenleyen haklardır.

2.3.5. Yasal Haklar- Moral Haklar

Pozitif hukuk yaklaşımı savunucuları tarafından kabul edilen yasal haklar; yasalarca tanınan ve güvence sağlayan haklar olarak tanımlanır. Pozitif hukuk yaklaşımını savunanlarca hakların yasama organı tarafından somut metinler haline getirilmesiyle geçerlilik kazanabileceği öne sürülmüştür. Bu nedenle pozitif hukuk yaklaşımı daha çok yürürlükte olan hukukla ilgilenir. Ancak moral haklar, pozitif hukuk yaklaşımını savunanların aksine, doğal haklar hukuk yaklaşımı tarafından ortaya atılan, yasal hakların üstünde yer alan, onlardan önce gelen ve her zaman geçerli olan haklardır.⁶¹

⁶⁰ GÖKPINAR, Mahmut, "Bir Kavram Olarak İnsan Hakları Ve Çeşitli Açılardan Sınıflandırılması", **TBB Dergisi**, 2015- 120 s. 60-61

⁶¹ GEMALMAZ, Mehmet Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Beta Yayınları, İstanbul, 2001, s.468; KALABALIK, **İnsan Hakları Hukukuna Giriş**, s.56

2.3.6. Diğer Sınıflandırmalar

Önceki başlıklarda anılan sınıflandırmalar genel başlıklar altında ayrıma tabi tutulmuştur. Bunların haricinde kalan ayrımlar ise hakların; yararlanan kişi sayısına göre, vatandaşlık hukukuna göre ve hukuki rejime göre yapılan sınıflandırmalardır. Ulusal ve uluslararası metinlerde de bu ayrımlardan vardır. Ancak bu ayrımlar daha çok hakkın düzenleme biçimi ve hakkın içeriğine göre yapılan ayrımlardır.

Yararlanan kişi sayısı bakımından sınıflandırma bireysel ve kolektif haklar olarak ikiye ayrılmaktadır. Yaşama hakkı, kişi güvenliği ve özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, özel hayatın gizliliği gibi haklar bireysel haklar niteliğindedir. Sendika ve dernek kurma hakkı, toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkı ve siyasi parti kurma hakkı gibi haklar ise kolektif nitelikteki haklar içerisinde yer alır.⁶²

Vatandaşlık hukukuna göre ayırım ise haklardan yararlanan kişilerin uyuşuna göre yapılan sınıflandırmadır. Kamu hizmetine girme, oy kullanma, vatan hizmeti ve siyasi parti kurma gibi haklar kolektif; yaşama, mülkiyet, ispat ve konut dokunulmazlığı gibi haklar ise herkes tarafından kullanılan haklardır.

Hukuki rejime göre ayırım temelinde dönemin olağan ve olağanüstü oluşuna göre ayrılmaktadır. Savaş, seferberlik ve olağanüstü hal dönemlerinde hak ve özgürlükler kısmen veya tamamen durdurulabilmekte ve hatta kaldırılabilir. Nitekim çekirdek haklar da denilen haklar bu dönemlerde dahi durdurulamamaktadır. Son yüzyılda önemi daha da artan savaş hukuku/insancıl hukuk olağanüstü dönemlerde uyulması gereken kuralları belirlemekte ve bu dönemlerde bazı hakların özellikle korunması ve onlara dokunulmamasını amaçlamaktadır. Savaş gibi olağanüstü bir durum dahi olsa savaşa katılmayan sivil masum insanların yaşama hakkına dokunulamayacağı savunulmaktadır.

⁶² ANAYURT, Ömer, “Hakların Bütünlüğü Açısından İnsan Haklarına İlişkin Sınıflandırmaların Değerlendirilmesi”, **Türkiye’de İnsan Hakları**, TODAİ, Ankara, 2000 s. 52-53

3. İNSAN HAKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

İnsan hakları düşüncesinin başlangıcını insanın sırf insan olmasından kaynaklı doğuştan gelen bazı haklara sahip olduğu savı oluşturmuştur.⁶³ Bu nedenle insan hakları sorunu, insanoğlunun tarihi kadar eski olsa da insan haklarının siyasi ve hukuki bir kavram olarak ortaya çıkışı 17. ve 18. yüzyıllardır.⁶⁴ Ancak ahlaki ve felsefi temelleri Antik Yunan ve Roma dönemi ile Orta Çağ Hıristiyanlığı dönemlerine rastlamaktadır. İktidarın yetkilerinin sınırlandırılması ve kişi hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi ve güvence sağlanması açısından 1215 Magna Charta Libertatum, modern anlamda anayasaların ilk çekirdek belgesini oluşturmuştur. İngiltere, Amerika ve Fransa'da yaşanan gelişmelerle birlikte pozitif hukuka geçiş başlamış ve insan hak ve özgürlüklerin tanınması ve koruma sağlanması iktidarın keyfiyetinden çok zorunluluğa dönüşmüştür. Türkiye'de ise insan haklarının gelişmesi Sened-i İttifak ile başlatılır. Bunun nedeni ise anayasacılık hareketinin başlangıcı olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'de insan haklarının tarihsel gelişimi Sened-i İttifak ile başlayıp 1982 Anayasası'nda yapılan değişiklikler ile devam etmektedir.

3.1. Dünyada İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi

Dünyada insan haklarının felsefi ve ahlaki düşünceden modern anayasalar ve insan hakları belgelerine geçiş süreci ele alınmıştır. Bu süreç pozitif hukuk öncesi ve pozitif hukuka geçiş başlığı altında incelenmiştir. Çoğu yazar tarafından insan hakları kavramı insanın tarihi kadar eski olduğunu savunmuştur. Ancak bu insan hakları kavramının tarihsel gelişimi incelendiğinde M.Ö. V. yüzyıl Sofist düşünceye kadar götürülebilmektedir. Modern anlamda ise kavramın ortaya çıkışı 17. ve 18. yüzyıllarda yayınlanan uluslararası bildiriler ve ulusal anayasalara dayanmaktadır.

⁶³ ÇEÇEN, s.10-11

⁶⁴ KABOĞLU, *Özgürlükler Hukuku 1*, s. 33

3.1.1. Pozitif Hukuk Öncesi İnsan Hakları

Günümüz insan hakları genel olarak hukuki bir kavram olarak görülse de kavramın ortaya çıkışı felsefi bir düşüncenin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan haklarının ne olduğunun ortaya konulması için öncelikle felsefi açıdan hangi süreçten geçtiği ortaya konulmalıdır. Bu kapsamda insan haklarının tarihsel gelişimi içerisinde pozitif hukuk öncesi insan haklarının gelişim süreci İlk Çağda, Orta Çağda ve Yeni Çağda insan hakları olarak dönemler itibariyle incelenmiştir.

3.1.1.1. İlk Çağda İnsan Hakları

İnsan haklarının felsefi bir kavram olarak ortaya çıkışı Antik Yunan dönemine dayanmaktadır. Her ne kadar insan hakları felsefi açıdan Antik Yunan'a kadar dayandırılrsa da bu dönemde insan haklarının varlığından bahsetmek mümkün değildir.⁶⁵ Bu dönemde kişi toplumun/devletin bir üyesi ve devlette kişinin efendisi olarak görülür. Her ne kadar Antik Yunan'da seçme ve seçilme hakkında söz edilse de aslında bu hak, belirli kesim için geçerli bir durumdur. Seçme ve seçilme hakkı sadece vatandaşlara tanınmıştır. Antik Yunan'da vatandaş kavramı kadınları, köleleri, fakirleri, yabancıları ve belirli yaş üstü kişileri kapsamamaktadır. O dönemde esir ve kölelerden oluşan, dönemin düşünürleri tabiriyle, bir yığın vardı.⁶⁶

M.Ö. V. yüzyılda Sofistler insanı her şeyin ölçüsü olarak kabul etmişlerdir. Aklı ön plana çıkaran Sofistler doğa olaylarını akıl ile açıklamaya çalışarak düşünce özgürlüğünün savunucuları olarak anılmışlardır.⁶⁷ Ayrıca Sofistler kimsenin tanrı tarafından köle olarak yaratılmadığını savunmuştur. Bu yaklaşımla kişi özgürlüğünü ön plana çıkarmışlardır. Ancak Aristoteles ve Platon, Sofistlerin tersine köleliğin kabul edilebilir bir durum olduğunu savunmuşlardır.⁶⁸ İlk çağda özgürlük düşüncesinin diğer savunucuları ise stoacı düşünürlerdir. En önemli isimlerden birisi

⁶⁵ KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 63

⁶⁶ GÖZE, s. 5

⁶⁷ MUMCU, Ahmet ve Elif Kuzeci, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007, s. 33

⁶⁸ Aristoteles, *Politika*, Çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 25

de Zenon'dur. Stoacılara göre kimse ırk dil din vs. fark etmeksizin eşit ve kardeş olduğunu belirterek bir dünya vatandaşlığından bahsetmişlerdir.⁶⁹

İlk Çağ Roması da bundan farklı değildir.⁷⁰ Roma Hukuku'nda kişi, farklı statülerle farklı hukuki kapasitelere bağlanmış bireyleri ifade etmektedir. İnsan, özgür insanlar (Roma vatandaşları) ve köleler, aile reisi ve ona tâbi olanlar ile yabancılar ve vatandaşlar olarak üç kategoriye ayrılmaktadır. Bu durumda haklara sahip olmak sadece Roma vatandaşları ve aile reisi için geçerlidir. Eğer aile reisi hayatta ise yaş ve cinsiyetine bakılmaksızın çocuklar ve aile reisi hâkimiyetindeki kadınlar, kölelere benzer biçimde hak ehliyetinden mahrumdur.⁷¹

Bu kapsamda İlk Çağ döneminde stoacı ve sofist düşünürler tarafından savunulananın haricinde insan hakları alanında olumlu gelişme sağlanamamıştır. Antik Yunan ve Roma Hukuku düşünürleri bireyi devletin gerisinde bırakmış ve bireyin varlığının devlete bağlı olduğunu savunmuştur.

3.1.1.2. Orta Çağda İnsan Hakları

Orta Çağ'da da henüz özgürlük felsefesi ve insan hakları düşüncesi doğmuş değildir. "Ancak Aziz Augustinus ve Aziz Thomas gibi kimi kilise babalarının katkısıyla, insan onuruna verilen değer artmakta, insan Tanrı önünde eşit ve kardeş olarak kabul edilmekte, devleti yönetenlerin de bu ilkeye riayet etmeleri istenmektedir."⁷²

"*Bütün iktidarlar Tanrıdan gelir*"(omnis potestas a deo) düşüncesi çerçevesinde Aquinas, iktidarının Tanrı tarafından halk aracılığıyla geldiğini, gerektiğinde halkın iktidara karşı direnebileceğini savunmuş ve ilk defa "direnme hakkını" öne sürmüştür. Yine bu dönemde ilk defa iktidarın sınırlanabileceğini görüşünü ortaya atan Padova'lı Marsilius hukuk devletinin habercisi olarak kabul edilmektedir.⁷³

⁶⁹ AKIN, İlhan, **Kamu Hukuku**, Beta Yayın, İstanbul, 1993, s. 27-28

⁷⁰ AKILLIOĞLU, T. Temel Hakların Gelişmesi Üzerine Bazı Düşünceler, belirtilmemiş yayın/tarih, s.2

⁷¹ ATALAY, H., **Hukuk Sistemleri ve Türk Hukuk Tarihi, İçinde; Hukukun Temel Kavramları**, U. Aydın ve E. Sütken. (Ed.), Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Basımevi, 2016, s. 55-56

⁷² TERZİ, Mahir, **İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Korunması Üzerine Bir İnceleme: İnsan Hakları ve Amerika**, s. 62

⁷³ GÖZLER, Kemal, **İnsan Hakları Hukuku**, Ekin, 2018, s. 129-130

13. yüzyılda İngiltere’de feodal beyler ile merkezi yönetim arasında yaşanan çıkar çatışmaları sonucu – ki papalık ve Fransa yenilgileri de buna etken olmuştur- Kral Yurtsuz Jean ile feodal beyler arasında bir bildiri hazırlanmıştır. Nitekim 1215 Magna Charta Libertatum bir anayasa veya modern anlamda bir haklar bildirgesi de değildir. Magna Charta, feodal beylerin istekleri doğrultusunda Kral tarafından ayrıcalıklar tanıyarak feodal beylere karşı iktidarını sınırlandırılmasını kabul etmiştir.⁷⁴ Bu kapsamda Magna Charta insan haklarını tanınması, güvence sağlanması ve iktidarın sınırlanması bakımından modern anayasaların ilk çekirdek belgesi olarak değerlendirilebilir.⁷⁵

3.1.1.3. Yeni Çağda İnsan Hakları

İlk ve Orta Çağ dönemlerinde hak ve özgürlük alanında birtakım savlar öne sürülmüş olsa da, insan haklarının siyasi ve hukuki bir kavram olarak ortaya çıkışı 17. ve 18. yüzyıllara dayanır. Yeni Çağ insan haklarının felsefi bir tartışmanın ürünü olmaktan çıktığı devletin anayasal hukuk sistemini ilgilendiren bir konu haline geldiği dönem olmuştur. İlk Çağdaki doğal hukuk anlayışı Orta Çağda yerini hukuk düzeninin tanrısal bir irade ve ilahi kanunların hüküm sürdüğü döneme bırakmıştır. Yeni Çağ ise tekrar doğal hukuk anlayışının hâkim olduğu insan haklarının başka bir egemenin iradesine bağlı olmayan insanın doğuştan sahip olduğu ve sırf insan olmaktan kaynaklandığı ve insan haklarının devlet tarafından hukuki metinler aracılığı ile koruma altına almaya başladığı bir dönem olmuştur.

“Nitekim liberalizm tarihsel olarak Yeni Çağ’ın düşünce atmosferinde ve yeni toplumsal-siyasi formasyonların oluşmaya başlamasıyla birlikte ortaya çıkmıştır.”⁷⁶ İnsan hakları düşüncesi “doğal haklar” öğretisi olarak ilk defa, liberalizmin öncüsü, mülkiyet kuramcısı ve toplum sözleşmesi kuramcılarında John Locke tarafından savunulmuştur. John Locke’ a göre doğal olarak tam bir özgürlük ve eşitlik içinde yaşayan insanlar, diğer insanlardan izin almaksızın, bir başkasının iradesine bağlı

⁷⁴ GÖZE, s.456

⁷⁵ KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku 1**, s. 54

⁷⁶ ERDOĞAN, Mustafa, “Liberalizme Yeniden Bakış: Tarihi ve Felsefi Temelleri”, **Liberalizm El Kitabı** içinde, Editör Cennet USLU, Kadim Yayınları, Ankara, 2013, s. 51

kalmaksızın istediğini yapar ve sahip olduğu hakları dilediği gibi kullanarak yaşarlar.⁷⁷

Locke ve onun doğal haklar teorisi pozitif hukuka geçişte önemli rol oynamaktadır. İlerleyen başlıkta da değinildiği üzere doğal haklar teorisi Batılı hukuki metinlerin fikri altyapısını oluşturmuş ve insan hakları, felsefi düşüncenin hukuki metinlere yansması olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle John Locke Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinin fikir sahibi olarak bilinir.

3.1.2. Pozitif Hukuka Geçiş ve İnsan Hakları

Liberalizm ortaçağ düzenindeki yapının çözülmesiyle doğan ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla yer bulmuştur. Evrensel Hıristiyan dünyası yerine ulus-devletler ortaya çıkmış, tanrının yerini akıl, papanın yerini rasyonel birey, feodal ilişkilerin yerini yurttaşlık almıştır.⁷⁸ Bu nedenle 17. ve 18. yüzyıllarda gerçekleştirilen İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimleri insan haklarının dönüm noktası olmuştur. İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimleri sonrası yayınlanan bildirimler ve devamında hazırlanan ve ulusal meclisler tarafından kabul edilen anayasalar, insan haklarının felsefi ve ahlaki düşünceden somut hukuki metinlere dönüşmesini sağlamıştır.

İnsan haklarının hukuki metinlere yansması bütüncül bir insan hakları yaklaşımı olmak yerine ortaya çıktığı coğrafyanın, toplumsal ve siyasi olayların bir ürünü olmuştur. Bu nedenle insan haklarının bildiri ve anayasalarda yer alması devletlere göre farklılıklar göstermektedir. “İnsan ve yurttaş hakları”, “temel hak ve özgürlükler”, “kamu özgürlükleri” ve Osmanlının ilk anayasası olan Kanun-i Esasi’de “Tebaa-i Devlet-i Osmaniye’nin Hukuku Umumîyesi” başlığı altında düzenlemeler bu farklılıkların yansımalarıdır.

⁷⁷ GÖZE, s.163

⁷⁸ ÇETİN, Halis, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Orion Kitabevi, Ankara, 2007, s. 35

3.1.2.1. Bildirgeler ve Antlaşmalarda İnsan Hakları

Günümüz insan hakları kavramı gelişimini 17. yüzyıl burjuvazisinin iktidara karşı direnişine borçludur. 17. yüzyıl İngiltere’inde merkezi yönetim ile burjuva sınıfı arasında bütçe ve vergi konularında yaşanan sorunlar, halkın desteğini de alan burjuvazinin baskın gelmesiyle sonuçlanmıştır.⁷⁹ 17. yüzyıl İngiliz parlamentosunun yetkilerini açıklayan ve kralın yetkileri aleyhine düzenlenen yasalar; 1628 “Haklar Dilekçesi”, 1641 “Büyük Uyarı ve 1699 yılında kabul edilen “Haklar Bildirisi”dir. Kişi güvenliği açısından 1679 “Habeas Corpus Act” önemli birer belgedir. İngiliz burjuvazisi tarafından kralın vergi toplamada adaletsiz hareket etmesine karşı başlayan süreç insan hak ve özgürlükleri bağlamında olumlu gelişmelerle sonuçlanmıştır. Özellikle 1679 “Habeas Corpus Act” ile haksız tutuklamaların önüne geçmek için yargıç kararı olmadan hapis cezası verilemeyeceği ilkesinin kabul edilmiş olması, kişinin güvenliği açısından önemli birer belgedir.⁸⁰

Amerika’nın keşfiyle birlikte İspanyollar ve Portekizliler 16. yüzyılın başlarında, yüzyılın sonlarına doğru Avrupa’nın diğer uluslarının göçmenleri ve İngilizler Amerika’da ilk sürekli yerleşim yerlerini kurmuştur. 17. yüzyılda İngiltere’de püritenlerin etkisiyle yaşanan Cromwel olayı sonrası Püritanist Devrim gerçekleşmiştir.⁸¹ İngiltere’nin kolonilerden vergi almaktan vazgeçmemesi ve koloniler üstünde hâkimiyetini devam ettirme isteği, İngiltere ile koloniler arasında karşılıklı boykotlara hatta silahlı direniş ve baskınlara neden olmuştur. Bu çatışmalar sonucunda Bill of Rights ve onu izleyen Locke’un doğal haklar kuramı, Batı dünyasında büyük etki uyandırmış ve Haziran 1776 yılında Virginia’da Temsilciler Meclisi, Virginia Haklar Bildirisi’ni kabul etmiştir.⁸² 4 Temmuz 1776 tarihinde yayımlanan “Bağımsızlık Bildirisi” ile kolonilerin her biri bağımsız birer devlet statüsü kazanmıştır. Bildiri’de tüm insanların eşit yaratıldıkları, Tanrının insanlara, başkalarına devredilemeyen haklar vermiş olduğu ve haklar arasında da hayat hakkı, özgürlük ve mutlu olma haklarının bulunduğu açıklanır.⁸³ “Bu Bildiri Avrupa’yı etkilemiş, siyasal liberalizmin temel felsefesindeki gelişmeleri hızlandırmış, halkın

⁷⁹ Hill, CHRISTOPHER, **İngiltere’de Devrim Çağı 1603-1714**, Çeviren Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 74-76

⁸⁰ GÖZE, s.462

⁸¹ ÇETİN, s. 35

⁸² ERDOĞAN, **Liberalizme Yeniden Bakış: Tarihi ve Felsefi Temelleri**, s. 94

⁸³ GÖZE, s.506

özgürlük ve eşitlik taleplerini arttırmış ve en önemlisi Fransız Devrimi'ni de etkilemiştir.”⁸⁴

Kuşkusuz insan hakları konusunda modern belge ve anayasaları etkileyen diğer bir belge de Fransız Ulusal Meclisi tarafından 1789 yılında ilan edilen Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisidir. Bildiri’de insanların özgür ve eşit olduğu ifade edilerek özgürlüğü; “başkalarının haklarına zarar vermeyecek her şeyi yapabilme” olarak tanımlamıştır. Bildiri insan hak ve özgürlüklerin doğuştan kazanıldığına ve zamanla kaybedilmeyeceğine vurgu yapar. Ayrıca Bildiri, siyasal egemenin bu hak ve özgürlüklere dokunamayacağını ve ihlal edemeyeceğini, aksine siyasal iktidarın varlık nedeninin bu hakları korumak olduğunu belirtmiştir. ⁸⁵

Bu Bildiri ilerleyen dönemlerde Fransız anayasalarının tamamı tarafından yapı taşı olarak kabul edilmiş ve diğer devletler tarafından hazırlanan anayasa ve uluslararası metinlere ilham kaynağı olmuştur.

3.1.2.2. Anayasacılık Süreci İnsan Hakları

İnsan hakları felsefi ve ahlaki açıdan olması gerekeni, ülküyü belirtir. Ancak insan haklarının ülke olarak saygı değer olması ona hukuki anlamda bir güvence sağlamamaktadır. İnsan hakları, anayasal devlet modeline geçişle birlikte anayasalara çoğu zaman “temel haklar ve özgürlükler” olarak yansımıştır. İnsan haklarına anayasalarda yer verilmesi, devlet tarafından tanınması ve güvence sağlaması anlamına gelmektedir. Pozitif hukuk anlayışının savunduğu insan hakları deyimi de bunu ifade etmektedir. Pozitif hukuk savunucularına göre insan hakları; yasalarca tanınan yetki olarak tanımlanır.

İnsan haklarının pozitif hukuka geçişi bildirilerle başlamıştır. Ancak bildirilerin iktidar tarafından pek de bağlayıcı olduğu söylenemez. Osmanlı döneminde yayınlanan Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat fermanları, İngiltere, Amerika ve Fransa’da yayınlanan bildiriler bu niteliktedir. Anayasal devlete geçişle birlikte iktidar sınırlandırılmış ve temel hak ve özgürlükler anayasalarla güvence

⁸⁴ ÇETİN, s. 36

⁸⁵ GÖZE, s.573-574

altına alınmıştır. Anayasalarla tanınan temel hak ve özgürlükler, iktidarın keyfiliğini sonlandırmış ve merkezi yönetim tarafından korunması ve saygı gösterilmesi zorunluluğunu getirmiştir.

Dünyada anayasacılık hareketi açısından 1787 Amerikan Anayasası ilk anayasa olarak kabul edilir. Ancak 1787 Amerikan Anayasası hak ve özgürlüklerle ilgili hükümlere yer vermemiştir⁸⁶ 1791 tarihli bir Anayasa değişikliği ile “Bill of Rights” olarak anılan hükümler yürürlüğe girmiş⁸⁷ ve bu değişikliklerle birlikte; din ve ibadet özgürlüğünü, ifade özgürlüğünü ve toplantı özgürlüğünü yasaklayan yasa çıkarılmayacağı, silahlanma hakkının ihlal edilemeyeceği, haklı neden olmadıkça kişinin üstü, eşyası ve konutu aranmayacağı ve müsadere edilemeyeceği, aynı suçtan iki defa yargılanmayacağı ve kamulaştırma konuları hüküm altına alınmıştır. Bu değişiklikle birlikte Amerikan Anayasası’nda günümüze kadar 27 kez değişiklik yapılmıştır.⁸⁸

İnsan haklarının gelişmesinde Fransa ve Fransız Devrimi özel öneme sahiptir. Çağı kapatıp çağ açan 1789 Fransız Devrimi, insan haklarının dünyaya yayılmasını sağlayan, anayasacılık hareketlerini başlatarak ulus devlet yapısını ortaya çıkaran ve daha birçok büyük değişikliğe öncülük eden dünya siyasi tarihindeki en önemli devrim hareketidir.⁸⁹ 1789 Fransız Devrimi sonrası bir anayasa komisyonu oluşturulmuş ve anayasa yapım süreci başlatılmıştır. Ancak siyasal ve sosyal düzen tam sağlanamadığından bu süreç 3 Eylül 1791 tarihinde anayasanın kabulüne kadar uzamıştır.

1791 Anayasası genel ilkelerin yer aldığı giriş bölümünden sonra 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile benzer hükümler içeren hak ve özgürlükler bölümü yer almaktadır. Anayasa ulusal egemenlik ilkesini kabul etse de genel oy ilkesi reddedilmiş ve siyasal haklara sahip olma servete bağlı olarak öngörülmüştür. Siyasal seçimlere katılmak bir hak değil ödev/fonksiyon olarak değerlendirilmiştir.⁹⁰

⁸⁶ DOĞAN, s. 97

⁸⁷ KALABALIK, **İnsan Hakları Hukukuna Giriş**, s. 70

⁸⁸ Amerika Birleşik Devletleri Anayasası, Önsöz, <https://photos.state.gov/libraries/turkey/231771/PDFs/abd-anayasasi.pdf> E.T. 25/03/2019

⁸⁹ DOĞAN, s. 103

⁹⁰ GÖZE, s. 583-584

Fransa’da 1795 yılında 1791 Anayasasıyla kabul edilen hakların yanında bir de ödevler içeren, yine genel oy ilkesini ve tek dereceli seçim sistemini reddeden; 1799 yılında hak ve özgürlüklere yer vermeyen; 1814’de Kral tarafından ilahi hukuk anlayışıyla halka bir lütuf olarak ilan edilen Şart; 1848 yılında özgürlük eşitlik ve kardeşliğe önem veren, tek dereceli seçim, gizli oy ve genel oy ilkesini benimseyen bir anayasa kabul edilmiştir. 1875, 1946 ve son olarak 1958 anayasalarının kabul edilmesiyle en çok anayasa yapım tecrübesine sahip devlet olarak Fransa ilk sırada yer alır.⁹¹

Anayasa, devletin temel organlarının kuruluşunu, işleyişini ve bu erkler arası karşılıklı ilişkileri ve devlet karşısında vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini düzenleyen hukuk kurallarıdır. 20. yüzyılda I. Dünya Savaşı sonrası ulus devletlerin sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Bu devletlerin kuruluş belgesi ise anayasalar olmuştur. Anayasacılık süreci başlangıcında özgürlük, eşitlik ve adalet gibi kavramlara vurgu yapılmış ve sonraları kişisel ve siyasal haklara yer verilmiştir. Kişisel ve siyasal hakların yanında sosyal haklara da yer veren ilk anayasa 1917 Meksika Anayasası olsa da sosyal haklara anayasalarda yer verilmesini popüler hale getiren 1919 Weimar Anayasasıdır. Yine anayasalarla tanınan ve güvence sağlanan hakların devlete karşı korunması amacıyla anayasa mahkemelerin kurulması 1920 yılında Çekoslovakya ve Avusturya da olmuştur.⁹²

3.2. Türkiye’de İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi

Hukuk tarihi gelişimini incelerken Batı’daki ve Doğu’daki durumu ayrı ayrı görmek gerekir. Günümüzde hukuk tarihinin yeni bir bilim olarak ortaya çıkması, Batıdaki gelişmelere bağlanır. Oysa ikili bir ayırım daha doğru sonuç getirebilir.⁹³ Batı kültüründe anayasacılık hareketi özellikle burjuva sınıfının vergi konusunda iktidarla çatışma sonucu başlamıştır. Halk tarafından da büyük destek görmüş ve tabandan merkezi yönetime karşı direniş olarak şekillenmiştir. Ancak Türk

⁹¹ GÖZE, s. 590-600

⁹² KABOĞLU, *Özgürlükler Hukuku 1*, s. 36

⁹³ CİN, Halil ve Akagündüz, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, C.I, Timaş yay, İstanbul, 1990, s.13.

anayasacılık hareketi kapsamında değerlendirildiğinde bu süreç merkezi yönetim tarafından merkezi yönetimin iktidarını güçlendirmek ve egemenlik alanını genişletmek amacıyla ayanlar ile karşılıklı bir taahhüdün sonrası başlamıştır.

“Anayasacılık hareketleri deyimi, devletin yönetim düzeninin, yurttaşların hak ve özgürlüklerinin yazılı belgelerle yaptırıma bağlanması, en azından saptanması amacıyla yönelik hareketler”⁹⁴ olarak nitelendirilebilir. İnsan haklarının felsefi bir tartışmadan sıyrılarak somut yasal metinler haline dönüşmesi, devletin, insan hakları konusundaki duruşu ve demokratik bir yönetime sahip oluşunun göstergesi haline getirmiştir. Bu nedenle anayasa, devletin yönetim sisteminin belirlenmesinin yanında temel hak ve özgürlüklerin tanınması ve ihlallere karşı korunması açısından önemli bir yere sahiptir.

Anayasacılık hareketleri 18. yüzyılda Batı Avrupa' da başlamış ve dünyaya yayılmıştır. Devletlerin anayasalı monarşiye geçişleri 19. yüzyılda demokratik anayasacılığa geçişleri ise 20. yüzyılda olmuştur.⁹⁵ 19. Yüzyıl dünyasının şartları içinde merkezî bir bürokratik yapıya ve bu tür bir yönetimin gereği olan standart, derlenmiş bir hukuki mevzuata sahip olması kaçınılmaz olan Osmanlı İmparatorluğu'nda;⁹⁶ 1808 Sened-i İttifak ile başlayan anayasacılık süreci Cumhuriyetin ilanına kadar devam etmiştir.

Türk anayasa hukuku kapsamında, ilk basta Türkiye'de anayasacılık hareketlerinin tarihsel gelişimini anlatılarak, 1808 Sened-i İttifak, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 1876 Kanun-u Esasisi, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve 1961 Anayasası ve bu anayasalar üzerinde yapılan değişikliklere yer verilir. Daha sonra 1982 Anayasası tarihsel gelişimi itibariyle kurduğu anayasal yapının incelenmesine geçilir.⁹⁷

⁹⁴ GÖZÜBÜYÜK, A .Şeref, **Anayasa Hukuku**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1986 s. 93.

⁹⁵ YILMAZ, Faruk, **Türk Anayasa Tarihi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 32

⁹⁶ ORTAYLI, İlber, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008 s. 415

⁹⁷ GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, Ekin Basımevi, Bursa, 2010, s. 23

3.2.1. Cumhuriyet Öncesi

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, başlatılan anayasacılık hareketleri ve demokratik düzen kurma çabaları, sosyo-ekonomik ve kültürel yapı değişimlerinden çok, merkezi yönetim düzeyinde kaynaklanan eylemler olmuştur. Batılı devletlerin Osmanlı tebaası içindeki farklı dinlere mensup kişilerin haklarını koruma girişimleri ve Osmanlı Devleti üzerinde baskı oluşturması, devletin yönetim kademesindekiler açısından kaçınılmaz değişikliklere gitmesine neden olmuş ve anayasacılık hareketlerinin ilk adımları atılmıştır. 17. yüzyılda Osmanlı merkezi yönetiminde yaşanan sorunlar ve özellikle taşradaki ayanlar arasındaki otorite krizleri merkezi yönetimin reform girişimleriyle çözülmeye çalışılmıştır. 1808 ile başlayan bu süreç 1876'da anayasalı devlet modeline geçilmiş ve I. Dünya Savaşı sonrası kurulan Cumhuriyete kadar çoğu zaman duraksamalara rağmen varlık mücadelesi devam ettirilmiştir.

3.2.1.1. Sened-i İttifak

Türk sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik yapı yönlerinden Batılı devletlerden farklı bir yapıya sahiptir. Batılı devletler tarafından insan hakları konusunda bir dönüm noktası olarak kabul edilen 1215 Magna Carta Libertatum, burjuvazinin merkezi yönetime bir dayatması iken Türk anayasacılık girişimleri ve insan hakları açısından dönüm noktası olarak 1808 Sened-i İttifak, merkezi yönetimin çağrısı üzerine ayanlarla karşılıklı taahhütleri içeren bir belge olmuştur.⁹⁸ III. Selim tarafından başlatılan değişim ve yenilik hareketleri II. Mahmut döneminde de devam etmiştir. Alemdar Mustafa Paşa'nın da girişimleri sonucu ayanlar ile merkezi yönetim arasından karşılıklı taahhütler içeren 1808 Sened-i İttifak, daha çok merkezi yönetimi güçlendirmek amacıyla hazırlansa da ayanlara ve halka birtakım güvenceler sağlamıştır.⁹⁹

⁹⁸ ERDOĞAN, Mustafa, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara, 2009 s. 24; GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, Bursa, Ekin, 2000, s.11 www.anayasa.gen.tr/tah.pdf , Erişim Tarihi: (10.04.2019).

⁹⁹ YILMAZ, s. 33-34

Sened-i İttifak yedi maddeden oluşan ayanlar ve merkezi yönetim arasında karşılıklı kazanımlar sağlayan bir belgedir. Padişahın otoritesinin güçlendiren ve ona karşı yönelecek bir eylemde ayanların padişahın yanında olacağı, asker toplanması ve vergilerin tahsilinde emirlerin yerine getirileceği, ayanlar açısından ise merkezi otorite tarafından ayanlara karşı haksız bir eylem olması durumunda birlikte hareket edeceği sözü verilmiştir.¹⁰⁰ İnsan hakları açısından bu belgenin önemini GÖZLER şu ifadelerle açıklar.

“Sened-i İttifakta “fukara ve reaya” ile ilgili şartlar da vardır. Sened “fukara ve reayanın himayet ve siyanetinin esas” aldığı(şart 7) açıkça ilân ediyordu. Sened-i İttifak, “fukara ve reaya”nın korunmasını, “fukara ve reayanın” vergilendirilmesinde ölçülü (hadd-i itidale riayet) davranılmasını(şart 7); keza “fukara ve reaya”ya zulm edilmemesini öngörüyordu(şart 5-7).”¹⁰¹

Sened-i İttifak, ayanlar ile padişah arasından imzalanan anayasal belge olarak tanımlanması yanlış bir anlatım ve çokça yazar tarafından kullanılan bir ifadedir. Alemdar Mustafa Paşa bu belgenin imzalanması ve merkezi yönetimin güçlenmesi açısından önemli bir aktör olarak yer almıştır. Merkezi otoritenin güçlendirilmesi karşılığında ayanlara da direnme hakkının tanınması, padişahın yetkilerinin sınırlandırılması ayanlar açısından bir kazanım olsa da merkezi yönetim tarafında çeşitli huzursuzluklara neden olmuştur.¹⁰² II. Mahmut yenilikçi bir padişah olmasına rağmen bu belgeden rahatsız olmuş, belgenin hazırlanmasına öncülük eden ve sorumlusu olan Alemdar'ın, yeniçeriler tarafından yapılan bir baskın sonucu öldürülmesine göz yummuş ve iktidarını sınırlayan bu belgeye öncelikle kendisi karşı çıkmıştır. Sened-i İttifak'ta şart olmasına rağmen Alemdar'dan sonra gelen sadrazamlar da bu belgeyi imzalamamışlardır.¹⁰³

Sened-i İttifak'ın kâğıt üzerinde kalması padişah tarafından imza edilmemiş olması bu belgenin Türk anayasacılık hareketi kapsamında önemini değiştirmeyecektir. İktidarın sınırlanabildiği gerçeği artık Türk anayasacılık hareketinin sinyallerini vermiştir.

¹⁰⁰ ERDOĞAN, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, 25-26

¹⁰¹ GÖZLER, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 7

¹⁰² YILMAZ, s. 35

¹⁰³ GÖZLER, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 7

3.2.1.2. Tanzimat Fermanı

Tanzimat, idarenin kanuniliği esasının belirlenmeye ve merkezi yönetimin güvenceye bağlanmaya çalışıldığı bir dönemdir. Dönemin reformcu grubunun aslı amacı, halkın can ve mal güvenliğinin sağlanması, iktisadi hayatın korunması, geliştirilmesi ve bunun yasalar eliyle yapılmasıydı.¹⁰⁴ Sened-i İttifak'ın kâğıt üzerinde kalması merkezi yönetimi olumsuz etkilese de II. Mahmut'un yenilikçi anlayışı ve merkezi yönetimi ayakta tutma çabaları içerisinde halkın dil, din ve etnik unsurlar açısından eşit bir yönetim anlayışı benimseyeceğini ilan etmesi insan hakları açısından önemli bir kazanım olarak değerlendirilebilir.

“III. Selim'in düşündüğü meşveret sistemini üç yeni meclis kurularak daha belirli bir biçime soktu. Bu meclisler, Dar-ı Şuray-ı Bab-ı Ali, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve Dar-ı Şuray-ı Askeri idi.”¹⁰⁵ Ancak II. Mahmut tarafından merkezi yönetim açısından yaşanan bu gelişmeler halka indirgenemediği için yapay bir yapı olarak kaldı. Bunun nedeni ise Batı'daki gibi bu değişikliklerin halktan gelen bir hareket sonucu değil de merkezin isteği doğrultusunda gerçekleşmiş olmasıdır.

II. Mahmut'tan sonra devletin başına kendisi gibi reformcu oğlu Sultan Abdülmecit geçti. Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanan ve padişah adına okutulan Gülhane Hatt-ı Şerifi yeni yönetim tarafından da reform hareketlerinin devam edeceğini göstermişti.¹⁰⁶ Gülhane Hatt-ı Şerifi, Sened-i İttifak gibi sözleşme değil, tek yanlı bir işlemdir. Tanzimat Fermanı olarak da geçen bu belge her ne kadar iktidarın kendi eliyle iktidar sınırlandırılmış olsa da bir anayasa niteliği taşımamaktadır. Ancak anayasacılık hareketi ve insan hakları açısından önemli bir belgedir.

Tanzimat Fermanı, Sened-i İttifak'tan farklı olarak madde madde düzenlenmemiştir. Tanzimat Fermanı birçok temel hak ve özgürlük tanınmasının yanında, merkezi yönetimin kullanılmasına ve sınırlandırılmasına ilişkin birçok ilke kabul edilmiştir.¹⁰⁷ Belgede yer alan ilkeleri Tanör iki başlık altında

¹⁰⁴ ORTAYLI, s. 418

¹⁰⁵ YILMAZ, s. 36

¹⁰⁶ ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 27

¹⁰⁷ GÖZLER, *Türk Anayasa Hukuku*, s.12

değerlendirmektedir. Birincisi “yeni yönetim anlayışı”, diğeri ise “hak ve özgürlükler” olarak gruplandırmaktadır.¹⁰⁸

Belgede yer alan ilkeler özetle; halkın ırz, can ve mal güvenliğinin sağlanacağı, farklı dinlere mensup kişiler arasından eşitlik sağlanacağı, müsaderenin kaldırılacağı, yargılanmadan kimsenin suçlanamayacağı ve idam edilmeyeceği ve vergi ile askerlik konusunda eşit davranılacağı güvence altına alınmış, yasaların hazırlanması yöntemi belirlenmiş ve yasaların üstünlüğü ve bağlılığı ilkesi kabul edilmiştir.¹⁰⁹ Bu belge ile Sened-i İttifak’tan farklı olarak sosyal yapı üzerinde etki edebilecek konulara değinilmiş ve toplum içerisindeki huzursuzluklara karşı bir çözüm sunmasının yanında insan haklarının gelişimi konusunda girişimlerin bununla kalmayacağını reform hareketlerinin devam edeceğini göstermiştir.

3.2.1.3. Islahat Fermanı

Sened-i İttifak ve Tazminat Fermanı ile yapılan düzenlemelerden ne içerdeki azınlıklar tatmin olmuşlar, ne de Batılı devletler Osmanlı’nın iç işlerine karışmaktan vazgeçmişlerdi.¹¹⁰ Tanzimat Fermanı sonrasında özellikle kamu hukuku alanında Ceza Kanunu çıkarılması Osmanlı Devleti’nin adalet sistemi açısından önemli bir gelişmedir. Sonrasında ceza kanununda yapılan değişiklikle “İslam dininden dönenlere idam cezası verilmeyeceği” hükmü getirildi. 1853 Kırım Savaşı’nın ardından “Islahat Fermanı” ilan edildi. Bu Ferman ile Tanzimat Fermanı’nda halkın can ve mal güvenliği ile namusunun korunması ilkeleri bir kez daha ilan edilmiş oldu.¹¹¹

Ferman Müslüman-Gayrimüslim ayrımı kaldırılması, işkencenin kaldırılması, cezalarda insanilik ilkesinin benimsenmesi, suç ve ceza da kanunilik ilkesinin benimsenmesi ve yargılamaların alenileşmesi gibi ilkelere yer verilerek insan hakları açısından birçok kazanım elde edilmiştir.¹¹²

¹⁰⁸ TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019. s.64

¹⁰⁹ ERDOĞAN, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, s. 28

¹¹⁰ YILMAZ, s. 38

¹¹¹ ERDOĞAN, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, s. 31

¹¹² GÖZLER, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 20-22

3.2.1.4. 1876 Kanun-i Esasi

Osmanlı merkezi yönetimi 1800'lü yıllarda birçok sorunla karşı karşıya gelmiştir. Ayaklanmalar, savaşlar, iktidar kavgaları ve fikri tartışmalar ışığında merkezi yönetim ayakta tutulmaya çalışılıyordu. Elbette bunu fırsat bilen diğer devletlerde Osmanlı merkezi yönetimi baskı altına almıştı. Çerkes Olayı sonrası Hüseyin Avni öldürülünce, Mithat Paşa'nın daha önceleri hazırlıklarına başladığı anayasa taslağı için fırsat doğmuştu. II. Abdülhamit meşrutî yönetimin kurulacağı ve anayasanın (ki 1876 Kanun-i Esasi aslında fermandır) ilan edileceği sözünü vermesi üzerine V. Murat tahttan indirildi ve II. Abdülhamit tahta geçti.¹¹³

Kanun-u Esasi, Padişah'ın görevlendirdiği "Cemiyet-i Mahsusa" adında bir kurul tarafından hazırlanmıştır. Bu başında Server Paşa bulunmuştur. Kurul, asker, sivil bürokrat ve ulemeden oluşan üyelere oluşturulmuştur. Meşrutiyetle idare edilen devletlerin anayasaları incelenerek, bir anayasa taslağı hazırlandı. Son bir defa daha vükela meclisinde görüşüldükten sonra¹¹⁴ II. Abdülhamit, 113. madde üzerinde direnerek maddeye yer verilmemesi üzerine kanunu imzalamayacağını belirtmiştir. Abdülhamit, istediği düzenlemenin yapılmasıyla 23 Aralık 1876 sabahı Kanun-i Esasi'yi imzalanmış ve aynı gün törenle ilan edilmiştir.¹¹⁵

"1876 Anayasası, o çağın hukukçularının meşveret usulü diye açıklamasına rağmen, meşveret kurumuyla alakası olmayan bir sisteme dayanır. Devlet dininin, Din-i İslam ve padişahın hilafetinin özellikle belirtilmesine rağmen, anayasa her dinden bütün tebaanın idareye katılmasını ve denetimini öngörüyordu. 1876 Anayasası bir İslam ülkesinde ilk defadır ki laik devlet düzeninin temellerini atan belgedir."¹¹⁶

Kanun-u Esasi'de devletin ana organları olan yasama, yürütme ve yargıya ilişkin düzenlemelerin yanı sıra temel hak ve özgürlükler de düzenlenmiştir. Bu kapsamda Kanun-u Esasi "Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuku Umumiyesi" başlığı altında 8 ve 26. maddeleri arasında Osmanlı tebaasının temel hak ve özgürlükleri düzenlenmiştir. Bunlar, "vatandaşlık hakkı, kişi hürriyeti, kişi güvenliği, ibadet hürriyeti, basın hürriyeti, şirket kurma hürriyeti, dilekçe hakkı, öğretim hürriyeti, eşitlik ilkesi, devlet memuriyetine girme hakkı, mali güce göre vergi ilkesi,

¹¹³ YILMAZ, s. 40-41

¹¹⁴ ÜNAL, Tahsin, **Türk Siyasi Tarihi 1700-1958**, Emel Yayınları, Ankara, 1977, s. 326

¹¹⁵ BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 333

¹¹⁶ ORTAYLI, s. 416

konut dokunulmazlığı, kanuni hâkim güvencesi, vergilerin kanuniliği ilkesi, müsadere, angarya yasağı, işkence yasağı ve seçme ve seçilme hakkı” olarak düzenlenmiştir. Türk-Osmanlı anayasa tarihi içerisinde ilk defa hazırlanan anayasa olması nedeniyle anayasada tanınan hak ve özgürlükler ve diğer ilkeleri açısından ilklerin anayasası olarak da adlandırabiliriz.¹¹⁷

Ayrıca Kanun-u Esasî yargıya ilişkin ve temel hak ve özgürlüklerin yargı tarafından korunması kapsamında; “yargılamanın aleniliği”, “hak arama özgürlüğü” “mahkemelerin davaya bakmaktan kaçınmaz” ve “tabii hâkim” ilkelerini benimsemiştir. Nitekim temel hak ve özgürlükler konusunda yapılan bu düzenlemeler yanında padişah ve komisyon arasında tartışma konusu olan meşhur 113. maddenin 2. fıkrası “*padişah, devlet emniyetini bozduğu gerekçesiyle dilediği kişiyi yurt dışına çıkarmak yetkisi*” temel hak ve özgürlükleri korumasını tehlikeye düşürmüştür.¹¹⁸

Amacı ve yapısı itibarıyla liberal demokratik bir düzen kurmaktan uzak olan bu anayasal rejim, II. Abdülhamid ve bürokrasisi tarafından eleştirilmiş, Ruslarla yapılmakta olan savaş, kısıtlı yetkilerini aşma çabasında olan Meclis-i Mebusan'ı 'tatil' etmek için yeterli neden olarak görülmüş ve Kanun-u Esasi, 14 Şubat 1878'de, bedeli ödenerek tekrar yürürlüğe konulmak üzere 24 Temmuz 1908'e kadar güvenlik içinde korunacağı bir rafa kaldırılmıştı.¹¹⁹

“Türkiye'de yerleşmiş geleneksel tarih anlatımı çerçevesinde 1908 olayları yukarıdan aşağı gerçekleştirilen bürokratik bir reform hareketi olarak görüldüğünden, meşrutiyetin ilanı ya da anayasa rejimin kuruluşunun, hem devletin hassas durumunun hem de modernleşmenin kaçınılmazlığının farkında olan bir sivil ve askeri bürokrasi tarafından bilinçli olarak yürütülmüş bir planın sonucu olduğu fazla sorgulanmadan kabul edilmektedir.”¹²⁰

1908 ve 1909 yıllarında yaşanan gelişmeler sonrasında 1876 Kanun-i Esasi'nin bazı maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. Tarihçi ve hukukçu yazarlarca da “meşruti monarşi” de denilen dönem başlamıştır. 1909 yılında yapılan değişiklikler arasında insan haklarına ilişkin olarak; kişi özgürlüğü, basın özgürlüğü, dernek kurma ve toplantı düzenleme özgürlüğü ve son olarak tartışmaların odağı olan meşhur 113. madde kaldırılmıştır. Bu değişikliklerin yanı sıra mutlak veto yetkisi geciktirici vetoya dönüştürülmüş, Meclisi feshetme yetkisinin sınırlandırılmıştır.¹²¹

¹¹⁷ GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 27-28

¹¹⁸ YILMAZ, s. 42

¹¹⁹ KANSU, Aykut, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 2

¹²⁰ KANSU, s. 36

¹²¹ ERDOĞAN, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, s. 47-48

3.2.2. Cumhuriyet Sonrası

1921 ve 1924 Anayasaları cumhuriyet döneminde TBMM tarafından yapılan ilk ve son anayasalardır. 1961 ve 1982 Anayasaları ise askeri müdahaleler sonrası halk oylamasıyla kabul edilen anayasalardır. Bu dört anayasa dönemin siyasi gelişmeler, askeri vesayet, ekonomik gelişmeler ve uluslararası kuruluşların baskısı sonucu birçok değişikliğe uğramıştır. Bu başlık altında 1921 Teşkilat-ı Esasiye'den 1982 Anayasası arasından yapılan düzenlemelere değinilmiştir.

3.2.2.1. 1921 Teşkilat-ı Esasiye ve 1923 Değişikliği

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Osmanlı Devleti'nin yerine kurulmuş olan yeni Türk Devleti'nin ilk anayasasıdır.¹²² Atatürk'ün önderliğinde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde düzenlenen kongreler sonucu alınan kararların hayata geçirilmesi için uygun zaman beklenirken, Ali Rıza Paşa hükümeti 9 Ekim 1919'da Meclis-i Mebusan'ın tekrar açılacağını duyurmuş ancak 12 Ocak 1920 tarihinde toplanabilmişti. Misak-ı Milli'nin kabul edilmesinden sonra Meclis resmen feshedilmişti. Mustafa Kemal Paşanın 19 Mart 1920 tarihinde Ankara'da olağanüstü yetkileri olan bir Meclis kurulacağı ve bunun için seçim yapılacağını duyurması üzerine Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerince seçilen 232 üye ile 23 Nisan 1920 günü Ankara'da toplandı.¹²³

Meclisin öncelikle bir anayasa yapılması kararı üzerine "*Hukuki Esasiye Encümeni*" adıyla bir komisyon oluşturulmuş ve anayasa hazırlık süreci başlatılmıştı. Çeşitli gruplardan üyelerin bulunduğu bu komisyon çalışmalarına başlamış, dört ay süren çalışmadan sonra "BMM'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadd-ı Kanuniye" başlıklı 9 maddeden oluşan bir tasarı hazırlanmıştır.¹²⁴ 18 Eylül 1920 tarihinde Komisyon tarafından tasarı meclise sunulmuştur. Çeşitli tartışmalar ve itirazlar görüşmelerin uzamasına neden olmuş ve nihayet 20 Ocak 1921 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

¹²² YILMAZ, s. 79

¹²³ ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 65

¹²⁴ YILMAZ, s. 82

24 maddeden oluşan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, olağanüstü bir dönemin ihtiyaçlarını karşılamak ve geçici olarak ortaya çıkan kısmi iktidar boşluğunu tamamlamak için hazırlanmıştır.¹²⁵ Bu kapsamda hazırlanan yeni devletin kuruluş belgesi olan Teşkilat-ı Esasiye hak ve özgürlüklere yer vermemiştir. Bu sorun daha sonra TBMM tarafından hazırlanan ve kabul edilen 1924 Anayasası ile çözülecekti. Burada değinilmesi gereken ve birçok yazar tarafından da farklı görüşler öne sürülen 1876 Kanuni Esasi'nin yürürlükte olup olmadığı. Hukuk sistematüğinde yeni bir kanunun yapılmasındaki maksat önceki kanunun kaldırılmasıdır. Çoğunlukla kabul gören görüş 1921 Teşkilat-ı Esasi'deki hak ve özgürlüklere yer verilmemesi sorunu 1876 Kanuni Esasi ile doldurulduğudur. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile çatışmayan 1876 Kanun-u Esasinin hükümleri ise geçerliliklerini korumaktadır. Ancak bu hükümler geçerliliklerini 1876 kurucu iktidarından değil, 1921 kurucu iktidarının iradesinden almaktadır. Gözler'e göre, "Burada, "devrimlerin etkisiyle anayasasızlaştırma" kuramı uyarınca Kanun-u Esasinin hükümlerinin anayasal niteliklerini yitirdikleri ve adli bir kanun hükmü haline dönüştükleri kabul edilebileceği" savunulmaktadır.¹²⁶ Bu nedenle iki anayasanın yürürlükte olduğu görüşü hukuk sistematüğüne uygun bir durum değildir. Çünkü 1921 Teşkilat-ı Esasi'de amaç yeni devletin kuruluş esaslarının belirtilmesi ve ilan edilmesiydi. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin Meclis-i Mebusan-ı feshetmesi ve 1921 Teşkilat-ı Esasi ile yeni devletin kurulduğunun ilan edilmesi 1876 Kanuni Esasi'nin yürürlükten kaldırıldığı anlamına gelmektedir. Bu nedenle 1921 Teşkilat-ı Esasi'deki hak ve özgürlüklere yer verilmemesindeki eksikliği 1876 Kanuni Esasi ile doldurduğu savı eksik olduğu düşünülmektedir.

1921 Teşkilat-ı Esasiye anayasa hukuku çerçevesinde genel kabulü yumuşak bir anayasa niteliğine sahip olduğudur. Çünkü 1921 Teşkilat-ı Esasiye hükümlerinin nasıl değiştirileceğine ilişkin bir yöntem belirlememiştir. Bu da anayasa maddelerinin normal kanunlar gibi basit çoğunlukla değiştirilebileceği anlamına gelmektedir. Ayrıca kanunların 1921 Teşkilat-ı Esasiye hükümlerine aykırı olamayacağına ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır.¹²⁷ Bu eksiklik 1924 Anayasası ile giderilecek ve anayasanın kanunlardan üstün olduğu kabul edilecektir.

¹²⁵ ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 66

¹²⁶ GÖZLER, Kemal, "1921 Teskilat-ı Esasiye Kanunu", <http://www.anayasa.gen.tr/tek-1921.htm> 08.03.2019

¹²⁷ GÖZLER, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 48-49

1921 Teşkilat-ı Esasiye genel itibariyle yasama ve yürütme organlarını düzenleyen hükümler içermektedir. Egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğu, yasama ve yürütmenin meclis tarafından yürütüleceği, BMM üyelerinin vilayetlerden gelen seçilmiş üyelerden oluşturduğu, seçimlerin iki yılda bir yapılacağı ve diğer hükümleri ile birlikte değerlendirildiğinde yargı erkine yer verilmediği, bunun yanı sıra daha önce de değinildiği gibi hak ve özgürlükler alanında bir düzenleme yapılmadığı görülmektedir.¹²⁸1921 Anayasası, her ne kadar hak ve özgürlüklere değinilmediği düşünülse de günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik bir hukuk devleti ve insan haklarına saygılı bir devlet anlayışının benimsenmesindeki temel adımların atıldığı hak ve özgürlüklerimizi talep etme hakkını veren kuruluş ve kurtuluş belgesi olduğu unutulmamalıdır.

1921 Anayasası, "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim biçimi halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayalıdır" diyen 1. maddesi ile Türkiye'de Cumhuriyeti, yalnız fiilen değil hukuken de, kurmuştur. Bu maddeye 1923'te eklenen "Türkiye Devleti'nin hükümet biçimi Cumhuriyet'tir" cümlesi adın resmen konmasından ibarettir.¹²⁹ 1923 değişikliklerinden biri de Cumhuriyet'in resmen ilanı ile eşzamanlı olarak, Türkiye Devleti'nin resmi dilinin Türkçe, devlet dininin de İslam olarak belirtilmesidir. İkincisi 1924 Anayasası'nda korunmuş, 1928 değişikliğinde çıkarılmıştır.¹³⁰

3.2.2.2. 1924 Teşkilat-ı Esasiye ve 1928-37 değişiklikleri

Cumhuriyeti ilan eden ve "Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair" 29.10.1923 tarihli ve 364 sayılı Kanun da, Cumhuriyetle ilişkili olarak o zamanın gerektirdiği bazı değişiklikler yapmışsa da, yeni bir anayasa gereği kuşkusuz ortadaydı.¹³¹ Meclis içinde yaşanan tartışmalar ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye'ye yapılan eleştiriler yeni bir anayasa yapım sürecinin başlatılmasını hızlandırmıştı. 1921 Teşkilat-ı Esasiye'nin eksikleri ve 1876 Kanuni Esasi ile birlikte yürürlükte olduğu görüşü, tartışmaları artırmıştı.

¹²⁸ GÖZLER, "1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu"

¹²⁹ PARLA, s.12

¹³⁰ PARLA, s.17

¹³¹ ÖZBUDUN, Ergun, **1924 Anayasası**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012 s. 2

Meclis içinden kurulan “Kanun-u Esasi Encümeni” bu tartışmaların arasında 9 Mart 1924 tarihinde anayasa taslağını meclise sunmuştu. Anayasa taslağının hazırlanışında 1875 Fransız Anayasası ve 1921 Polonya Anayasası’ndan faydalanılması,¹³² 1921 Teşkilat-ı Esasiye’de anayasanın hangi usul ve çoğunlukla kabul edileceğine ilişkin hüküm olmaması eleştiri konusu olmuştur. 11 Mart 1340 (1924) tarih ve 83 sayılı “Teşkilât-ı Esasîye Kanununun Ekseriyet-i Mutlakının Sülûsan Ekseriyetiyle Kabul Edilmesine Dair Kararı” ile üçte iki çoğunlukla kabul edilmiştir.¹³³ “TBMM tarafından 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen ve bundan dolayı da 1924 Anayasası olarak adlandırılan metin, gerek muhtevası gerekse uygulanışı bakımından Türk Anayasa tarihinde ilginç bir metin olarak karşımıza çıkar.”¹³⁴ 1924 Teşkilat-ı Esasiye anayasanın üstünlüğü ilkesi kabul edilse de kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir mekanizma geliştirilmemiştir.

1924 Anayasası, 1960 yılında yapılan askeri darbeye kadar 46 yıl yürürlükte kalarak 1876 Kanuni Esasi de dâhil Türk anayasacılık süreci içerisinde 1982 Anayasası’ndan sonra uzun süre yürürlükte kalan ikinci anayasadır. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1945 yılında çıkarılan 4695 sayılı Kanun’la, anlam değişikliğine yer verilmeyecek şekilde düzenlenerek öz Türkçeleştirilmiştir. Ancak 1952 yılında çıkarılan 5997 sayılı Kanun’la da Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun özgün metni, yapılan değişikliklerle birlikte tekrar yürürlüğe konulmuştur.¹³⁵

Erdoğan’a göre “1924 Anayasası’nın temel haklarla ilgili düzenlemesi bu konudaki klasik anlayışı yansıtmakta ve liberal, demokratik bir düzen için aşağı-yukarı bir çerçeve sağlamaktaydı. Daha açık bir ifadeyle, anayasa başlıca sivil ve siyasal hakları hiç değilse biçimsel olarak güvence altına almıştır.”¹³⁶ “Türklerin Kamu Hakları” başlığı altında düzenlenen temel hak ve özgürlükler kişisel ve siyasal haklar olarak düzenlenmiş ve sosyal haklara yer verilmemiştir.

1924 Anayasasında su temel hak ve hürriyetler ile ilkeler kabul edilmistir: Eşitlik ilkesi (m.69), kişi dokunulmazlığı ve güvenliği (m.72), işkence ve eziyet yasağı (m.73), mülkiyet hakkı (m.74), din hürriyeti (m.75), konut dokunulmazlığı (m.76), basın hürriyeti (m.77), seyahat hürriyeti (m.78), sözleşme hürriyeti, çalışma hürriyeti, mülk edinme ve tasarrufta bulunma hürriyeti, toplanma hürriyeti, dernek

¹³² ERDOĞAN, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, s. 73

¹³³ Teşkilât-ı Esasîye Kanunu, Resmî Gazete, 24 Nisan 1924; Düstur, 3. Tertip, Cilt 5, s.576.

¹³⁴ YILMAZ, s. 124

¹³⁵ ÖZBUDUN, s. 5

¹³⁶ ERDOĞAN, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, s. 74-75

kurma hürriyeti, şirket kurma hürriyeti (m.70, 79), eğitim hakkı (m.80), haberleşmenin gizliliği esası (m.81), dilekçe hakkı (m.82), vicdan, düşünce ve söz hürriyeti (m.72). Anayasada bazı siyasal haklar da tanınmıştı. Mebus seçme ve seçilme hakkı (m.10, 11), vatandaşlık hakkı (m.88), devlet memuriyetine girebilme hakkı (m.92), Türkiye Büyük Millet Meclisine başvurabilme hakkı (m.82) gibi. Her ne kadar temel hak ve özgürlükler düzenlenmiş olsa da bir güvence/koruma mekanizması geliştirilmemiştir. Temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması meclisin iradesine bırakılmış ve sınırlama konusunda bir ölçüt getirilmemiştir. Kanunların anayasa aykırı olmayacağı hükmü konulmuş fakat bu denetimi yapacak mekanizma kurulmamıştır.¹³⁷

1924 Anayasası yürürlükte kaldığı süre içerisinde beş kez değişikliğe uğramıştır. 1928 yılında “Devletin dini İslam’dır”, milletvekilleri ve Cumhurbaşkanının yemin metninde yer alan “vallahi” ibaresi ve “dini emirleri TBMM yerine getirir” hükümleri kaldırılmıştır. 1934 yılında yapılan değişiklikle oy kullanma yaşı 18’den 22’ye çıkarılmış ve genel oy esası belirlenerek kadınlara milletvekili seçme seçilme hakkı düzenlenmiştir. 1937 yılında Cumhuriyet Halk Partisinin altı ilkesi Anayasa’ya eklenmiştir.¹³⁸ Altı ok, 1924 Anayasası’nda 1937 yılında yapılan bu değişiklik sonrasında 1961 ve 1982 Anayasalarında çeşitli değişikliklere uğramış veya kaldırılmıştır.

3.2.2.3. 1961 Anayasası 1971-73 Değişiklikleri

Birinci Cumhuriyet döneminin 1924 Anayasası, 27 Mayıs 1960 tarihine kadar yürürlükte kalmış, bu tarihte yapılan askeri müdahale sonucu, geçici olarak oluşturulan Milli Birlik Komitesi devletin yönetimini ele almış, TBMM dağıtılmış ve bu komite, meclisin yerine geçmiştir. Komite döneminde hemen yeni bir anayasanın hazırlık çalışmalarına girişilmiştir. Bu Anayasanın 9 Temmuz 1961’de halkoyuna sunulup çoğunlukla kabul edilip yürürlüğe girmesine kadar bir geçiş dönemi yaşanmıştır.¹³⁹ 27 Mayıs askeri darbe ile 1924 Anayasası tamamen olmasa da yürürlükten kaldırılmış ve 12 Haziran 1960 tarihli 1 sayılı Kanun ile “Geçici Anayasa” süreci başlamıştır. Bu yasa ile TBMM’ye ait yetkiler Milli Birlik

¹³⁷ 1924 Teşkilat-ı Esasiye

¹³⁸ GÖZLER, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 74-75

¹³⁹ YILMAZ, s. 132

Komitesine geçmiş ve yürütmeye ilişkin yetkiler ise Milli Birlik Komitesinin seçtiği kişiler eliyle kullanılmıştır.

1 sayılı Kanun sonrası çıkarılan 157 ve 158 sayılı Kanunlarla yeni bir anayasa yapım süreci başlatılmış ve Demokrat Parti haricinde çeşitli parti, sendika ve hukukçulardan oluşan Temsilciler Meclisi ile 1960 darbesinin mimarı Milli Birlik Komitesinden oluşan bir “kurucu meclis” oluşturulmuştur. Bu Meclis tarafından hazırlanan anayasa taslağı 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan halk oylaması sonucu kabul edilmiştir. Türk anayasacılık tarihi açısından halk oylaması ile yürürlüğe giren ilk anayasa olma özelliğini kazanmıştır.¹⁴⁰

Anayasalar kısa ve özlü olma, başka bir deyişle söz ekonomisi yapma zorunluluğu bulunan metinlerdir. Her anayasada bulunmayan başlangıç bölümü, bu kuralın biraz dışına taşılabilen, bir anayasanın tarihçesine, erdemlerine, kalıcılığına ilişkin "edebiyat"a az çok yer verilebilen bölümdür. Bu bakımdan, 1961 anayasası hafif romantiktir.¹⁴¹ Türk Anayasacılık tarihi kapsamında ilk defa anayasada “dibace” de denilen başlangıç bölümüne yer verilmiştir.

1924 Anayasası’nda her ne kadar anayasanın üstünlüğü ilkesi belirlense de denetim mekanizması öngörülmemişti. 1961 Anayasası ile yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Anayasanın kurucu bir meclis tarafından hazırlanması, halk oylamasına sunulması, değiştirilemez maddelerinin oluşu, anayasa değişikliği teklifi ve kabulü için özel çoğunluk öngörülmesi ve ivedilikle görüşülememesi nedeniyle 1961 Anayasası sert anayasa olarak nitelendirilmiştir.¹⁴²

1961 Anayasası bir katkısı da, kuvvetli bir “temel hak ve özgürlükler” rejimi getirmiş olmasıdır.¹⁴³ 1961 Anayasası ikinci kısımda düzenlenen temel hak ve özgürlükler başlığı altında; birinci bölüm “genel hükümler”, ikinci bölüm “kişi hak ve ödevleri”, üçüncü bölümde “sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler” ve son bölümde “siyasi hak ve ödevler” olarak düzenlenmiştir. 1961 Anayasası ile Türk anayasacılık tarihinde ilk defa sosyal haklara yer verilmiştir. 1961 Anayasası günümüz itibariyle de liberal bir anlayış çerçevesinde hazırlanmış bir anayasa olarak anayasacılık tarihimizde yer bulmuştur.

¹⁴⁰ TANÖR, Bülent, **İki Anayasa: 1961 ve 1982 Anayasası**, Beta Basımevi, İstanbul, 1994 s. 17

¹⁴¹ PARLA, s.23

¹⁴² TANÖR, **İki Anayasa: 1961 ve 1982 Anayasası**. s. 19-20

¹⁴³ TANÖR, **İki Anayasa: 1961 ve 1982 Anayasası**. s. 25

1961 Anayasası ile tanınan hak ve özgürlüklerin bir kısmı geniş bir alan oluşturmuştur. Bu kapsamda 1961 Anayasası ile tanınan hak ve özgürlükler ileriki yıllarda toplumsal sorunların oluşmasına dayanak olmuştur. 1971 ve 1973 yıllarında toplumsal olayları dayanak göstererek ordu tarafından yönetime birtakım dayatmalar sunulmuştur. Bu dayatmalar neticesinde 1961 Anayasası özellikle temel hak ve özgürlükler açısından köklü değişiklikler yapılmıştır.

12 Mart döneminde (1971-1973) yılında 1961 Anayasası pek çok değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikler, temel hak ve özgürlükleri sınırlandırmaya, yürütme organını güçlendirmeye, yargı denetimi zayıflatmaya yönelik değişikliklerdir. 1971 ve 1973 yıllarında yapılan değişikliklerle özellikle yürütme erki kuvvetlendirilmiş ve askeri yargı, sivil yargı aleyhine genişletilmiştir. Ayrıca üniversitelerin özerkliği azaltılmış ve TRT'nin özerkliği kaldırılmıştır. 2004 yılında kaldırılacak olan Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur.¹⁴⁴

Temel hak ve özgürlükler açısından önemli değişikliklere gidilmiştir. Anayasacılık tarihimiz açısından ilk defa “temel hakların kötüye kullanılmaması” kavramı hukuk sistematigimize girmiştir. Ayrıca hak ve özgürlükler ile ilgili olarak dokunulması gereken bir nokta da Anayasa'nın 11. maddesidir.¹⁴⁵ Bu madde ile temel hak ve hürriyetler ilgili maddelerinde özel sınırlama sebeplerinin yanında “genel sınırlama” nedenleri eklenmiştir. Yine devlet memurlarının dernek ve sendika kurma hakları kaldırılmış, öğretim üyelerinin siyasi faaliyetlerde bulunmaları yasaklanmış, gözaltı süreleri 24 saatten 48 saate ve toplu suçlarda 15 güne çıkarılmıştır.¹⁴⁶

Elbette yapılan bu değişiklikler 1961 Anayasası'nın liberal, özgürlükçü ruhuna gölge düşürmüş ve 1980 askeri müdahalesinin habercisi olmuştur. Yapılan bu değişiklikler sonrasında yaşanan siyasi krizler çözülememiş, toplum içerisinde kutuplaşmalar artarak silahlı çatışmalara dönüşmüştür. Bu gerekçelerle 1960 yılında olduğu gibi 12 Eylül 1980 tarihinde ordu yönetime el koyduğunu ilan etmiştir.

¹⁴⁴ ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 138-139

¹⁴⁵ YILMAZ, s. 176

¹⁴⁶ TANÖR, *İki Anayasa: 1961 ve 1982 Anayasası*. s. 58

3.2.2.4. 1982 Anayasası ve Değişiklikleri

Hemen hemen her dönem siyasi tartışmalara neden olan, hatta tartışma sırasında karşıdakine siyasi olarak zarar vermek amacıyla silah olarak kullanılan, her siyasi iktidar tarafından eleştirilen, bazen bürokraside yaşanan tıkanıklıkların sebebi bazen de siyasi başarısızlıkların kaynağı olarak gösterilen, defalarca değiştirilen hatta ilk halinden eser dahi kalmayan anayasadır 1982 Anayasası. 1982 Anayasası, 1961 Anayasası gibi askeri hareket sonucu yapılmış olmasına rağmen daha fazla eleştiriye maruz kalmıştır.

12 Eylül 1980 tarihinde 1961 askeri harekâtın farklı olarak genelkurmay başkanı başkanlığında üst rütbeli askerler tarafından yönetime el konuldu. Harekâtın amacı Milli Güvenlik Konseyinin 1 numaralı Bildirisi'nde şu ifadelerle açıklanmıştır.

“Girişilen harekâtın amacı; ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır.”¹⁴⁷

Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen Anayasa Düzeni Hakkında Kanun ile 1961 Anayasası bazı istisnalar haricinde yürürlükten kaldırılmıştır. Yasama yetkisi Milli Güvenlik Konseyine, Cumhurbaşkanı yetkileri Kenan Evren'e ve bakanlar kurulu yetkileri Bülent Ulusu başkanlığında bir bakanlar kurulu kurulmuş ve güvenoyu verilmiştir.

29.06.1981 tarihli “Kurucu Meclis Hakkında Kanun” ile

“Türkiye Cumhuriyeti Devletinin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin ve milletin bütünlüğü ve bölünmezliği ve toplumun huzuru korunarak, milli dayanışma ve sosyal adalet anlayışı içinde herkesin insan haklarından ve temel hürriyetlerden eşitlik ilkesine göre yararlanmasını ve hukukun üstünlüğünü sağlayacak demokratik laik hukuk devletinin kurulması için gereken hukuki düzenlemelerle Anayasayı, Siyasi Partiler ve Seçim kanunlarını yapmak ve varlığı, genel seçimlerle kurulacak Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen göreve başlayınca sona ermek üzere”¹⁴⁸

Kurucu Meclis kurulması kararlaştırılmıştır.

Danışma Meclisi içinden seçilen 15 kişilik üye ile anayasa yapım sürecine başlanılmış, hazırlanan taslak Danışma Meclisi ve Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edildikten sonra 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan halk oylaması sonucu kabul edilmiş ve Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

¹⁴⁷ Milli Güvenlik Konseyi 1 numaralı Bildiri

¹⁴⁸ Kurucu Meclis Hakkında Kanun md. 1

1980 askeri darbe öncesi yaşanan siyasi bunalımlar yasama ve yürütme organlarının faaliyet yapamaz hale gelmesi 1982 Anayasası'nda bazı maddelerin yer almasına neden olmuştur. Cumhurbaşkanının Meclis dışından seçilmesi, Meclis içinde siyasi partilerin grup kurabilmesi için 20 milletvekiline sahip olması, yürütmenin olağanüstü KHK çıkarma yetkisi gibi düzenlemelerle yürütme sadece görev olarak değil görev ve yetki olarak düzenlenmiştir.

1982 Anayasası'nda 1987 yılında başlayan anayasa değişikliği süreci 16 Nisan 2017 tarihine kadar(dâhil) 19 kez değişiklik yapılmış ve yaklaşık 186 madde değiştirilmiştir(bazı maddeler iki ve daha fazla değiştirilmiştir). Temel hak ve özgürlükler ile 1982 Anayasası değişiklikleri ayrı bir başlıkta inceleneceği için burada yer verilmemiştir.

3.2.2.5. Temel Haklar ve Özgürlükler

1876 Kanun-i Esasi'de “Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuku Umumiyesi”, 1924 Teşkilat-ı Esasiye'de “Türklerin Hukuki Ammesi”, 1961 ve 1982 Anayasası'nda “Temel Haklar ve Ödevler” başlığı altında düzenlenmiştir. Bizim için temel olan yürürlükte bulunan 1982 Anayasası'nda düzenlenen temel haklar ve özgürlüklerdir.

Türk hukuk sistematigimize Alman hukuk terminolojisinde kullanılan “Die Grundrecht teriminin” karşılığı olan “temel haklar” ve ödevler şeklinde düzenleme geleneği 1961 Anayasası ile girmiştir. 1982 Anayasası'nda bu gelenek devam ettirilmiştir. 1982 Anayasamız çeşitli hak ve hürriyetleri düzenlediği ikinci kısmına başlık olarak “temel haklar ve ödevler” başlığını atmış, çeşitli hak ve hürriyetler hakkında genel düzenlemeler yaparken de, bu hak ve hürriyetlerin tümünü kapsayan bir şekilde terim olarak “temel hak ve hürriyetler” terimini kullanmıştır. Örneğin 12'nci madde “temel hak ve hürriyetlerin niteliği”, 13'üncü madde “temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması”, 14'üncü madde “temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması”, 15'inci madde “temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması” başlığını taşımaktadır.¹⁴⁹

¹⁴⁹ GÖZLER, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 209

1982 Anayasası temel hak ve özgürlükleri Jellinek tarafından yapılan sınıflandırmaya göre sınıflandırılmıştır. 1982 Anayasası temel hak ve özgürlüklere ikinci kısımda yer verilmiştir. Genel Hükümler başlığı altında birinci bölümde; temel hak ve özgürlüklerin niteliği, sınırlandırılması, kötüye kullanılmaması, kullanımının durdurulması ve yabancıların durumu konularına yer verilmiştir. 1982 Anayasası'nda temel hak ve ödevler şu şekilde düzenlenmiştir:

- Kişinin Dokunulmazlığı, Maddî ve Manevî Varlığı
- Zorla Çalıştırma Yasağı
- Kişi Hürriyeti ve Güvenliği Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması
- Özel Hayatın Gizliliği
- Konut Dokunulmazlığı
- Haberleşme Hürriyeti
- Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti
- Din ve Vicdan Hürriyeti
- Düşünce ve Kanaat Hürriyeti
- Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti
- Basın Hürriyeti
- Süreli ve Süresiz Yayın Hakkı
- Basın Araçlarının Korunması
- Kamu Tüzel Kişilerinin Elindeki Basın Dışı Kitle Haberleşme Araçlarından Yararlanma
- Düzeltme ve Cevap Hakkı
- Toplantı Hak ve Hürriyetleri
- Dernek Kurma Hürriyeti
- Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme
- Mülkiyet Hakkı
- Hak Arama Hürriyeti
- Kanunî Hâkim Güvencesi
- Suç ve Cezalara İlişkin Esaslar
- İspat Hakkı
- Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması
- Ailenin Korunması ve Çocuk Hakları
- Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi
- Kısıyıldan Yararlanma
- Toprak Mülkiyeti
- Tarım, Hayvancılık ve Bu Üretim Dallarında Çalışanların Korunması
- Kamulaştırma
- Devletleştirme ve Özelleştirme
- Çalışma ve Sözleşme Hürriyeti
- Çalışma Hakkı ve Ödevi, Çalışma Şartları ve Dinlenme Hakkı
- Sendika Kurma Hakkı
- Toplu İş Sözleşmesi ve Toplu Sözleşme Hakkı
- Grev Hakkı ve Lokavt
- Ücrette Adalet Sağlanması
- Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması
- Konut Hakkı
- Gençliğin Korunması, Sporun Geliştirilmesi
- Sosyal Güvenlik Hakkı
- Sosyal Güvenlik Bakımından Özel Olarak Korunması Gerekenler
- Yabancı Ülkelerde Çalışan Türk Vatandaşları
- Tarih, Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması
- Sanatın ve Sanatçının Korunması
- Devletin İktisadi ve Sosyal Ödevlerinin Sınırları
- Türk Vatandaşlığı
- Seçme, Seçilme ve Siyasî Faaliyette Bulunma
- Parti Kurma/Partilere Girme/Partilerden Ayrılma
- Siyasî Partilerin Uyacakları Esaslar
- Hizmete Girme
- Mal Bildirimi
- Vatan Hizmeti
- Vergi Ödevi
- Dilekçe, Bilgi Edinme ve Kamu Denetçisine Başvurma Hakkı

1982 Anayasası temel haklar ve özgürlüklerin yanında “devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırları” gibi ilkeleri ve usülleri de düzenlemiştir. Anayasanın kabulünden bu yana yapılan değişiklikler içerisinde temel haklar ve özgürlükler konusunda da birçok değişiklik yapılmıştır. Yapılan bu değişikliklerin büyük çoğunluğu özellikle uluslararası sözleşmelere taraf olmanın gereği olarak yapılmıştır. 2001, 2004 ve 2010 yılında yapılan değişiklikler bu çerçevededir.

2001 yılında temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması ve durdurulması konusunda ölçülülük ilkesinin benimsenmesi; 2004 yılında ölüm cezasının her türlüşünün kaldırılması; 2010 yılında AYM’ye bireysel başvuru yapılması, kamu denetçiliğinin kurulması, sendikal hakların genişletilmesi, bilgi edinme hakkının düzenlenmesi ve kişisel verilere erişimi konularında yapılan bu değişiklikler, Türkiye’de insan haklarının gelişmesi kapsamında önemli bir yere sahiptir.¹⁵⁰

¹⁵⁰ KABOĞLU, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 49

İKİNCİ BÖLÜM:

İNSAN HAKLARI HUKUKUNUN KAYNAKLARI VE İNSAN HAKLARINI KORUMA MEKANİZMALARI

1. İNSAN HAKLARI HUKUKU VE KAYNAKLARI

İnsan hakları, pozitif hukuka geçişle birlikte hukukun konusu olmuştur. Devletlerarası imzalanan sözleşmeler ve devletlerin anayasaları insan hakları hukukunun kaynaklarını oluşturmuştur. İnsan hakları hukuku çoğu yazarca ayrı bir disiplin olarak görülmesi de uluslararası ilişkiler açısından bu konu tartışılmazdır. Bu nedenle uluslararası ilişkiler ve devletlerarası hukukun ortak paydası olan insan hakları hukuku ayrı bir değere sahiptir. 20. yüzyıl başlarında yaşanan insan hakları ihlallerinin önlenmesi konusu II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alanda oluşturulan yapılarla devletlerin kendi takdirine bırakılacak bir durum olmaktan çıkmış, devletler üstü bir konuma sahip olmuştur.

Uluslararası alanda ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuk gibi birçok alanda yüzlerce kuruluş bulunmaktadır. Bu kuruluşların birçoğunun kuruluş amacı insan haklarını korumak ve ihlalleri önlemek olmasa da, dolaylı olarak insan haklarının gelişmesine katkı sağlamaktadır. Örneğin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına destek olmak amacıyla 1947'de kurulan Dünya Bankası'nın insanların yaşam standartlarını yükseltilmesi ve yoksulluğu en aza indirilmesi hedefi, insan haklarının gelişimi açısından önemli bir yere sahiptir. İnsan haklarının gelişmesine dolaylı da olsa katkı sağlayan bu kuruluşlar haricinde doğrudan insan hakları konusunda çalışmalar yapmak üzere uluslararası yapılar oluşturulmuştur. Avrupa, Afrika, Asya ve Amerika kıtalarında bölgesel nitelikte çalışmalar yürütmek üzere yapılar oluşturulmuştur. Uluslararası ve bölgesel nitelikteki kuruluşların hukuki dayanaklarını devletlerarası imzalanan sözleşmeler; bu sözleşmeler de insan hakları hukukunun kaynağını oluşturmaktadır.

1.1. Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Kaynakları

II. Dünya Savaşı'na kadar insan haklarının korunması ve güvence altına alınması, kapsam itibariyle anayasaların ve iç hukukun bir sorunu olarak görülmüştür.¹⁵¹ Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alanda ilgi odağı haline gelmiştir. Bu döneme kadar olan süreçte kişi, ulusal hukuk sistematığı çerçevesinde hak ve özgürlüklere sahip olabilmekte ve bunlardan yararlanmayı ve bunların korunmasını talep edebilmekteydi. II. Dünya Savaşı sonrası kurulan örgütler ve yapılan sözleşmelerle birlikte kişi, vatandaşı olduğu devleti hakkın yerine getirilmesi için zorlayabilme ve hatta bir devlet diğer devlet tarafından yapılan hak ihlallerine müdahale edebilme yetkisi elde etmiştir.

Uluslararası alanda dolaylı ve doğrudan insan hakları ile ilgili onlarca sözleşme imzalanmış ve örgütler kurulmuştur. Bunların hepsinin çalışmada yer alması mümkün değildir. Bu kapsamda doğrudan insan hakları alanında ve bu amaçla hazırlanmış sözleşme, bildiri ve şartların genel çerçevesine yer verilmiştir.

1.1.1. Birleşmiş Milletler

1941 yılında, ABD'nin savaşın dışında kaldığı dönemde, ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt ünlü söylevinde “dört temel özgürlük temelinde kurulacak bir dünya özlemini” dile getirmişti.¹⁵² Roosevelt, belirttiği bu özgürlükleri; “söz ve ifade özgürlüğü”, “din ve vicdan özgürlüğü”, “fakirlikten kurtulma özgürlüğü” ve “korkudan kurtulma özgürlüğü” olarak sıralamıştır.¹⁵³ Roosevelt tarafından atılan bu adım diğer devletler tarafından da kabul görmüş ve bu konu birçok toplantıda gündeme gelmiştir. Son olarak 26 Haziran 1945'te San Francisco'da 50 devlet temsilcisinin katılımıyla yapılan toplantıda “Birleşmiş Milletler Şartı” kabul edilmiştir. Şartı'n 110. maddesine uygun olarak 24 Ekim 1945'de yürürlüğe girmiş

¹⁵¹ GÖZÜBÜYÜK A. Şeref- Gölcüklü Feyyaz, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013, s. 4

¹⁵² AYBAY, s. 42

¹⁵³ KAPANÍ, Münci, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s. 21

ve Türkiye Antlaşmayı Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü ile birlikte 15 Ağustos 1945'te onaylamıştır.¹⁵⁴

Birleşmiş Milletler Şartı'nın Giriş kısmında, Birleşmiş Milletler halkları *“tarif olunmaz acılar getiren savaş felaketinden gelecek kuşakları korumaya... temel insan haklarına olan inancı yeniden teyit etmeye... sosyal gelişme ve daha geniş bir özgürlük içinde daha iyi yaşama koşulları sağlamaya”* ilişkin kararlarını beyan ederler.¹⁵⁵ Bu kapsamda, BM uluslararası barış ve güvenliği temin etmek, bu maksatla barış ve güvenliğe karşı tehditleri önlemek için uluslararası hukuk prensipleri çerçevesinde dostane çözümler üretmek; ırk, cins, dil veya din farkı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve ana hürriyetlerine karşı saygıyı geliştirerek ve teşvik ederek, milletlerarası işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştur.

İnsan haklarının konusunu, bireyle devlet arasındaki dikey ilişki ve bazı durumlarda bireyler arası yatay ilişki oluşturmaktadır. Bu nedenle insan haklarının korunması öncelikli olarak ulusal hukukun konusunu oluşturmaktadır. İnsan haklarının iç hukuk yoluyla korunamaması ve ihlallerin önlenememesi nedeniyle ikincil bir korumaya ihtiyaç duyulmuştur. BM'nin kurulmasıyla birlikte insan hak ve özgürlükler devletlerin bir iç hukuk sorunu olmaktan çıkmış ve uluslararası bir boyut kazanmıştır. BM Antlaşması üye devletler üzerine insan hakları konusunda ve antlaşmada yer alan diğer konularda birtakım yükümlülükler getirmiştir. Bu kapsamda insan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla işbirliği yapılması devletler için bir yükümlülük olarak belirtilmiştir.

İnsan haklarının uluslararası alanda korunması ve ihlallerin önlenmesi amacıyla yönelik yapılan düzenlemeler, BM bünyesinde kurulmuş organlar ve BM öncülüğünde hazırlanan sözleşmelerle gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle BM ve bünyesinde kurulmuş organlar tarafından hazırlanan ve taraf devletlere imzaya açılan sözleşmelerle insan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi amacıyla oluşturulan mekanizmalar ve usulleri birbirinden farklılık gösterebilmektedir.

¹⁵⁴ 24 Ağustos 1945 tarihli ve 6902 Sayılı Resmi Gazete

¹⁵⁵ Birleşmiş Milletler, **“Profesyonel Eğitim Serileri: 4 - Ulusal İnsan Hakları Kurumları: İnsan Haklarının Korunması ve Yaygınlaştırılması İçin Ulusal Kurumların Oluşturulması Ve Güçlendirilmesi İçin El Kitabı-1995”**, Çeviren: Veysel Eşsiz, İnsan Hakları Merkezi Yayını, s.2

1.1.2. BM Tarafından Hazırlanan Sözleşmeler Kapsamında İnsan Hakları Hukuku

Birleşmiş Milletlerin kurulması insan haklarına saygının geliştirilmesi ve uluslararası bir değer kazanması kapsamında önemli bir gelişme olmakla birlikte BM Antlaşması, bir insan hakları listesine yer vermemiştir. BM Antlaşması'ndaki bu boşluk İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi ile doldurulmuştur. BM Genel Kurulu'nun ilk toplantısına başlangıçta Panama tarafından bir uluslararası insan hakları şartı tasarısı sunulmuştur. Bu kapsamda BM içerisinde oluşturulan "İnsan Hakları Komisyonu" ile çalışmalar başlatılmıştır.¹⁵⁶

10 Aralık 1948 tarihinde toplanan BM Genel Kurulu tarafından 48 olumlu oya karşılık 8 çekimser oyla "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi" (İHEB) kabul edilmiştir. SSCB, Yugoslavya, Suudi Arabistan, Polonya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Çekoslovakya ve Güney Afrika Birliği BM Genel Kurul toplantısında çekimser oy kullanmalarının nedenini ideolojik ve kültürel sebeplere dayandırmışlardır.¹⁵⁷

İHEB'in niteliği konusunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Ancak genel olarak kabul gören ise İHEB'in devletlerarası imzalanan bir sözleşme olmadığı daha çok uluslararası alanda yayınlanan bildiri olduğudur. BM Antlaşmasının ilgili maddelerinde Genel Kurul kararlarının bir tavsiye niteliğinde olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle İHEB'in Genel Kurul kararı ile yürürlüğe girdiği için imzalayan devletlere bir yükümlülük getirmediği, sadece tavsiye niteliğinde bir karar olduğu savunulmaktadır. Birçok yazar ve hukukçu tarafından İHEB, insan haklarının uluslararası boyut kazanmasına ve devletlerarası hukukun genişlemesine katkı sağladığı savunulmuştur. İnsan hakları konusunda uluslararası ve bölgesel nitelikteki sözleşmelerde hatta anayasalarda dahi İHEB dayanak noktası olmuş ve ilgili metinlerde İHEB'e atıf yapılmıştır.

¹⁵⁶ KAPANİ, s. 25

¹⁵⁷ DOĞAN, s. 172

İHEB insan hak ve özgürlüklerini şu başlıklar altında sıralamıştır;

- | | |
|--|---|
| <ul style="list-style-type: none">• Yaşama hakkı• Kişi hürriyeti ve güvenliği• Kölelerin hürriyet hakkı• İşkence, zalimane ve insanlık dışı, aşağılayıcı muameleye ve cezaya uğramama hakkı• Hukuki kişiliğin tanınması hakkı• Kanun önünde eşitlik ve eşit hukuki korunma hakkı• Mahkemelere başvuru hakkı• Keyfi olarak yakalanmama, tutuklanmama ve sürgün edilmeme• Adil yargılanma hakkı• Suçu sabit oluncaya kadar suçsuz sayılma hakkı• Kanunsuz suç ve ceza olmaz• Özel hayatın gizliliği hakkı• Yerleşme ve seyahat hakkı• İltica hakkı• Dinlenme ve çalışma süresinin sınırlandırılması ve ücretli tatil | <ul style="list-style-type: none">• Asgari yaşam koşullarına sahip olma hakkı• Çalışma, eşit işe eşit ücret, adil ücret, sendika hakkı• Kültürel faaliyetlere katılma hakkı• Bilim, edebiyat ve sanat eserlerinden doğan menfaatlerin korunması hakkı• Vatandaşlık hakkı• Aile yaşamı hakkı• Mülkiyet hakkı• Düşünce, din ve vicdan hürriyeti• Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti• Toplantı ve dernek kurma hürriyeti• Kamusal işlerin yönetimine girme• Sosyal güvenlik hakkı• Eğitim-öğretim hakkı |
|--|---|

30 maddeden oluşan hak ve özgürlükler listesi insan haklarının çerçevesini çizmiş ve herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmamıştır. Daha önceki başlıklarda da değinildiği üzere insan haklarının sınırlandırılmaması, hukuki açıdan korunması ve hakların kötüye kullanılması noktasında sorunlara neden olmaktadır. İHEB, taraf devletlerce imzalanan bir sözleşme olmaması nedeniyle hukuki bir bağlayıcılığa sahip değildir. Bu nedenle İHEB ölçü norm olarak esas alınmaktadır. Ancak İHEB insan haklarının korunması kapsamında herhangi bir koruma mekanizması geliştirememiştir. Bu kapsamda bu eksikliğin giderilmesi amacıyla BM ilgili

organlarca 9 temel sözleşme hazırlanarak Genel Kurul tarafından kabul ve taraf devletlerce imza edilmiştir. Söz konusu sözleşmelere ve bağlı ek protokollere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 1: BM Tarafından Kabul Edilen Sözleşmeler

1.	<u>Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme. 7 Mart 1966</u>
1.a.	<u>Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmenin m.8 değişiklik 15 Ocak 1992</u>
2.	<u>Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi. 16 Aralık 1966</u>
2.a.	<u>Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesine Seçmeli Protokol. 10 Aralık 2008</u>
3.	<u>Medeni Haklar ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi. 16 Aralık 1966</u>
3.a	<u>Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesine Seçmeli Protokol. 16 Aralık 1966</u>
3.b.	<u>Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ne 2. Seçimlik protokol. 15 Aralık 1989</u>
4.	<u>Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi. 18 Aralık 1979</u>
4.a.	<u>Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin 20. maddesinde değişiklik. 22 Aralık 1995</u>
4.b.	<u>Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşmeye Ek Seçmeli Protokol. 6 Ekim 1999</u>
5.	<u>İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme. 10 Aralık 1984</u>
5.a.	<u>İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşmenin 17 (7) ve 18 (5) maddelerinde yapılan değişiklikler. 8 Eylül 1992</u>
5.b.	<u>İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşmeye Ek Seçmeli Protokol. 18 Aralık 2002</u>
6.	<u>Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. 20 Kasım 1989</u>
6.a.	<u>Çocuk Hakları Sözleşmesinin 43 (2). Maddesinde değişiklik yapılması. 12 Aralık 1995</u>
6.b.	<u>Çocukların silahlı çatışmalara katılımına ilişkin Çocuk Hakları Sözleşmesine Ek Seçmeli Protokol. 25 Mayıs 2000</u>
6.c.	<u>Çocuk satışı, çocuk fuhuşu ve çocuk pornografisi hakkında Çocuk Hakları Sözleşmesine Ek Seçmeli Protokol.25.5.2000</u>
6.d.	<u>Bir iletişim prosedüründe Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye İsteğe Bağlı Protokol. 19 Aralık 2011</u>
7.	<u>Tüm Göçmen Çalışanların ve Ailelerinin Üyelerinin Haklarının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme. 18.12 1990</u>
8.	<u>Engellilerin Hakları Sözleşmesi. 13 Aralık 2006</u>
8.a.	<u>Engelli Haklarına İlişkin Sözleşmeye Ek Seçmeli Protokol. 13 Aralık 2006</u>
9.	<u>Bütün Kişilerin Zorla Kaybetmelerden Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme. 20 Aralık 2006</u>

Kaynak : <https://treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx?id=4&subid=A&clang=en> E.T. 25/04/2019

BM tarafından kabul edilen söz konusu bu sözleşmelerle kadın, çocuk, engelli, göçmen vb. özel konulara yer verilmiştir. Bu sözleşmelerin en önemli özelliği taraf devletler bakımından bağlayıcı bir niteliğe ve insan haklarının korunması kapsamında mekanizmalara sahip olmasıdır.

Bu kapsamda insan hakları, BM eliyle uluslararası alanda tanınmasını ve korunmasını sağlamıştır. Özellikle sözleşmeler kapsamında oluşturulan koruma mekanizmaları ve usulleri ayrı bir öneme sahiptir. Bu konular ayrıca ilgili başlıklarda incelenmiştir.

1.2. Bölgesel İnsan Hakları Hukuku Kaynakları

II. Dünya Savaşı insan haklarının korunması ve kurumsallaşması alanında bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde yaşanan insan hakları ihlalleri devletler açısından bir gelecek kaygısı oluşturmuştur. Bu nedenle gelecekte de insan haklarının olması gereken düzeye ulaşması ve hak ihlallerinin ortadan kaldırılması amacıyla uluslararası, bölgesel ve ulusal birçok koruma mekanizması geliştirilmiştir. Önceki başlıklarda uluslararası koruma mekanizmaları ve denetim usullerine değinilmiştir.

Bu başlık altında ise bölgesel insan hakları hukuku kaynaklarına yer verilmiştir. Amerikan, Afrika ve Avrupa bölgesel insan hakları hukuku kaynakları tarihsel süreç içerisinde incelenmiştir.

1.2.1. Amerika İnsan Hakları Hukuku Kaynakları

İnsan haklarının geliştirmesi, korunması ve ihlallerinin önlenmesi konusunda bölgesel nitelikteki insan hakları hukuku kaynakları arasında insan haklarının pozitif hukuka geçişte ilk hukuki metinler Amerika'da oluşturulmuştur. Bu kaynakların birçoğu ulusal kaynaklar olmasının yanında ayrıca bölgesel kaynaklarda ortaya çıkmıştır.

1.2.1.1. Amerika Devletler Örgütü

Amerika, insan hakları konusunda önemli bir geçmişe sahiptir. İnsan haklarının tarihsel gelişimi başlığında değinilen 1776 Virginia Haklar Bildirgesi, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve nihayetinde 1791 yılında Anayasa'ya eklenen Haklar Bildirisi insan haklarının gelişimine önemli katkıları olan belgelerdir. O dönemde yayınlanan bildiriler genellikle insan hak ve özgürlüklerin tanınması için gerekli yasal belgeleri oluşturmaktaydı. Ancak tanınan bu hakların devletler tarafından korunması konusunda güvence sağlanmamıştır.

Simon Bolivar'ın¹⁵⁸ Batı yarıküre ülkeleri arasında bir birlik oluşturma çabaları sonucunda 1826'da Panama Kongresi düzenlenmiştir. İlk Amerika Devletleri Uluslararası Konferansı 1890'da Washington'da gerçekleştirilmiş ve Uluslararası Amerika Cumhuriyetleri Birliği kurulmuştur. Anılan Birlik, 1910'da Pan-Amerikan Birliği adını almıştır.¹⁵⁹ 1948 yılında 9. Uluslararası Amerika Devletleri Konferansında Pan-Amerika Birliğinin yapısının değiştirilerek Amerika Devletler Örgütü(ADÖ) adında bir yapı kurulmasına 21 devletin oyuyla karar verilmiştir. ADÖ'nün günümüzde 35 üyesi olmakla birlikte, faal 34 üyesi bulunmakta ve 66 Daimi Gözlemcisi bulunmaktadır. Küba'nın 1962 yılında üyeliği askıya alınmış ve 2009'da üyelik statüsü tekrar verilmesine rağmen Küba reddetmiştir. Ayrıca bu Konferans sonrası Amerika İnsan Hak ve Ödevleri Bildirgesi yayınlanmıştır. 28 maddeden oluşan bu Bildirge ile kişisel, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar düzenlenmiştir. Bildirge sadece hakları düzenlememekle kalmamış 10 maddeden oluşan ödevlere de yer verilmiştir.¹⁶⁰

Amerika Devletler Örgütü (ADÖ) tarafından insan hakları kapsamında hazırlanan ve kabul edilen diğer metinler şunlardır:¹⁶¹

- 1948 Amerika İnsan Hak ve Ödevleri Bildirgesi
- 1969 Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi
- 1985 Amerikalılar Arası İşkencenin Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi

¹⁵⁸ Simón José Antonio de la Santísima Trinidad Bolívar Palacios Ponte y Blanco, Güney Amerikalı devrimci önder.

¹⁵⁹ <http://www.mfa.gov.tr/amerikan-devletleri-orgutu.tr.mfa> 27/04/2019

¹⁶⁰ DOĞAN, s. 307-310; <http://www.mfa.gov.tr/amerikan-devletleri-orgutu.tr.mfa> 27/04/2019

¹⁶¹ http://www.oas.org/en/iachr/mandate/basic_documents.asp 27/04/2019

- 1988 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Amerika İnsan Hakları Sözleşmesine Ek Protokol
- 1990 Ölüm Cezasının Kaldırılması Protokolü
- 1994 Zorla Kaybedilen Kişiler Hakkında Amerikalılar Arası Sözleşme
- 1994 Kadınlara Karşı Şiddetin Önlenmesi, Cezalandırılması ve Yok Edilmesi Hakkında Amerikalılar Arası Sözleşme
- 1999 Amerikan Engellilere Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme
- 2013 Irkçılığa, Irk Ayrımcılığına ve İlgili Hoşgörüsüzlüğe Karşı Amerikalılar Arası Sözleşme

ADÖ tarafından insan hakları konusunda hazırlanan bu sözleşmeler kapsamında özellikle 1969 yılında hazırlanan Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sözleşmesi incelenmiştir. Bunun nedeni ise diğer sözleşmelerden farklı olarak bu Sözleşme ile oluşturulan Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu ve Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesidir. Diğer sözleşmeler bu iki koruma organının görev ve yetkilerine atıf yapmışlardır.

1.2.1.2. Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sözleşmesi

ADÖ Şartı ile düzenlenen insan hakları hükümlerinin düzensiz ve yetersiz kalması ve Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirgesinin insan haklarının korunması konusunda güvence sağlayamaması nedeniyle bir sözleşme yapma gereği duyulmuştur. San Jose Paktı olarak da anılan Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sözleşmesi 1969 yılında kabul edilmiş ve Sözleşmenin 78. maddesi uyarınca yeterli imza çoğunluğunun sağlanmasıyla 1978 yılında yürürlüğe girmiştir. ADÖ'ye üye 34 devletten sadece 24'i imzalamıştır.¹⁶²

Sözleşme söz konusu Bildirge'den daha geniş kapsamlı düzenlenmekle birlikte ADÖ Şartı kapsamında kurulan organlara paralel bir düzenlemeye gidilmiş Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu tekrar düzenlenmiş ve Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi kurulmuştur. Sözleşmede sosyal haklara bir madde

¹⁶² http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights_sign.htm
28/04/2019

ayrılmış, bu madde ise devletlere yol göstermek amacıyla düzenlenmiştir. Doğrudan bir haktan söz edilmemiştir. Bu eksiklik 1988 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Amerika İnsan Hakları Sözleşmesine Ek Protokol ile tamamlanmıştır.¹⁶³

Sözleşme'nin 1 ve 2. Maddeleri kapsamında Sözleşme'ye taraf devletlerin sorumlulukların ve yükümlülükleri düzenlenmiştir. Bu kapsamda Sözleşme'ye taraf devletler Sözleşme'de tanınan tüm hak ve özgürlüklere saygı göstermesini ve hiçbir ayırım göstermeksizin herkesin bu haklardan yararlanmasını temin etmekle görevlidir. Ayrıca taraf devletler Sözleşme tarafında tanınan ve güvence altına alınan hak ve özgürlükler açısından ulusal mevzuatlarını düzenlemek zorundadır.¹⁶⁴

1.2.2. Afrika İnsan Hakları Hukuku Kaynakları

İnsan haklarının bölgesel nitelikteki hukuk kaynaklarından biride Afrika devletleri tarafından oluşturulan hukuki metinlerden oluşmaktadır. Afrika devletleri tarafından kurulan devletlerarası birlikler insan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerin önlenmesi amacıyla devletlerarası hukuki metinler geliştirilmiştir. Ancak bu hukuki metinlerin diğer bölgesel insan hakları hukuku kaynaklarından farklı olarak yerel nitelikler dikkate alınarak bölgede yaşayan halklara da ayrıca yer verilmiştir.

Bu kapsamda Afrika'da oluşturulan devletlerarası örgütlere ve bu örgütlerin hazırlamış oldukları hukuki metinler incelenmiş ve bu metinlerin insan haklarına katkısına yer verilmiştir.

¹⁶³ DOĞAN, s.309-312; KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 275-276

¹⁶⁴ KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 274

1.2.2.1. Afrika Birliği Örgütü

Kıta düzeyinde bütünleşme süreci 19. Yüzyılda Amerika’da başlayan bir süreçtir. Afrika Birliği Örgütü (ABÖ), Afrika’nın bütünleştirilmesi ve devletlerarası işbirliğinin sağlanması amacıyla kurumsallaşmanın doğal bir sonucudur. ABÖ kurulmadan önce ekonomik, siyasi ve askeri alanda birkaç bütünleşme denemesi olmuştur. Nihayetinde 1963 yılında Addis Ababa’da toplanan 32 bağımsız devletin (Güney Afrika Cumhuriyeti ve Rodezya hariç) 30’u tarafından imzalanmasıyla Afrika Birliği Örgütü kurulmuştur.¹⁶⁵ Diğer bölgesel örgütler gibi Birliğin tamamlayıcısı olarak bir insan hakları şartı hazırlanması öngörülmüştür. BM’nin bölgesel düzeyde yaptığı çalışmaların etkisiyle 1981 yılında Afrika İnsan ve Halkları Şartı yayınlanmıştır. Şartın ismi dikkate alındığında Afrika’nın farklı birçok halkın olduğu ve bunların kullandığı dilden alışveriş yaptığı paraya kadar her alanda farklılıklar olduğu görülmektedir. Amerika’da da durum böyle olmasına rağmen oradaki siyasi tarih farklı gelişmiştir. Afrika daha çok sömürgeci bir yönetime maruz kalması nedeniyle insan hakları konusunda yapılan çalışmanın bu isimle anılması doğal bir durumdur.¹⁶⁶

1.2.2.2. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı

1981 yılında imzalanan Afrika İnsan ve Halkların Şartı 1986 yılında yürürlüğe girmiştir.¹⁶⁷ Fas haricindeki 54 devlet bu Şart’a taraf olmuştur.¹⁶⁸ Şart daha önce de belirtildiği üzere sadece insan haklarını değil, “halkların haklarına” da yer vermiştir. Bütüncül bir yaklaşım sergileyen Şart, insan haklarının evrenselliği de bütünlüğüne vurgu yapmıştır.¹⁶⁹

Şart’ta yer verilen haklar incelendiğinde daha çok kişisel ve siyasi haklara yer verildiği görülmektedir. Eğitim ve çalışma hakkı haricinde sosyal haklara değinilmemiştir. Bunun yanı sıra üçüncü kuşak haklar olarak “çevre hakkı” düzenlenmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki coğrafi konum itibariyle Afrika sömürü

¹⁶⁵ DOĞAN, s. 345-348

¹⁶⁶ KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 289-290

¹⁶⁷ <https://au.int/en/treaties/1164> E.T. 28/04/2019

¹⁶⁸ <https://au.int/sites/default/files/treaties> E.T. 28/04/2019

¹⁶⁹ <http://en.african-court.org/images/Basic%20Documents/charteang.pdf> E.T. 28/04/2019

kıtası olarak adlandırabiliriz. Bu nedenle Şart'ta, "sömürü yasağı, kölelik yasağı ve sığınmacı olma hakkı" gibi haklara yer verilmiştir. Yine bireylerin haklarının yanında onlara ödevler de yüklenmiştir.¹⁷⁰ Şart, insan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi amacıyla biri idari diğeri yargısal olmak üzere iki organ oluşturulmasını öngörmüştür. ADÖ benzeri bir insan hakları koruma mekanizmasına Afrika Şartı'nda da yer verilmiştir.

Ayrıca Afrika Birliği tarafından 1969 yılında Afrika'da Mülteci Sorunlarının Belirli Yönlerinin Yönetimi ABT Sözleşmesi; 1990 yılında Çocuk Hakları ve Refahı Afrika Şartı ve Afrika'da Kadın Hakları Üzerine Afrika İnsan ve Halkların Hakları Protokolü hazırlanarak imzaya sunulmuştur.¹⁷¹ Afrika bölgesel nitelikteki diğeri insan hakları hukuku kaynakları arasında, 1981 yılında Paris'te İslami Konsey tarafından, Evrensel İslam İnsan Hakları Bildirisi; 1990 yılında, İslam Konferansı Üye Devletler Teşkilatı tarafından İslamda İnsan Hakları Üzerine Kahire Bildirisi de yer almaktadır.¹⁷²

1.2.3. Avrupa İnsan Hakları Hukukunun Kaynakları

İnsan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerin önlenmesi konusunda uluslararası ve bölgesel düzeyde en sistemli şekilde geliştirilen hukuki metinler Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan metinler olmuştur. Avrupa Konseyi'nin hazırlayıp üye devletlere imzaya sunmuş olduğu hukuki metinler Konsey tarafından sürekli güncellenmekte çeşitli protokollerle geliştirilmektedir.

Konsey tarafından bu güne kadar çeşitli konularda 225 sözleşme ve protokolün 225 sözleşme ve protokol hazırlanarak imzaya açılmıştır. Bu sözleşme ve protokollerden 34'ü insan haklarına ilişkindir. 42 sözleşmeye sadece Avrupa Konseyi üye ülkeleri taraf olurken diğeri için Konsey'e üye olmayan ülkelere taraf olabilmektedir. Hatta Avrupa Birliği'nin de 55 sözleşme ve protokol için taraf olma yolu açılmıştır.¹⁷³

¹⁷⁰ <http://en.african-court.org/images/Basic%20Documents/charteang.pdf> E.T. 28/04/2019

¹⁷¹ KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 290-293; DOĞAN, s. 352-361

¹⁷² KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 304; DOĞAN, s. 362-363

¹⁷³ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list> E.T. 19/05/2019

1.2.3.1. Avrupa Konseyi

II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası ve bölgesel birçok kuruluş kurulmuştur. Avrupa da ise W. Churchill tarafından 1946 yılında yapılan bir konferansta Avrupa Birleşik Devletleri kurulması yönündeki konuşmasıyla ilk adım atılmıştı. Bu çağrıya karşı Belçika, Danimarka, Fransa, İrlanda, İtalya, Lüksembourg, Hollanda, Norveç, İsveç ve Büyük Britanya hükümetleri tarafından Avrupa Konseyi Statüsü 1949 yılında imzalanarak kabul edilmiştir.

46 devletin üye olduğu Konseyin amacı, askeri konular hariç, ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel ve insan hakları konusunda gelişmeyi sağlamak ve bu amaç için de her türlü çalışmayı yürütmektir. Üye devletlerin yanında ABD, Meksika, Japonya, Kanada, İsrail ve Vatikan gibi devletler de gözlemci olarak yer almaktadır. Konsey'e üyeliğin yanı sıra Statü'nün 7. maddesinde konseyden ayrılma usulü ve 8. maddesinde üyelikten çıkarılma hallerini düzenlemiştir. İlgili madde uyarınca Konseyden ayrılmak isteyen devlet, mali yılın ilk 9 ayında bildirim yapmış ise mali yıl sonunda, son üç ay içerisinde yapmış ise gelecek mali yıl sonunda çıkabilir. Statü'nün 3. maddesi gereği hukukun üstünlüğü ve temel hak ve özgürlüklerden yararlanma ilkelerini ihlal eden devlete yönelik Bakanlar Komitesi tarafından Konsey'den çekilmeye davet edilir. Davete uyulmadığı takdirde Komitenin uygun göreceği bir tarihten itibaren üyelikten çıkarılır.¹⁷⁴

1.2.3.2. İnsan Haklarını Ve Temel Özgürlüklerini Korumaya Dair Avrupa Sözleşmesi ve Ona Bağlı Protokoller

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) olarak bilinen ve İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi, 4 Kasım 1950'de Roma'da imza için açılmış ve 1953'te yürürlüğe girmiştir. Sözleşme İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde belirtilen hakları bağlayıcı kılar.¹⁷⁵ Sözleşme metni, daha önceden, 21 Eylül 1970'te yürürlüğe giren 3 No.lu Protokol'ün, 20 Aralık 1971'de yürürlüğe

¹⁷⁴ <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/771a1--Avrupa-Konseyi-Statusu.pdf> E.T. 29/04/2019

¹⁷⁵ <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c=> E.T. 29/04/2019

giren 5 No.lu Protokol'ün ve 1 Ocak 1990'da yürürlüğe giren 8 No.lu Protokol'ün düzenlemelerine uygun olarak değiştirilmiş olup, 2 No.lu Protokolün metnini de kapsamaktaydı. 5. maddesinin 3. fıkrası uyarınca bu Protokol, yürürlüğe girdiği 21 Eylül 1970'ten bu yana Sözleşmenin ayrılmaz parçası sayılmaktaydı. Anılan Protokollerle değiştirilen veya eklenen tüm hükümlerin yerini, yürürlüğe girdiği 1 Kasım 1998 tarihinden itibaren 11 No.lu Protokol almıştır. Bu tarih itibarıyla, 1 Ekim 1994'te yürürlüğe giren 9 No.lu Protokol yürürlükten kalkmış, 10 No.lu Protokol de konusuz kalmıştır.¹⁷⁶ Söz konusu Sözleşmeye dair 14 No.lu protokol ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin yapısına ilişkin değişiklikler yapılmış ve yürürlüğe girmiştir. 2018 yılında yürürlüğe giren 16 No.lu Protokol ile taraf devletlerin yüksek mahkemeleri AIHM'den Sözleşme'de yer alan hak ve özgürlüklere ilişkin tavsiye görüşleri alabilme yetkisi tanınmıştır. Son olarak AIHM'e başvuru süresini kısaltan 15 No.lu Protokol taraf devletlerce onaylanması halinde yürürlüğe girecektir.¹⁷⁷

Sözleşme ilk halinde daha çok klasik haklara yer vermekle birlikte sosyal ve ekonomik haklara hiç değinmemiştir. Ancak 1 No.lu Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle birlikte eğitim hakkını düzenleyen madde eklenmiştir. Sözleşme'de yer alan haklar incelendiğinde hakların ayrıntılı düzenlendiği görülecektir. Hakların yanı sıra “hakların sınırlandırmanın sınırları”, “hakların kötüye kullanılmaması”, “olağanüstü hallerde hakların askıya alınması” ve “yabancıların siyasi faaliyetleri” konuları Sözleşme'de ayrıca düzenlenmiştir.

¹⁷⁶ https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf_s.1 E.T. 29/04/2019

¹⁷⁷ http://www.inhak.adalet.gov.tr/inhak_bilgi_bankasi/aihs_ekprotokoller/aihs.pdf E.T. 29/04/2019

Sözleşme’de yer alan haklar şunlardır:

- | | |
|---|--|
| <ul style="list-style-type: none">• Yaşama hakkı• İşkence yasağı• Kölelik ve zorla çalıştırma yasağı• Özgürlük ve güvenlik hakkı• Adil yargılanma hakkı• Kanunsuz ceza olmaz• Özel ve aile hayatına saygı hakkı | <ul style="list-style-type: none">• Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü• İfade özgürlüğü• Toplantı ve dernek kurma özgürlüğü• Evlenme hakkı• Etkili başvuru hakkı• Ayrımcılık yasağı |
|---|--|

Sözleşme’ye bağlı protokollerle şu haklar düzenlenmiştir:

- | | |
|---|--|
| <p>1. Protokol</p> <ul style="list-style-type: none">• Mülkiyenin korunması• Eğitim hakkı• Serbest seçim hakkı <p>4. Protokol</p> <ul style="list-style-type: none">• Borçları nedeniyle hapis yasağı• Serbest dolaşım hürriyeti• Vatandaşların sınırdışı edilme yasağı• Yabancıların topluca sınırdışı edilme yasağı <p>6. Protokol</p> <ul style="list-style-type: none">• Ölüm cezasının kaldırılması• Savaş zamanında ölüm cezası | <p>7. Protokol</p> <ul style="list-style-type: none">• Yabancıların sınırdışı edilmelerine karşı usuli güvenceler• Cezai konularda iki dereceli yargılanma hakkı• Adli hata halinde tazminat hakkı• Aynı suçtan iki defa yargılanmama hakkı• Eşler arasında eşitlik <p>12. Protokol</p> <ul style="list-style-type: none">• Ayrımcılığı gene olarak yasaklanması <p>13. Protokol</p> <ul style="list-style-type: none">• Ölüm cezasının kaldırılması |
|---|--|

Sözleşme uyarınca düzenlenen hak ve özgürlüklerin korunması ve ihlallere ilişkin yaptırım uygulaması amacıyla yargısal organ olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne yer verilmiştir. Mahkeme’nin yapısı, görevi, yetkisi, yargılama usul ve esasları ayrıntılı olarak ilgili başlıkta ele alınmıştır

1.2.3.3. Avrupa Konseyi Tarafından Kabul Edilen Diğer Sözleşmeler

AIHS daha çok klasik haklar olarak adlandırılan haklara yer vermiş, sosyal ve ekonomik haklara yer vermemiştir. Buradaki eksikliği gidermek amacıyla AIHS sonrası birçok sözleşme hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir. AIHS özelinde hazırlanan sözleşmeler genel itibariyle ekonomik, sosyal ve kültürel, kadın, azınlıklar, göçmen, terörizm ve çocuklar konusunda hazırlanan sözleşmelerdir.

1961 yılında imzalanan ve 1965 yılında yürürlüğe giren Avrupa Sosyal Şartı beş bölüm ve 38 maddeden oluşmaktadır. Avrupa Sosyal Şartı ile çalışma ve sosyal güvenlik, sendikal haklar, engelliler, kadınlar, eğitim, çocuklar ve gençler ve göçmenler konularında hak ve özgürlüklere yer verilmiştir. 1966 yılında Şart revize edilmiştir. Şartı'n revize edilmiş halinde genel ilkeler düzenlenerek taraf devletlerin yükümlülüklerine yer verilmiş, Şartı'n ilk halinde düzenlenen haklar genişletilmiş ve ayrımcılık yasağına ve dezavantajlı gruplar için pozitif ayrımcılığa yer verilmiştir.¹⁷⁸

1987 yılında imzaya açılan ve 1989'da yürürlüğe giren İşkencenin ve Gayri İnsani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi ile ceza ve infaz hukukuna ilişkin haklar düzenlenmiştir. İşkence ve insanlık dışı muamele yapılmaması ve tutuklulara karşı davranışları gerektiğinde incelemek üzere bir Komite kurulmuştur. Yine 1995 yılında yürürlüğe giren Ulusal Azınlıkları Koruma Çerçeve Sözleşmesi ile ulusal azınlıklara karşı yasalar önünde eşitlik ve her türlü farklılıkları(dil, din, kültür vs.) korumaya yönelik uygun koşulların yaratılması amaçlanmıştır. Ayrıca 1992 yılında yürürlüğe giren Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ile azınlıklar tarafından kullanılan dillerin kullanım alanının genişletilmesi, kamusal alanda dilleri ile ifade(başvuru-cevap) edebilmesi, yine bu dillerle radyo ve televizyon kurulması ve yayın yapılabilmesi ve kültürel etkinlikler düzenleyebilmesini amaçlamaktadır.

Ayrıca bu sözleşmelerin yanı sıra çocuk haklarını düzenleyen Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi; insan vücudunun bütünlüğü ve biyoloji-tıbbın kötüye kullanılmasını engellemek amacıyla 1977 tarihli İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi; uluslararası terörle mücadele kapsamında Terörizmin

¹⁷⁸ KALABALIK, İnsan Hakları Hukukuna Giriş, s. 220

Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi; ¹⁷⁹ göçmen işçilerin haklarını düzenleyen Göçmen İşçilerin Hukuki Statüsü Hakkında Avrupa Sözleşmesi; kadınlara yönelik şiddetin ve ayrımcılığın önlenmesi ile ailenin korunması ve aile içi şiddetin önlenmesi amacıyla Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Sözleşmesi hazırlanarak Avrupa Konseyi'ne üye devletlerce imza edilerek yürürlüğe girmiştir. Elbette sözü geçen bu ve bunlar gibi özelde düzenlenen birçok sözleşme bulunmaktadır.¹⁸⁰

2. İNSAN HAKLARI KORUMA MEKANİZMALARI

İnsan hakları hukukunun kaynaklarını oluşturan uluslararası ve bölgesel nitelikteki metinler insan haklarının gelişmesinde önemli katkıları bulunmaktadır. İnsan haklarının korunması ancak ve ancak bağlayıcı nitelikte olduğu sürece mümkün olmaktadır. Uluslararası nitelikte yayınlanan bildirimlerin bağlayıcılığı olmaması nedeniyle insan haklarını koruma noktasında eksik kalmaktadır. Bu eksikliğin giderilmesi amacıyla devletler arasından bağlayıcı nitelikte sözleşmeler hazırlanmıştır. Sözleşmelerle tanınan insan hakları konusunda yükümlülüklerin takip edilmesi ve devletler tarafından ihlal edilmesi durumunda yaptırım uygulanması amacıyla çeşitli mekanizmalar geliştirilmiştir.

İnsan haklarının uluslararası ve bölgesel nitelikte korunması amacıyla oluşturulan mekanizmalar ile insan haklarına ikincil bir koruma sağlamıştır. Birincil nitelikteki koruma ise devletler tarafından kendi yönetim yapısı içerisinde oluşturulan mekanizmalarla sağlanmıştır. Bu başlık altında insan haklarının uluslararası ve bölgesel nitelikteki koruma mekanizmalarına yer verilmiştir. Ayrıca ulusal insan hakları en çok tercih edilen modeller incelenmiştir.

¹⁷⁹ KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 226-227

¹⁸⁰ KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s.231-233

2.1. Uluslararası İnsan Hakları Koruma Mekanizmaları

BM insan haklarının korunması ve hak ihlallerinin önlenmesi amacıyla bir dizi sözleşme hazırlamış ve yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeler uyarınca insan hakları alanında taraf devletler düzeyinde yaşanan gelişmelerin ve hak ihlallerinin takip edilmesi amacıyla komiteler oluşturulmuştur. Komitelerin yanı sıra yargısal nitelikte olan organlara da yer verilmiştir. Bu başlık altında BM tarafından oluşturulan yargısal ve yargısal olmayan nitelikte oluşturulan organlar ve insan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesine yönelik denetim usullerine yer verilmiştir.

2.1.1. Yargısal Koruma

İnsan haklarının gelişmesi 17. yüzyıl pozitif hukuka geçişle başlamıştır. Uluslararası yayınlanan bildirimler, sözleşmeler ve ulusal anayasalarla insan haklarının tanınması kapsamında önem arz etmektedir. Ancak insan haklarının tanınması tek başına yeterli değildir. Hukuki olarak da bu hakların korunması ve ihlallerin önlenmesi gereklidir. Bu kapsamda insan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi amacıyla uluslararası düzeyde yargısal ve yargısal olmayan denetim mekanizmaları geliştirilmiştir. İnsan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi kapsamında uluslararası alanda Uluslararası Adalet Divanı ve Uluslararası Ceza Mahkemesi olmak üzere iki yargısal mekanizma geliştirilmiştir.

Birleşmiş Milletler Antlaşması, Uluslararası Örgütlenme Konusundaki BM Konferansı'nın sonucunda 1945'de yürürlüğe girmiştir. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, Antlaşmanın ayrılmaz bir parçasıdır. İnsan haklarının uluslararası düzeyde korunması ve ihlallerin önlenmesi kapsamında yargısal mekanizmaların başında gelmektedir. Bu kapsamda BM Antlaşmasına taraf tüm üye devletler Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nü de kabul etmiş sayılmaktadır.¹⁸¹

Adalet Divanı sadece devletlerarasındaki hukuki anlaşmazlıkları çözmekle görevlidir. Bu nedenle Divan'a bireysel başvuru söz konusu değildir.¹⁸² Yine Divanın uyuşmazlıklarla ilgili hukuki görüş verme görevi de bulunmaktadır. Ancak

¹⁸¹ BM Antlaşması m. 93

¹⁸² Uluslararası Adalet Divanı Statüsü m. 34

devletler danışma görüşü talep edememektedir. Bu yetki BM Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi gibi organlara verilmiştir.¹⁸³ Bu kapsamda Divan, AIHM gibi bir mahkeme niteliğinde değildir ve uluslararası sözleşmelerle de böyle bir yetki verilmemiştir.

Divan, Statüsü'ne taraf devletlerin ayrıca bir sözleşmeye gerek kalmaksızın uluslararası bir sözleşmenin yorumlanması, sözleşmelerle getirilen yükümlülüğün ihlalinin tespiti ve ödenecek tazminatın ne olacağı gibi sorunların çözüm yeri olabilmektedir. Adalet Divanı'nın insan hakları ile ilgisi, sözü edilen sorunların insan haklarına ilişkin bir uyuşmazlık olması halinde söz konusu olmaktadır.

Belirli bölgelerle sınırlı olmak üzere suçun işlenmesi sonucu kurulan mahkeme daimi bir statüye kavuşması fikri sonucu, 1998 yılında Roma'da 160 devletin katılımı ile toplanan BM tarafından 7 ret, 21 çekimser, 120 oyla Roma Statüsü kabul edilmiş ve Uluslararası Ceza Mahkemesi(UCM) olarak kurulmuştur. Soykırım, insanlığa karşı suçlar, savaş ve saldırı suçlarını işleyen devlet görevlilerin yargılanması amacıyla kurulan Mahkeme gerekli çoğunluğun sağlanmasıyla 2003 yılında faaliyetlerine başlamıştır.¹⁸⁴

UCM, devletler değil, kişi sorumluluğu ilkesi gereği yalnızca gerçek kişiler yargılanabilir. Bu durumda mahkemenin yargılama yetkisine kapsamındaki suçların işlendiği iddiasına dayanarak açılan davada, yargılama sonucu suçu sabit görülen ve bu suçları işleyen gerçek kişilere ceza verilebilecektir.¹⁸⁵

9 yıllığına seçilen 18 yargıçtan oluşan mahkemenin yargılama yapabilmesi için Roma Statüsü'ne taraf olan devletin ya da Güvenlik Konseyi'nin başvuruda bulunmasına veya Savcının soruşturma açmasına bağlıdır.

- Suçlar Roma Statüsü'ne taraf bir devletin sınırları içinde işlendiğinde;
- Suçlar Roma Statüsü'ne taraf bir devletin vatandaşı tarafından işlendiğinde;
- İstisnai olarak, Roma Statüsü'nü onaylamayan bir devlet, suç karşısında mahkemenin yargı yetkisini kabul ettiğine dair bir bildirimde bulunduğu;

¹⁸³ BM Antlaşması m. 96

¹⁸⁴ KURŞUN, Günel, **101 Soruda Uluslararası Ceza Mahkemesi**, İnsan Hakları Gündemi D., Ankara 2011 s.7

¹⁸⁵ KURŞUN, s.8

- İstisnai olarak, suçlar uluslararası barış ve güvenliğin tehdit veya ihlal edildiği durumlarda işlendiğinde ve BM Güvenlik Konseyi, durumu BM Şartı Bölüm 7'ye uygun şekilde mahkemeye gönderdiği durumlarda Mahkeme soruşturma açma yetkisini kullanabilir.¹⁸⁶

Roma Statüsü'nde belirtildiği üzere sırasıyla; soykırım suçu, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırı suçları konusunda yargılama yapabilir. Bu suçlar haricinde yargılama yapması Statü gereği mümkün değildir. Söz konusu dört suçtan ilk üç tanesi 1998 yılında Statüde ayrıntılı biçimde tanımlanmış, saldırı suçu ise 2010 yılında gerçekleştirilen Gözden Geçirme Konferansı sonunda tanımlanabilmiştir.¹⁸⁷

2.1.2. Yargısal Olmayan Koruma

İnsan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi kapsamında uluslararası alanda yargısal koruma mekanizmalarının yanı sıra yargısal olmayan mekanizmalarda geliştirilmiştir. Yargısal olmayan mekanizmalar sözleşmeye dayalı ve sözleşme dışı olmak üzere iki grupta incelenmiştir. Sözleşmeye dayalı mekanizmalar, uluslararası imzalanmış sözleşmeler kapsamında geliştirilen mekanizmalardır. Sözleşme dışı geliştirilen mekanizmalar ise aslında BM organlarının görevleri kapsamında insan hakları alanında yürütmüş oldukları faaliyetlerden oluşmaktadır.

2.1.2.1. Sözleşmeye Dayalı Denetim Organları ve Usulleri

Uluslararası insan hakları sözleşmeleri, bağımsız uzmanlardan oluşan heyetler ya da sözleşme organı kurmakta, bu heyet ve organlar düzenli ve periyodik olarak ülkelerin insan hakları yükümlülüklerini nasıl yerine getirdiklerini değerlendirmektedirler.¹⁸⁸ Bu kapsamda uluslararası alanda insan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi konusunda BM Genel Kurulu tarafından

¹⁸⁶ KURŞUN, s.9

¹⁸⁷ KURŞUN, s.13

¹⁸⁸ <http://www.un.org.tr/humanrights/images/pdf/Civil-Society-Space-Turkish.pdf> s. 5 E.T. 27/04/2019

hazırlanarak taraf devletlerin imzasına sunulan sözleşmelerde de komiteler oluşturulmuştur.

Daha önce sözü edilen sözleşmeler ve ek protokoller ile oluşturulan komiteler şunlardır:

- | | |
|--|---|
| <ul style="list-style-type: none">• Irk ayrımcılığın kaldırılması komitesi• İnsan hakları komitesi• Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar komitesi• Kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesi komitesi | <ul style="list-style-type: none">• İşkenceyi önleme komitesi• Çocuk hakları komitesi• Göçmen işçiler komitesi• Engelli hakları komitesi• Zorla kaybedilmeye karşı komite |
|--|---|

Bu amaçla taraf devletlerce onaylanan sözleşmelere ilişkin hak ihlalleri ile ilgili şikâyetleri kabul etme, taraf devletlerce hazırlanan raporları inceleme, taraf devletler tarafından ihlal edilen veya bunlara ilişkin şüpheleri araştırmak üzere soruşturma yapma ve devlet ziyaretleri yapma yetkisine sahiptirler. Bu kapsamda komiteler tarafından yürütülen faaliyetler ve almış oldukları kararlar bağlayıcı bir nitelik taşımamakta, sadece görüş ve tavsiye niteliği taşımaktadır.¹⁸⁹

BM Genel Kurulu tarafından hazırlanan sözleşmeler kapsamında oluşturulan komitelere doğrudan sözleşme veya ek protokollerle insan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi kapsamında inceleme, araştırma, yerinde ziyaret gibi yetkiler verilmiştir. Komitelerin, yetki veren sözleşme ve ek protokollerde belirlenen hükümler çerçevesinde; uzman sayısı, seçilme usulü, denetim usulleri ve uzmanların görev süreleri belirlenmiştir. Komitelere verilen yetkiler çerçevesinde devlet raporları, bireysel ve devletlerarası şikâyet, soruşturma ve ziyaret usulleri belirlenmiştir.¹⁹⁰ Söz konusu hükümler her komite için farklılık gösterebilmektedir.¹⁹¹

¹⁸⁹ KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 178

¹⁹⁰ KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 179-190

¹⁹¹ EREN, Abdurrahman, *Türkiye’de İnsan Haklarının Korunması: Uluslararası Koruma Mekanizmaları ve Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007. s. 159

Sözleşmeye dayalı olarak insan haklarının korunması ve hak ihlallerinin ortadan kaldırılması amacıyla oluşturulan komitelerin üye seçimi, üyelerin sayısı ve sözleşmelerce belirlenen denetim usulleri aşağıdaki tabloda özet şeklinde sunulmuştur.

Tablo 2: Uluslararası Sözleşmelere Dayalı Denetim Mekanizmaları ve Usulleri ¹⁹²

Sözleşme	Komite	Üye seçimi	Üye sayısı	Devlet raporları	Devletlerarası başvuru	Bireysel başvuru	Soruşturma
İKS	İşkenceye Karşı Komite	Taraf Devletler	10	Zorunlu m. 19	Seçimlik m. 21	Seçimlik m. 21	m. 20-28
KSHS	İnsan Hakları Komitesi	Taraf Devletler	18	Zorunlu m. 40	Seçimlik m.41-42	I.seçimlik Protokol m. 21	
KKAO KS	Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Kaldırılması Komitesi	Taraf Devletler	23	Zorunlu m.18		Seçimlik Protokol	Seçimlik Protokol m. 8-10
IAKS	İrk Ayrımcılığın Kaldırılması Komitesi	Taraf Devletler	18	Zorunlu m. 9	Seçimlik m. 11-12-13	Seçimlik m. 14	
ESKHS	Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi	Taraf Devletler	18	Zorunlu m. 16-17	Seçimlik m. 10 Seçimlik Protokol m. 13	Seçimlik Protokol m. 1	Seçimlik Protokol m. 1
GİAÜ HS	Göçmen İşçiler Komitesi	Taraf Devletler	10	Zorunlu m. 73	Seçimlik m. 76 Yürürlüğe Girmedi	m. 77 yürürlüğe girmedi	
ÇHS	Çocuk Hakları Komitesi	Taraf Devletler	18	Zorunlu m. 44	Seçimlik protokol m. 12	Seçimlik Protokol m. 5	Seçimlik Protokol m. 13
EKHS	Engelli Kişilerin Hakları Komitesi	Taraf Devletler	18	Zorunlu m. 35		Seçimlik Protokol m. 1	Seçimlik Protokol m. 6
KZKKS	Zorla Kaybedilme Komitesi	Taraf Devletler	10	Zorunlu m. 29	Seçimlik m. 32	Seçimlik Protokol m. 31	Zorunlu m. 33

¹⁹² KALABALIK, İnsan Hakları Hukukuna Giriş, s.190

2.1.2.2. Sözleşme Dışı Denetim Organları ve Usulleri

İnsan haklarının uluslararası koruma ve ihlallerin önlenmesi konusunda oluşturulan diğer mekanizma ve usuller, sözleşme dışı oluşturulan organlar ve koruma usulleridir. Sözleşme dışı denetim organları BM Antlaşması kapsamında BM'nin organları ve bunlara bağlı alt birimlerden oluşmaktadır. Antlaşma ile BM'ye bünyesinde; Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Vesayet Konseyi, Uluslararası Adalet Divanı ve Genel Sekreterlik olmak üzere 6 temel organı kurulmuştur. Bu organların insan hakları açısından dolayı da olsa görev ve yetkileri bulunmaktadır.¹⁹³

BM Genel Kurulu her taraf devletten en fazla beş üyeden oluşan Birleşmiş Milletlerin karar organıdır. Her üyenin bir oyu bulunmaktadır ve kararlar kullanılan oyların 2/3 çoğunluğu ile alınır.¹⁹⁴ BM tarafından hazırlanan uluslararası sözleşmelerin ve protokollerin kabul edildiği organdır. Bu nedenle insan haklarına en büyük katkıyı Genel Kurul sağlamıştır. Her ne kadar burada alınan kararlar bağlayıcı nitelikte olmasa da uluslararası dikkate değer etkiler oluşturmaktadır.

BM Şartı'nın 13. maddesi gereğince Genel Kurul, "uluslararası iş birliğini geliştirmek ve uluslararası hukukun gelişmesini teşvik etmek" temel görevinden hemen sonra "*...ırk, dil veya din farkı gözetmeksizin herkesin insan haklarından ve temel hürriyetlerinden faydalanmasını kolaylaştırmak için araştırmalar yapar ve tavsiyelerde bulunur.*" hükmü yer almaktadır. Genel Kurul'un insan hakları konusunda önemi ve katkısının kaynağını bu hüküm oluşturmaktadır.¹⁹⁵ Güvenlik Konseyi de dâhil olmak üzere diğer bütün BM insan hakları organları, insan haklarına ilişkin yıllık rapor vermek suretiyle, Genel Kurul tarafından denetlenmektedir.¹⁹⁶ Ayrıca insan hakları, silahlanma ve silahsızlanma hakkında inceleme yapma ve tavsiyede bulunma yetkisine sahiptir. Bu kapsamda uluslararası barışın ve güvenliğin tehlikeye düşmesi durumunda BM Güvenlik Konseyi'nin dikkatini çekebilmektedir.

¹⁹³ DOĞAN, s 272

¹⁹⁴ GÜLMEZ, Mesut, **BM Sisteminde İnsan Haklarının Korunması**, Ankara, 2004, s. 3.

¹⁹⁵ ÇALIK, Tacettin, "Birleşmiş Milletler Organlarının İnsan Hakları İle İlişkisi", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayı Cilt:2 Yıl 2015**, s. 1097

¹⁹⁶ TOPAL, Ahmet Hamdi, "Birleşmiş Milletler Sisteminde İnsan Haklarının Korunması", **Mevzuat Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 83, Kasım 2004, par. 7,

Öncelikle, Güvenlik Konseyi insan haklarının korunması amacıyla kurulmuş bir organ olmadığı belirtilmelidir. Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliğin korunması konusunda BM'nin en yetkili organı olmasına karşılık günümüzde uğraşının önemli bir bölümünü insan haklarının korunmasına ilişkindir.¹⁹⁷ Güvenlik Konseyi, BM Antlaşması uyarınca uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında görevli birincil organdır. Beş daimi üye (ABD, Rusya, Çin, Fransa ve İngiltere) ile Genel Kurul tarafından iki yıl süreyle görev yapmak üzere seçilen on üye devletten oluşmaktadır. BM Antlaşması'nın 25. Maddesi gereğince BM'ye üye devletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararları uygulamak zorundadır. Güvenlik Konseyi idari nitelikteki konularda 15 üyenin 9'u olumlu oy vermesiyle, diğer konularda ise beş daimi üyenin tamamının olumlu oyu almasıyla karara bağlanır.¹⁹⁸

BM Antlaşması uyarınca Genel Kurul ile birlikte Adalet Divanı üyelerini seçmek, uluslararası barış ve güvenliği sağlamak, Adalet Divanı'na hukuki danışma talep etmek, BM'ye yeni üye katılımında tavsiyede bulunmak ve en önemlisi de uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması amacıyla güç kullanmaya karar vermek veya onaylamak gibi görev ve yetkileri bulunmaktadır.¹⁹⁹ Güvenlik Konseyi'nin insan hakları ihlalleri konusunda ihlal iddiasına konu olan devletin kınanması suretiyle dikkatini çekmektedir.²⁰⁰

“Konsey'in insan haklarının korunmasına ilişkin olarak aldığı kararlar, genellikle çatışma bölgelerine ve yoğun insan hakları ihlallerinin yaşandığı olaylara ve yerlere ilişkindir. Konsey kararlarının üye devletler bakımından bağlayıcı olması ve Konsey'in diğer asli organlara nazaran daha hızlı kararlar alabilmesi, ağır insan hakları ihlallerine müdahale edebilmesini sağlamaktadır.”²⁰¹

Ekonomik ve Sosyal Konsey insan hakları ve özgürlüklerin geliştirilmesi ve uygulanması hususlarında tavsiye kararları alabilme yetkisine sahip bir organ olarak görev yapmaktadır. Üç yıl görev yapmak üzere 54 üye devletin BM Genel Kurul tarafından seçilmesiyle oluşan ve BM bünyesi içinde oluşturulan kuruluşların eşgüdümlü olarak çalışmasını sağlamak üzere kurulmuştur. Konsey New York ve Cenevre'de her yıl temmuz ayında dört hafta süren toplantı düzenlemektedir.²⁰²

¹⁹⁷ KIZILSÜMER ÖZER, Deniz, İnsan Haklarının Birleşmiş Milletler'in Kurumsal Yapısı İçinde Korunması, *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 2, 2016, s. 211

¹⁹⁸ BM Antlaşması m. 23-24

¹⁹⁹ BM Antlaşması m. 36- 42

²⁰⁰ BM Antlaşması m. 35

²⁰¹ KIZILSÜMER, s.211

²⁰² KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 171

Ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerin sağlanması konusunda Konsey'e bağlı alt birimler oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra sivil toplum örgütleri ile de ilişkilerde bulunmaktadır. Ayrıca cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesi ve kadınların güçlendirilmesi hususlarında görev yapmak üzere Konsey'e bağlı olarak çalışan Kadının Statüsü Komisyonu kurulmuştur.²⁰³

Konsey, yetkisi kapsamındaki konularda Genel Kurul'a sunulmak üzere sözleşme tasarımları hazırlar. Konsey, bu yetki sonucu yıllar itibariyle insan haklarının, geliştirilmesi, korunması ve ihlallerinin önlenmesi amacıyla birçok önemli insan hakları sözleşmelerinin hazırlanmasına öncülük etmiştir.

Birleşmiş Milletler örgütü, daha sonra yapılacak özel anlaşmalar gereğince vesayet rejimine sokulabilecek bölgelerin yönetim ve gözetimi için, kendi yetkisi altında bir uluslararası vesayet rejimi kuracaktır. Bu bölgeler bundan böyle vesayet altında bölge adıyla anılmaktadırlar.²⁰⁴

“Vesayet Konseyi son dönemde işlevsiz hale gelmiş olsa da Konsey'in temel görevi, vesayet altındaki ülkelerin self-determinasyon haklarını kullanmak suretiyle bağımsızlıklarını kazanmalarını sağlamak ve bu görevin gerekleri yerine getirilmesi sonucu insan haklarının evrensel niteliği itibariyle vesayet altındaki ülkelerde de gerçekleştirilmesine, geliştirilmesine, korunmasına ve ihlallerin önlenmesine önemli ölçüde katkı yaptığı söylenebilir.”²⁰⁵

BM Genel Kurulu tarafından 2006 yılında alınan bir kararla 1946 yılında kurulan İnsan Hakları Komisyonu kaldırılarak yerine İnsan Hakları Konseyi kurulmuştur. BM üye devletlerin insan hakları alanındaki durumlarını inceleme yetkisine sahiptir.²⁰⁶ Konsey insan haklarının geliştirilmesi ve korunması koşununda yeni politikalar ve uluslararası normlar geliştirebilir. Devletler kendi egemenlik alanları içerisinde insan hakları uygulamaları hakkında dört yılda bir Evrensel Dönemsel Değerlendirme Raporunu Konsey'e sunarlar. Bu raporlar sonucu BM Antlaşması 41. maddesi gereğince insan haklarını sistemli ve geniş kapsamda ihlal eden BM üyesi devlet hakkında Genel Kurul tarafından üyeliklerin askıya alınması kararı verilebilir.²⁰⁷

²⁰³ DOĞAN, s. 276

²⁰⁴ BM Antlaşması m. 75

²⁰⁵ KIZILSÜMER, s. 220

²⁰⁶ DOĞAN, s. 277

²⁰⁷ KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 172-173

İnsan Hakları Yüksek Komiserliği 1993 yılında Viyana Dünya Konferansı sonrası BM Genel Kurul kararı ile Genel Sekreterliğe bağlı olarak kurulmuştur. İnsan Hakları Yüksek Komiseri Genel Sekreter tarafından atanır ve Genel Kurul'ca onaylanır. Komiser, BM'de insan haklarından sorumlu Genel Sekreter yardımcısı olarak görev yapmaktadır.²⁰⁸ İnsan Hakları Yüksek Komiserliğinin kuruluş amacı BM bünyesinde insan haklarını koruma mekanizmaları arasında koordinasyonu sağlamaktır. Özellikle ulusal koruma mekanizmaların oluşturulmasında rol almaktadır. Komiserliğin çeşitli ülkelerde büroları bulunmaktadır. Komiserlik, ayrıca barış gücü misyonları görevlilerini de insan haklarının gözetilmesini sağlamak üzere görevlendirmektedir.²⁰⁹

Dört yıllık dönemler için atanan Yüksek Komiser, herkesin insan haklarının tümünden etkin biçimde faydalanmasını teşvik ve temin etmek; BM bünyesi içinde insan hakları ile ilgili faaliyetleri artırmak ve işbirliğini saptamak; yeni insan hakları standartlarının geliştirilmesine yardımcı olmak ve insan hakları antlaşmalarının tasdikini teşvik etmek gibi birçok sorumlulukla görevlendirilmiştir. Yüksek Komiser ayrıca, ciddi insan hakları ihlallerine karşı tepki vermek ve önleyici eylemlerde bulunmakla da yetkilidir.²¹⁰

İnsan haklarının uluslararası düzeyde korunması ve ihlallerin önlenmesi çeşitli mekanizmalar ve usullere dayanmaktadır. BM Genel Kurul'u tarafından kabul edilen sözleşmeler kapsamında geliştirilen mekanizmalar ve denetim usullerinden farklı olarak BM organlarının yürütmüş olduğu faaliyetler ve bu organlara BM Antlaşması ile verilen yetkiler çerçevesinde insan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi amacıyla çeşitli usuller geliştirilmiştir. Bu kapsamda 1235 ve 1503 usulleri, özel usuller, şikâyet usulü ve evrensel periyodik gözden geçirme usulü olarak ayrı ayrı incelenmiştir.²¹¹

Adını, Konsey tarafından alınan kararın numarasından alan 1235 Usulü bir soruşturma niteliği taşımamaktadır. 1235 Usulü devletler açısından insan haklarını ihlal ettiği iddialarının gerçek olup olmadığını araştırma yapılmasından ibarettir. Komisyon, araştırma ve inceleme sonuçlarını kamuya açık toplantılar yaparak

²⁰⁸ ÇALIK, s. 1118

²⁰⁹ KIZILSÜMER, s. 229

²¹⁰ <http://www.unicankara.org.tr/today/4.html#4c> E.T. 29/04/2019

²¹¹ KARAOSMANOĞLU, Fatih, **İnsan Hakları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 125-126

değerlendirmektedir. 1235 usulünün bu açık özelliği, devletler üzerinde genel bir baskının oluşmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle, usul özellikle 1980'li yıllardan itibaren tekrar uygulanmaya başlamıştır. Fakat insan hakları ihlalleri tek tek incelenerek kararlar alınmadığı için, 1235 usulü ile Komisyona tanınan yetki bir “soruşturma yetkisi” değildir.²¹²

1970 yılında Ekonomik ve Sosyal Konsey'in aldığı 1503 sayılı karar ile İnsan Hakları Komisyonu'na “İnsan hakları ve temel özgürlüklerin ağır ve yaygın ihlalleri hakkındaki şikâyetlerin gizli olarak araştırılması yetkisi” verilmiştir. Bu prosedür öncelikli olarak kişisel başvuruda bulunanların sorunlarını çözmek için değil, önemli insan hakları ihlallerine çözüm bulmak amacıyla kullanılır. 1235 Usulü'nün aksine yapılan inceleme gizli tutulmaktadır.²¹³

İnsan Hakları Konseyi'nin özel usulleri, insan haklarını tematik veya ülkelere özgü bir perspektiften bildirmek ve tavsiyelerde bulunmak üzere bağımsız insan hakları uzmanlardan oluşan bir denetim usulüdür. Özel Usuller sistemi, Birleşmiş Milletler insan hakları mekanizmaların merkezi bir unsurudur ve tüm insan haklarını kapsar: medeni, kültürel, ekonomik, politik ve sosyal. Özel usuller çerçevesinde, belli devletlerdeki insan hakları ihlallerinin (ülke görevi) ya da çeşitli ülkelerde gerçekleşen ihlallerin ele alındığı bazı tematik konuların incelenmesi (tematik görev) için raportörlerin görevlendirilmesi ya da çalışma gruplarının oluşturulması söz konusudur.²¹⁴

Özel usuller çerçevesinde görevli kişiler tarafından ülke ziyaretleri yapılmakta, ziyaret sırasında insan hakları savunucuları tarafından yöneltilen şikâyetler incelenmekte ve konu hakkında bilgi toplanmaktadır. Görevli kişiler yasal, siyasal veya yapısal gelişmeler hakkında bilgi edinmek, gözlemlerde bulunmak veya tavsiyelerin takibi için devletlere mektup gönderebilirler. Özel Prosedürler yıllık olarak İnsan Hakları Konseyi'ne raporlanmaktadır ve görevlilerin çoğu Genel Kurul'a da rapor etmektedir.²¹⁵

²¹² TERZİ, Mahir, “İnsan Haklarının Sözleşme Dışı Koruma Usullerinin Etkisi Üzerine Bir İnceleme: Eritre Örneği Çerçevesinde 5/1 Usulü”, **ANKASAM Bölgesel Araştırma Dergisi**, Mayıs 2018, s. 66

²¹³ KIZILSÜMER, s. 226

²¹⁴ <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Welcomepage.aspx> E. T. 29/04/2019

²¹⁵ KIZILSÜMER, s.223

İnsan Hakları Konseyi'nin şikâyet usulü, dünyanın herhangi bir yerinde ve herhangi bir koşulda meydana gelen tüm insan haklarının ve temel özgürlüklerin ihlal edildiğine yönelik şikâyetlerin incelenmesidir. Usulün tarafsız, nesnel, verimli, mağdurlara yönelik ve zamanında yapılmasını sağlamak için değiştirilmiş olan eski İnsan Hakları Komisyonunun 1503 Usulü'ne dayanmaktadır. Bu şikâyet usulü, tüm insan haklarını ve Birleşmiş Milletler Devletlerinin tüm üyelerinde tüm temel özgürlükleri kapsayan tek evrensel şikâyet prosedürüdür.²¹⁶

Şikâyet usulü bireyler ve hükümet dışı kuruluşlar tarafından başlatılabilir. Şikâyet usulü diğer bireysel başvuru usullerinden farkı bulunmamaktadır. Hatta medya aracılığı veya ikincil bir bilgi kaynağından elde edilen bulgulara dayanarak şikâyet usulü işletilebilir. Bireysel başvurulardan farklı olarak iç hukuk yollarının tüketilmesine gerek duyulmamaktadır.²¹⁷

Evrensel Periyodik Gözden Geçirme Mekanizması 2006 yılında Genel Kurul'un 60/251 sayılı kararı ile geliştirilmiştir. Rapor İnsan Hakları Komisyonu'na insan hakları ihlallerinin incelenmesi konusunda politik davranış sergilediği iddiasına dayanmaktadır. 4-5 yıllık dönemler itibariyle hazırlanan raporlar Konsey'e sunulmaktadır.²¹⁸ Özel usullerden farklı olarak bir devlet tarafından Konsey' sunulan raporun 47 Konsey üyesi devletlerin gösterecekleri adaylar arasından seçilen 3 devlet raportörü atanmak suretiyle raporların bağımsız uzmanlar eliyle değil de devletler tarafından incelenmesi öngörülmüştür. Bu inceleme yargısal nitelikte olmayıp, ulusal düzeyde insan haklarının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi amacıyla insan hakları ihlallerine ilişkin çözüm önerileri ve tavsiyede bulunmaktan öteye geçmemektedir.²¹⁹

²¹⁶ DOĞAN, s. 297

²¹⁷ KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 196-197

²¹⁸ KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 200

²¹⁹ <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/UPRMain.aspx> E.T. 30/04/2019

2.2. Bölgesel İnsan Hakları Koruma Mekanizmaları

İnsan haklarının uluslararası düzeyde korunması ve ihlallerinin önlenmesi insan haklarının evrenselliğinin bir göstergesidir. Ancak uluslararası düzeyde oluşturulan koruma mekanizmaları yerel düzeyde her zaman gerektiği düzeyde faaliyet gösterememektedir. Bu kapsamda insan haklarının, geliştirilmesi, korunması ve ihlallerinin önlenmesi amacıyla bölgesel nitelikte mekanizmalar geliştirilmeye başlanmıştır. Amerika, Avrupa ve Afrika bölgesel kuruluşları bu mekanizmalara en iyi örneklerdir.

İnsan haklarının bölgesel düzeyde korunması kapsamında insan hakları mahkemesi ve yargısal olmayan komisyon, komite ve konsey gibi denetim mekanizmaları geliştirilmiştir. Çalışmanın bu başlığı altında bu modeller incelenmiştir.

2.2.1. İnsan Hakları Mahkemesi Modeli

İnsan haklarının en etkili koruma yolu yargısal korumadır. Yargı tarafından verilen kararların bağlayıcılığı bu noktada önem arz etmektedir. İnsan hakları ihlallerinin tespit edilmesi, bu ihlallerin önlenmesi ve önlenemeyen ihlallerin ise tazmin edilmesi yargı kararları ile gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda insan haklarının korunmasında en etkili yol olan yargısal koruma bölgesel nitelikteki oluşumlar tarafından da benimsenmektedir.

İnsan hakları mahkemesi modeli ilk olarak 1959 yılında Avrupa Konseyi tarafından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi(AİHM) kurulmuştur²²⁰. Devamında ise 1979 yılında Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi²²¹ ve son olarak 1998 yılında Afrika İnsan Hakları ve Halkların Mahkemesi kurulmuştur²²². Kurulan bu mahkemelerin birbirine benzer ve farklı yapıları bulunmakla birlikte kuruluş felsefesi aynıdır. Ancak bölgesel nitelikte insan haklarının korunması kapsamında kurulan

²²⁰ https://www.echr.coe.int/Documents/Court_in_brief_ENG.pdf E.T. 03/05/2019

²²¹ DOĞAN, s. 326

²²² <https://au.int/en/treaties/1164> E.T. 28/04/2019

yargısal mekanizma olan mahkemeler arasında uluslararası alanda vermiş olduğu kararlar ile adı duyulan en çok AİHM'dir.

Mahkemeler arasında AİHM haricinde belirli durumlarda çalışmaktadır. AİHM ise tam zamanlı olarak faaliyet yürütmektedir. Bunun sonucu olarak Amerika ve Afrika mahkemeleri doğrudan bir bireysel başvuru kabul etmemektedir. Bu mahkemelere başvuru yapılabilmesi için öncelikle belirli şartların gerçekleşmesi veya insan hakları komisyonu bu yönde karar vermesi gerekmektedir. Kurulmuş olan bu mahkemelerin en belirgin özelliği Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi hariç diğer mahkemelere taraf olmayan devlet aleyhine başvuru yapılamayacağı belirtilmiştir.²²³ Ayrıca Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesinde karşılıklı esas getirilebileceği yolu getirilmiştir. Bu kapsamda AİHM harici diğer mahkemeler zorunlu yargı yetkisi bulunmamaktadır.²²⁴

Bunların yanı sıra insan haklarının korunması konusunda en önemli durum bireysel başvuru yapılıp yapılamayacağı hususudur. Bu kapsamda AİHM haricinde bireysel başvuru yolu kabul edilmemektedir. Bu durum Afrika'da bireysel başvuru imkânı hiç bulunmamaktadır. Ancak Amerika'da komisyon kararına bağlı olarak komisyon kişi adına başvuruda bulunmaktadır.²²⁵

2.2.2. Yargısal Olmayan Modeller(Komisyon, Konsey, Komite)

İnsan haklarının bölgesel nitelikte korunması konusunda yargısal olmayan komisyon, konsey ve komite mekanizmaları geliştirilmiştir. Bu modellerin yürütmüş oldukları faaliyet kapsamında birbirine benzer görev ve yetkileri bulunmaktadır. Bu modellerin tartışılmaz tek ortak özelliği yargısal nitelikte kararlar verilememesidir. Bu kapsamda bu modeller genel itibariyle yargısal mekanizmalara başvuru yapılmadan önce insan hakları ihlalleri iddialarını inceleyen ve bu konularda kararlar alabilen mekanizmalardır.

²²³ KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 282

²²⁴ TERZİ, *İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Korunması Üzerine Bir İnceleme: İnsan Hakları ve Amerika*, s. 70

²²⁵ TERZİ, *İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Korunması Üzerine Bir İnceleme: İnsan Hakları ve Amerika*, s. 69

Komisyon modeli Amerika ve Afrika'da geliştirilen modeldir. Bu model genel itibariyle yargısal koruma mekanizması olana insan hakları mahkemesine başvuru yapılmadan önce komisyona başvuru yapılmaktadır. Amerika ve Afrika insan hakları mahkemelerine başvuru yapabilmenin şartı komisyonun bu konuda karar alabilmesine bağlıdır. Bu nedenle komisyonlar ön inceleme, ön karar verme mekanizmaları olarak geliştirilmiştir. Bu hususa AİHM'de yer verilmemiştir.²²⁶ Avrupa'da komisyon modeli Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu adıyla kurulmuştur.

Komisyonların genel olarak insan hakları bilincinin geliştirilmesi, taraf devletlerin ziyaret edilmesi ve bu ziyaretlere ilişkin raporlar hazırlanması, insan hakları ihlaline ilişkin başvuruların alınması ve bu kararlar neticesinde aleyhine başvuru yapılan devlete tavsiyelerde bulunma gibi görev ve yetkileri bulunmaktadır.

Komisyon modeli haricinde Afrika'da Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Konsey²²⁷, Avrupa'da ise İnsan Hakları Komiteleri ve İnsan Hakları Komiseri şeklinde modeller oluşturulmuştur. Bu modellerin ortak özellikleri genel olarak şu şekilde sıralanabilir:

- Taraf devletler ziyareti,
- Taraf devletler hakkında insan hakları konusunda raporlar hazırlanması,
- Hazırlanan bu raporlar sonucu tavsiye kararları alınması,
- İnsan hakları iddialarına ilişkin devletlerin dikkati çekilmesi,
- İnsan hakları eğitimlerinin düzenlenmesi ve insan hakları bilincinin geliştirilmesi,

Gibi ortak özellikleri bulunmaktadır.

İnsan haklarının korunması amacıyla oluşturulan bu mekanizmaların almış oldukları kararlar yargısal nitelikte olmadığı için bağlayıcı değildir.²²⁸ Bu kapsamda bu mekanizmalar genellikle insan hakları bilincinin geliştirilmesi ve insan haklarının korunması farkındalığının artırılması konusunda önem arz etmektedir.

²²⁶ KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 280

²²⁷ <https://au.int/en/about/ecosoc> E.T. 01/05/2019

²²⁸ KALABALIK, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, s. 248

2.3. Ulusal İnsan Hakları Koruma Mekanizmaları

İnsan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerinin önlenmesi amacıyla uluslararası ve bölgesel nitelikte mekanizmalar oluşturulmuş ve insan haklarının korunmasına ilişkin uluslararası standartlar belirlenmiştir. Ancak bu uygulamalar insan haklarının ulusal düzeyde korunması konusunda birtakım sorunlara neden olmuştur. Uluslararası ve bölgesel nitelikte imza edilen sözleşme ve bildiriler ikincil koruma sağladıklarına yönelik hükümlere yer vermiştir. Bu nedenle asıl olan insan haklarının ulusal düzeyde korunmasıdır.

Bu kapsamda insan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerin önlenmesi konusunda ulusal düzeyde mekanizmalar devletler arasında farklı uygulamalara neden olmuştur. Bu farklılıkların giderilmesi amacıyla da uluslararası standartlar belirlenmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu başlık altında ulusal koruma mekanizmalarının kısa tarihine ve bu süreç içerisinde oluşturulan ulusal koruma modellerine yer verilmiştir.

2.3.1. Ulusal İnsan Hakları Kurumları Kısa Tarihçesi

İnsan haklarının korunmasında ve geliştirilmesinde devletlerin rolü özel bir önem taşımaktadır. İnsan hakları, bireyler ve bireylerle devlet arasındaki ilişkileri ihtiva etmektedir. Bundan dolayı, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, ilk planda her devletin sorumlu olduğu ulusal düzeyde bir görevdir.²²⁹ Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının (UİHK) bir fikir olarak gündeme gelmesi II Dünya Savaşı'nı takip eden döneme denk gelmektedir. Bu bağlamda ilk olarak BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin kabulünden iki yıl önce, yani 1946 yılında BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi bünyesinde bu husus gündeme gelmiş ve üye devletlere insan hakları konusunda bilgi grupları ya da yerel komiteler oluşturulması çağrısında bulunulmuştur.²³⁰

²²⁹ AYDIN, Fatih, **Türkiye’de İnsan Hakları Kurumları**
http://www.turkhukusitesi.com/makale_649.htm E.T. 30/04/2019

²³⁰ <https://www.tihk.gov.tr/bm-ve-ulusal-insan-haklari-kurumlari/> E. T. 30/04/2019

1978'de, İnsan Hakları Komisyonu, kurumların yapısı ve işleyişiyle ilgili taslak ilkelerle sonuçlanan bir seminer düzenlenmiştir. BM Genel Kurulu, 1978'de aldığı bir kararla bu konuda sınırlamalar getirmiştir ve ulusal insan hakları kurumlarının daha uzmanlaşmış yapılar olarak oluşturulmasını istemiştir.²³¹ İnsan Hakları Komisyonu ve Genel Kurul daha sonra yönergeleri onaylamıştır. Genel Kurul, devletleri, henüz bulunmadıkları yerlerde bu kurumları kurmak için uygun adımları atmaya davet etti ve Genel Sekreterden ulusal insan hakları koruma kurumları hakkında ayrıntılı bir rapor sunmasını istenmiştir. 1991 yılında, Ulusal İnsan Haklarının Korunması ve Korunması Ulusal Kurumları konulu uluslararası atölye Paris'te gerçekleştirilmiştir. Kilit bir sonuç, ulusal kurumların statüsüyle ilgili Paris İlkeleri'ydi. 1993'teki Viyana Dünya Konferansından bu yana, Paris İlkeleri artık bir kurumun meşruiyetinin ve güvenilirliğinin bir testi olarak geniş kabul görmüştür.²³²

2.3.2. Ulusal İnsan Hakları Koruma Mekanizmaları Modelleri

Ulusal insan hakları kurumlarının gelişiminde en büyük sorun kesin bir tanımının yapılamaması ve niteliğinin belirlenememiş olmasıdır. Bu sorunun kaynağı ise bu kurumların kurulması sürecinde ülkelerin kendi hükümet yapısı ve mevzuatları çerçevesinde oluşturulmasıdır. Bu nedenle insan haklarının korunması ulusal düzeyde farklı modeller oluşması sonucunu doğurmuştur.²³³ Bu modellerin en yaygın olanı; komisyon modeli, danışma komitesi modeli, ombudsman modeli ve enstitü modelidir. Ulusal düzeyde insan hakları konusunda çalışan birden fazla kurum ve kuruluş olması mümkündür; ancak bu alanda faaliyet göstermesi bu kurumları tek başına UIHK yapmaz. Bir kurumun UIHK olarak kabulü Paris Prensiplerine uygunluğuna ve yasal veya anayasal düzeyde “ulusal insan hakları kurumu” olarak belirlenmiş olmasına bağlıdır.²³⁴

²³¹ EREN, Abdurrahman, **Ulusal İnsan Hakları Kurumları**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2012, s.10

²³² <https://nhri.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/HistoryNHRIs.aspx> E.T. 30/04/2019

²³³ EREN, s. 34

²³⁴ <https://www.tihk.gov.tr/bm-ve-ulusal-insan-haklari-kurumlari/> E.T. 30/04/2019

Bu kapsamda 20/12/1993 tarih BM Genel Kurul Kararı ile belirlenen Paris Prensipleri hangi kurumların UİHK olarak değerlendirileceğine ilişkin birtakım ölçütler belirlemiştir.

Bu kapsamda;

- Kuruluşunun yasal veya anayasal dayanağa sahip olma,
- Hükümetten bağımsız olma ve özerklik,
- İnsan haklarının korunması ve güçlendirilmesi için geniş yetkilere sahip olma
- Üye seçiminde ve tayininde çoğulculuk ve bağımsızlığın sağlanması,
- Yeterli mali kaynak ve mali özerklik,
- Sivil toplum ve devlet arasında köprü olma, gibi özellikleri taşıması beklenmektedir.²³⁵

Belirlenen bu prensipler kapsamında ülkelerin hangi kurumların UİHK olduğunun belirlenmesi ve akredite edilmesi UİHK'ler arası birliğin ve gelişimin sağlanması amacıyla 1993 yılında Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel Ağı (GANHRI) kurulmuştur. Ayrıca UİHK'lerin kurulmasını ve güçlendirilmesini destekleme konusundaki kilit misyonu doğrultusunda GANHRI, Akreditasyon Alt Komitesi (SCA) aracılığıyla ulusal insan hakları kurumlarını Paris İlkelerine uygun olarak gözden geçirir ve akredite eder.²³⁶

Akredite sürecinde UİHK'ler üç seviyede değerlendirilmektedir. A seviyesi Paris Prensiplerine tam uygun, B seviyesi Paris Prensiplerine tam uymuyor veya yeterli belge sunmamış ve C seviyesi ise Paris Prensiplerine hiç uymuyor olarak bir değerlendirme yapılmaktadır.²³⁷

Mayıs 2019 itibarıyla, 124 UİHK GANHRI tarafından akredite edilmiştir:²³⁸

- (A durumu) - 79 Paris İlkelerine tam uyumlu olarak
- (B statüsü) - 35, Paris İlkelerine tam olarak uymadığından
- (C statüsü) - 10, Paris İlkelerine uymama olarak

²³⁵ 20/12/1993 Tarih ve 48/134 Sayılı Genel Kurul Kararı, Paris Prensipleri

²³⁶ GÜNEŞ, Ümran, Türkiye'de İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Ulusal İnsan Hakları Kurumları: Kamu Denetçiliği Kurumu ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran 2018 Cilt 20 Sayı 1, s. 172

²³⁷ OĞUŞGİL, Vahap Atilla, **Avrupa Birliği ve Ulusal İnsan Hakları Kurumları: Üye Ülkelerden Örnek Uygulamalar**, Legal Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 80

²³⁸ <https://nhri.ohchr.org/EN/AboutUs/GANHRIAccreditation/Pages/default.aspx> E. T. 30/04/2019

Buna göre üye devletin ihtiyaçlarına ve idari yapısına göre ulusal düzeyde birden çok kurum ulusal kurum olabilir. Türkiye’de UİHK olarak tayin edilmiş tek kurum Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu’dur.²³⁹

2.3.2.1. Komisyon Modeli

İnsan haklarının korunmasına yönelik yasal ve idari düzenlemelerin etkili bir şekilde uygulanabilmelerini sağlamak amacıyla özel komisyonlar kurulmuştur. Düzenli olarak yasama organına rapor sunmaları gerekse de, çoğu komisyon hükümetin diğer organlarından bağımsız olarak görev yapmaktadır. Paris Prensipleri’ne en uygun sistemdir. İnceleme yapma, eğitim, tavsiye, şikâyet inceleme ve çözüm üretme gibi işlevleri bulunmaktadır. Uygulama konusunda en etkin ülke İngiltere’dir. Özellikle eşitsizlik ve ayrımcılık konusunda yoğun çalışmalar yapmaktadır.²⁴⁰

Komisyonların taraflar için yasal olarak bağlayıcı çözüm bulma yetkisine sahip olması pek yaygın bir durum değildir.²⁴¹ Yasama organınca hazırlanan mevzuat tasarımları hakkında uluslararası insan haklarını koruma prensipleri ve iyi uygulama örnekleri kapsamında görüş bildirmek veya yeni mevzuat hazırlanması konusunda çalışmalar yapmak, bilgi edinme ve dilekçe hakkı çerçevesinde yapılan başvuruları incelemek gibi önemli görev ve yetkileri bulunmaktadır. İnsan haklarının korunması kapsamında komisyonların diğer bir görevi ise hükümetlerin insan hakları konusunda oluşturdukları politikaları incelemektir. Bu kapsamda Komisyonlar, hükümetlerin uluslararası normlara, yükümlülük ve taahhütlere uyma durumunu, yargının görevlerine yardımcı olacak şekilde inceleme ve soruşturmalarda insan hakları ihlali iddialarını çözmeye çalışmaktadır.²⁴²

²³⁹ <https://www.tihk.gov.tr/bm-ve-ulusal-insan-haklari-kurumlari/> E.T. 30/04/2019

²⁴⁰ EREN, s. 45-46

²⁴¹ AÇIK, Coşkun, **Ulusal İnsan Hakları Kurumları ve Türkiye Örneğine Eleştirel Yaklaşım**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 71

²⁴² KJCERUM, Morten, **Human Rights and Criminal Justice for the Downtrodden**" içinde, İnsan Hakları Ulusal Kurumları İnsan Haklarının Uygulanması, 2003, s. 5-9

2.3.2.2. Danışma Komitesi Modeli

En yaygın görevi hükümete ve hükümetin başına danışmanlık yapmak ve tavsiyede bulunmak üzere oluşturulmuş modeldir. İnsan hakları komisyonu modelinde kurumlar, insan haklarına ilişkin ihlalleri ele alarak yarı-yargısal yetkiler kullanmakta iken, Fransız modeli olarak da adlandırılan bu modelde, kurumlar araştırma ve rapor hazırlama yoluyla hükümet faaliyetlerini desteklemektedirler. Fransa, Fas, Yunanistan örneklerden birkaç tanesidir.²⁴³ Bu modelin en iyi örneği ise Fransa olmasına rağmen Paris Prensipleri kapsamında akredite süreci devam etmektedir.²⁴⁴

Danışma komiteleri fonksiyonları nedeniyle komisyon modelinde olduğu gibi başvuru almazlar. Daha çok hükümete uzmanlık desteği sağlama görevi üstlenmiştir. Ayrıca danışma komiteleri komisyon modeli gibi insan hakları konusunda farkındalığı artırmak gibi faaliyetlerde de bulunabilmektedirler. Diğer ulusal modellerden farklı olarak çok sayıda kişiden oluşmaktadır.²⁴⁵

2.3.2.3. Ombudsman Modeli

Görevini kötüye kullanma, rüşvet, rant sağlama, hırsızlık, adam kayırma, torpil, bürokratik taassup gibi yolsuzluklar hep kötü yönetimler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Ombudsmanlık genel olarak idare ile birey/yurttaş arasındaki uyuşmazlıkları çözmek için geliştirilmiş bir modeldir.²⁴⁶ Klasik anlamda ombudsmanlık tek kişiden veya az sayıda kişiden oluşmaktadır. İdarenin kötü işleyişi, idari düzensizlik, ihmal, yetkinin kötüye kullanımı, yasadışı uygulamalar, ayrımcılık, bilgi vermekten kaçınma vb. konularda bireylerin yaptığı şikâyetleri ele alma ve kamu yönetiminde hukuka uygunluğu denetleyerek, vatandaşları idari

²⁴³ AÇIK, s. 78

²⁴⁴ EREN, s. 49-50

²⁴⁵ GÜNEŞ, s.169

²⁴⁶ FENDOĞLU, Hasan Tahsin, “Kamu Denetçiliği(Ombudsmanlık)”, **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, Aralık 2010, s. 7

faaliyetler karşısında koruma amacı vardır.²⁴⁷ Bu nedenle çoğunlukla idari görevi olmayan kişi ve kurumlar denetim kapsamı dışında tutulmaktadır.

Esasen ombudsmanlık, İsveç'te 1713 yılında ülkede yolsuzluğun had safhaya ulaştığı bir dönemde ortaya çıkmıştı. İngiltere'de 1954 yılında Tarım Bakanlığı'ndaki görevlilerin, köylülere ait olan bir araziye hukuk dışı yollardan el koymalarıyla ortaya çıkan skandal, ombudsmanlığın kurulmasında etkili olmuştur.²⁴⁸ Ombudsmanlık diğer ulusal koruma modelleri gibi bağımsızlığı ve aldığı kararların bağlayıcı olmayışı ön plana çıkmaktadır. Öneride bulunma, hükümet ve yetkilileri kendisini ilgilendiren konularda uyarma görevlerinin yanında diğer modellerden farklı olarak kendiliğinde hareket edebilmektedir.

2.3.2.4. Enstitü Modeli

Enstitü modeli diğer ulusal kurumlar gibi denetim yapma ve arabuluculuk yapmanın dışında insan hakları alanında araştırma yapmak ve eğitim üzerine faaliyetlerde bulunmak olarak oluşturulmuştur.²⁴⁹ Bu kapsamda enstitü modeli kurumlar danışma komitesi modelinde olduğu gibi bireysel başvuru almamaktadır. İnsan hakları izlemelerini mevcut denetim mekanizmaları, genellikle de ombudsmanlar eliyle gerçekleştiren ülkeler, enstitü yapısıyla, kurum için araştırma faaliyetlerine öncelik tanımaktadır.²⁵⁰

İnsan hakları enstitüleri, insan hakları alanında çok fazla problem yaşamayan ülkeler için uygundur. İnsan Hakları Enstitüsü modeli, ulusal insan hakları kurumları alanında önemli çalışma ve deneyimlere sahip olarak hem ülke içerisinde verimli çalışmakta hem de diğer ülkelerde de ulusal kurum kurulması ve güçlendirilmesi için büyük destekler vermektedir.²⁵¹

²⁴⁷ ERHÜRMAN, Tufan, "Ombudsman", *Amme İdaresi Dergisi*, 31(3), Eylül 1998, s.89.

²⁴⁸ FENDOĞLU, s. 7

²⁴⁹ GÜNEŞ, s. 169

²⁵⁰ KJCERUM, s. 8

²⁵¹ AÇIK, s. 79-80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE İNSAN HAKLARINI KORUMA
MEKANİZMALARI

1. TÜRK KAMU YÖNETİMİ GENEL YAPISI

“Kamu Yönetimi” sözü farklı sözlük anlamlarına gelecek biçimde kullanılabilir ve farklı biçimlerde tanımlanabilir. Kamu yönetimi bir açıdan idari yapılanma ve bu yapılanmanın amaç ve görevleri ifade ederken diğer bir bakış açısıyla da yönetim biliminin bir alt dalı olarak tanımlanabilir. Kamu yönetimi; devlet örgütlenmesinde yasama ve yargı erkleri dışındaki, devletin varlık nedeni olan kamu yararının sağlanması amacıyla kamusal mal ve hizmet üreten, kamu hukukuna tabi, kamusal politikalar belirleyip uygulayan merkezi ve bürokratik yerel kuruluşlar, mekanizma, ilişkiler, insan gücü, araç gereçler ve bunların yönetimi olarak tanımlanabilir.²⁵² Ancak çalışma kapsamında Türk kamu yönetiminin yapılanması ve bu yapılanmanın amaç ve görevlerine genel olarak değinilecektir.

“Kamu yönetiminin esas amaç ve görevi; halkın hayatını kolaylaştırmak, huzur, güvenlik ve refahını sağlamak, hayat kalitesini geliştirmek, kişilerin hak ve özgürlüklerini kullanmalarının önündeki engelleri kaldırmak ve kanunlarla verilen görev ve hizmetleri yerine getirmektir.”²⁵³

Bu kapsamda özellikle kişilerin hak ve özgürlüklerini korumak ve kullanımlarının önündeki engelleri kaldırmak amacıyla Türk kamu yönetimi yapısı içerisindeki insan hakları kurumları incelenmiştir. Kurumlarının yapısal ve işleyişi incelenmeden önce Türk kamu yönetiminin genel yapısına yer verilmiştir. Türk kamu yönetimi genel yapısına bakıldığında merkezi yönetim(bunlar merkezi yönetimin başkent teşkilatı ve başkent taşra teşkilatı olarak iki başlıkta incelenmiştir) ve yerinden yönetim kuruluşları(bunlar yer yönünden ve hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları olarak anayasal ilkeler doğrultusunda iki başlıkta incelenmiştir) olarak bir yapılanmaya gidilmiştir.

²⁵² AYDIN, A. Hamdi, **Türk Kamu Yönetimi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 23-27

²⁵³ 5227 sayılı Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun m. 4

1.1. Merkezi Yönetim Kuruluşları

Merkezden yönetim, kamu hizmet ve faaliyetlerinin merkezden görülmesi ve kamu kudretinin tamamen merkezde toplanmasıdır. Devletin aynı zamanda varlık sebeplerinden olan bir kısım görevleri yerine getirme yükümlülüğü merkezden yönetimi zorunlu kılmaktadır. 1982 Anayasası 123. maddesi 2. fıkrasında “idarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır.” hükmü yer almaktadır.

Bu kapsamda Türk kamu yönetimi yapısı içerisinde merkezi yönetim “başken teşkilatı”, “başkent teşkilatına yardımcı kuruluşlar” ve “başkent teşkilatının taşra birimlerinden” oluşmaktadır. 2017 yılında yapılan anayasa değişikliği sonrası Türk kamu yönetimi yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler içerisinde başkent teşkilatı ayrı bir öneme sahiptir. Başkent teşkilatı 2017 değişikliği öncesi Cumhurbaşkanlığı, bakanlar kurulu, başbakan ve bakanlıklardan oluşmaktaydı. Değişiklik sonrası başken teşkilatı Cumhurbaşkanlığı ve bakanlardan oluşmaktadır.²⁵⁴

1982 Anayasası'nın 8. maddesine göre “yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanlığı tarafından, Anayasaya ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir” hükmü yer almaktadır. Bununla birlikte yürütme organı başı olarak bakanların atanması ve görevden alınması Cumhurbaşkanının yetkisi kapsamındadır. 2017 yılı değişikliği ile birlikte 1982 Anayasası “Bakanlıkların kurulması ve kaldırılması” başlıklı 113. maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kapsamda 106. Madde gereğince “*Bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri, teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenir.*” hükmüne ve Anayasa'nın 123. Maddesi gereğince “*Kamu tüzelkişiliği, kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle kurulur.*” hükmü yer almakla birlikte Türk kamu yönetiminin ve özellikle başkent teşkilatının esas belirleyicisi olarak Cumhurbaşkanlığı yetki ve görevlendirilmiştir.²⁵⁵ 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile daha önce 22 olan bakanlık sayısı, bazı bakanlıkların kaldırılması, birleştirilmesi bazılarının da yeni bakanlık olarak kurulmasıyla birlikte 16'ya düşürülmüştür.

²⁵⁴ GÖZLER, Kemal ve Gürsel Kaplan, **İdare Hukuku**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2018, s. 136

²⁵⁵ KALABALIK, Halil, **İdare Hukuku Dersleri Cilt 1**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 136

Bu kapsamda başkent teşkilatı:²⁵⁶

- Cumhurbaşkanlığı makamı
- Cumhurbaşkanı yardımcılığı
- Cumhurbaşkanlığı idari işler başkanlığı
- Cumhurbaşkanlığı politika kurulları
- Cumhurbaşkanlığı bağlı kuruluşlar
- Cumhurbaşkanlığı ofisleri
- Bakanlıklar

Şeklinde bir yapılanmaya gidilmiştir.

Anayasa'nın "Merkezi İdare" başlıklı 126. maddesine göre "Türkiye, merkezi idare kuruluşu bakımından, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere; iller de diğer kademeli bölümlere ayrılır". Anayasa'da taşra teşkilâtı birimi olarak sadece illerden bahsedilmektedir. İllerin diğer kademeli bölümlere ayrılması ise genel olarak yasama organına bırakılmıştır. Aynı maddede görev ve yetkileri kanunla düzenlenmek kaydıyla kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan merkezi idare teşkilâtı kurulabileceğini de hüküm altına almıştır.²⁵⁷

İl idaresi, merkezden yönetimin anayasal tek taşra teşkilât birimidir. İl idaresi, vali, il idare kurulu ve il idare şube başkanlarından oluşmaktadır. Aynı şekilde ilçe idaresi, kaymakam, ilçe idare kurulu ve ilçe idare şube başkanlarından oluşmaktadır. Merkezden yönetim birimi olarak illerin ve ilçelerin, devlet kamu tüzel kişiliğinden ayrı kamu tüzel kişilikleri yoktur. Ancak 1982 Anayasası'na göre illerin idaresi yetki genişliği esasına dayanır. Dolayısıyla ilin yöneticisi vali doğrudan devlet kamu tüzel kişiliğini kullanma yetkisine sahiptir.²⁵⁸

İl ve ilçe idareleri merkezin hiyerarşik denetimi altında faaliyetlerini yürütmektedir. Bu nedenle kamu tüzel kişiliği olmayan bu idarelerin kendi bütçesi, personeli ve özel malları da bulunmadığından yürütmüş oldukları faaliyetler katı bir bürokratik yapı ile karşılaşmaktadır.

²⁵⁶ 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi

²⁵⁷ GÖZLER, **İdare Hukuku**, s. 169-170

²⁵⁸ KALABALIK, **İdare Hukuku Dersleri Cilt 1**, s. 216

1.2. Yerinden Yönetim Kuruluşları

Yerinden yönetim kuruluşlarının her birinin ayrı, devlet tüzel kişiliğinin dışında, ondan bağımsız, kamu tüzel kişiliği vardır. Yani devlet tüzel kişiliği içinde yer almazlar. Esasen bu durum zorunludur. Zira ancak bu sayede yerinden yönetim kuruluşları hak ve borç sahibi olabilirler. Bu kapsamda yerinden yönetim kuruluşları kamu tüzel kişiliğine sahip, kendi bütçesi, personeli ve özel malları olan merkezin vesayet denetimine tabidirler. Türk kamu yönetimi sisteminde yerinden yönetim, yer yönünden ve hizmet yerinden yönetim kuruluşları olarak ikiye ayrılmaktadır.²⁵⁹

Yer yönünden yerinden yönetim kuruluşları büyükşehir belediyesi, il özel idaresi, belediye ve köylerden oluşmaktadır. Bir bölgede oturanların o bölgede oturmaları dolayısıyla mevcut olan müşterek ve genel idari menfaatlerini korumak amacıyla kurulan özerk nitelikteki kamu tüzel kişilerine mahalli yönden yerinden yönetim kuruluşu, yani mahalli idare (yerel yönetim) adı verilir. Hizmet yerinden yönetim kuruluşları ise özel bilgi ve uzmanlık gerektiren teknik nitelikteki bazı kamu hizmetlerinin merkez teşkilatından ayrı ve kamu tüzel kişiliğine sahip kuruluşlar eliyle yürütülmesini ifade etmektedir. Hizmet yerinden yönetim kuruluşları, faaliyet konuları açısından; idari kamu kurumları, sosyal kamu kurumları, bilimsel, teknik ve kültürel kamu kurumları, iktisadi kamu kurumları (KİT'ler) ve düzenleyici ve denetleyici kamu kurumları şeklinde türlere ayrılmaktadır.²⁶⁰

Anayasa'nın 123. maddesi gereğince “*Kamu tüzel kişiliği, kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle kurulur.*” hükümlerine yer verilmiştir. Bu kapsamda yerinden yönetim kuruluşlarının kurulması TBMM ve Cumhurbaşkanlığının yetkisi dâhilindedir. Birkaç istisna haricinde uygulamada bu yetki yürütmenin başı sıfatıyla Cumhurbaşkanı tarafından kullanılmaktadır.

Anayasa'nın 123. maddesi gereğince Cumhurbaşkanı ve TBMM tarafından kullanılan bu yetkinin insan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerin önlenmesi amacıyla kurulan kurumların yapısını nasıl etkilediğine çalışmanın esasını oluşturmaktadır.

²⁵⁹ GÖZLER, *İdare Hukuku*, s. 179

²⁶⁰ KALABALIK, *İdare Hukuku Dersleri Cilt 1*, s. 361

2. TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE İNSAN HAKLARINI KORUMA MEKANİZMALARI KURUMSAL TARİHÇESİ, YAPISI VE İŞLEYİŞİ

Uluslararası ve bölgesel düzeyde insan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerin önlenmesi amacıyla birçok hukuki metinler oluşturulmuştur. Oluşturulan bu hukuki metinlerle de insan haklarını koruma mekanizmaları geliştirilmiştir. Ancak bu mekanizmalar devletler hukuku açısından bir müdahale aracı olarak görülmüş ve sınırlı yetkilerle donatılmıştır. Bu nedenle insan haklarının asıl koruyucu mekanizmaları ulusal koruma mekanizmaları olmuştur.

Bu kapsamda Türk kamu yönetimi içerisinde insan haklarının korunması, geliştirilmesi ve ihlallerin önlenmesi amacıyla yargısal ve idari mekanizmalar geliştirilmiştir. Bunların birçoğu uluslararası sözleşmelere taraf olmanın zorunluluğu nedeniyle oluşturulmuş yapılardır. Bu başlık altında Türk kamu yönetimi içerisinde insan haklarına ilişkin mekanizmaların kurulma süreci, yapısı ve işleyişi incelenmiştir.

2.1. Türk Kamu Yönetiminde İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Kurumsal Tarihçesi

II. Dünya Savaşı sonrası insan haklarının pozitif hukuk açısından yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Uluslararası hukuk kapsamında insan hakları alanında yaşanan gelişmeler insan haklarının ulusal bir sorun olmasından çıkıp uluslararası bir konuma ulaşmıştır. Uluslararası kabul edilen sözleşmeler devletlere birtakım sorumluluklar yüklemiştir. Bu kapsamda insan haklarının anayasalarca tanınmasının yanında korunması amacıyla ulusal koruma mekanizmaları kurulması öngörülmüştür.

20. yüzyıl son çeyreğinde ivme kazanan ulusal insan hakları kurumu kurma eğilimi Türkiye'yi de etkisi altına almıştır.²⁶¹ Türkiye'de insan haklarının korunması amacıyla kurumsallaşma süreci 1990 yılında TBMM bünyesinde bir komisyon

²⁶¹ ARSLANEL, Nazan/EFE, Haydar/HAMDEMİR, Berkan, "Türkiye'de Devlet Eliyle Oluşturulmuş İnsan Hakları Kurumsal Yapısı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme", **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 2, s. 138.

kurulması ile başlamıştır. Ancak Türk kamu yönetim sistemi içerisinde idare tarafından insan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla düzenli bir idari sistem kurulamamıştır. 1990 yılında insan haklarından sorumlu bir devlet bakanı görevlendirilinceye kadar çeşitli bakanlıklar tarafından bu açık giderilmeye çalışılmıştır.²⁶²

Türk kamu yönetimi içerisinde insan haklarının korunması, geliştirilmesi ve ihlallerin önlenmesi kapsamında idari bir sistem oluşturulması ihtiyacını gidermek amacıyla İnsan Hakları Bakanlığı kurulması planlanmıştır. Söz konusu Bakanlığın teşkilat kanun tasarısı 1993 yılında hazırlanarak TBMM Genel Kurul görüşmelerinde eleştirilerin odağı olan “İnsan Hakları Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı” Meclise sunulmuştur.

“İnsan hakları konusunda;

- a) Türkiye’de kurumsallaşmayı sağlamak,*
- b) Uluslararası gelişmeleri izleyip değerlendirmek, çalışmalara katılmak, raporlar hazırlamak, bilimsel çalışmaları özendirmek ve desteklemek,*
- c) iç hukukumuzun uluslararası standartlarla uyumlu hale gelmesi için çalışmalar yapmak,*
- d) Toplum bilincinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için her aşama ve düzeydeki eğitim ve öğretimin yeterli hale getirilmesine yönelik öneriler hazırlamak,*
- e) Faaliyet gösteren kurum, kuruluş ve kişilerle bilgi alışverişinde bulunmak,*
- f) Kamu kurum ve kuruluşlar ile gönüllü kuruluşlar arasında, çalışmalarda koordinasyonu sağlamak,*
- g) Mevzuatı iyileştirmeye yönelik yasal ve idarî düzenleme önerileri hazırlamak.”²⁶³*

Üzere kurulması planlanan İnsan Hakları Bakanlığı, daha çok uluslararası baskı sonucu kurulmak istenildiği iddiaları Tasarının kabul edilmemesine neden olmuştur. Ayrıca insan hakları idare tarafından ihlal edildiği ve bu ihlallerin yasama veya yargı organlarınca incelenmesi ve karara bağlanması gerektiği, bakanlık düzeyinde bir kurumsal yapının bürokrasiye yol açacağı ve bütçeye bir yük getireceği gibi ağır eleştirilere maruz kalmıştır.²⁶⁴

²⁶² ODYAKMAZ, Zehra -Bayram Keskin-Yusuf Deniz, “6701 Sayılı İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme-I”, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, 2016, s.730

²⁶³ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c029/tbmm19029063.pdf> s. 50 E.T. 30/04/2019

²⁶⁴ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c029/tbmm19029063.pdf> s. 50-60 E.T. 30/04/2019; KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku 1**, s. 236-237

26 Ağustos 1994 tarihli ve 1994/34 sayılı Başbakanlık genelgesi ile İnsan Hakları Yüksek Danışma Kurulu kurulmuştur. Mart 1996'da Başbakanlık genelgesi ile tekrar yürürlükten kaldırılmıştır. 09.04.1997 tarihli ve 1997/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile kurulan İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu, 12.04.2001 tarihli ve 4643 sayılı Kanunla "İnsan Hakları Üst Kurulu" adı altında yeniden yapılandırılmış ve kanuni bir statüye kavuşturulmuştur.²⁶⁵

2001 yılında yürürlüğe giren 4643 sayılı Kanun ile Başbakanlık teşkilatında çeşitli değişiklikler yapılarak; İnsan Hakları Üst Kurulu, İnsan Hakları Danışma Kurulu, İnsan Hakları İhlalleri İddialarını İnceleme Heyeti ve İnsan Hakları Başkanlığı kurulmuştur. İnsan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi amacıyla İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları oluşturulmuştur.²⁶⁶

Söz konusu bu idari yapıların birçoğu, Türkiye'nin taraf olduğu çeşitli uluslararası sözleşmeler gereği yüklenen yükümlülükleri yerine getirmek amacıyla kurulmuştur. BM Genel Kurulu tarafından 20.12.1993 tarihinde alınan bir kararla insan haklarının ulusal düzeyde korunması ve ihlallerin önlenmesi amacıyla kurumsal yapılanmaya gidilmesi ve mevcut kurumların güçlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda kurumsal yapılanmaya ilişkin Paris Prensipleri olarak anılan temel ilkeler belirlenmiştir.²⁶⁷ Paris Prensipleri çerçevesinde özellikle kurumların asgari düzeyde yasal dayanakla kurulması öngörülmüştür. Bu amaçla ülkemizde 2012 yılında kabul edilerek yürürlüğe giren 6332 sayılı Kanun ile Başbakanlıkla ilişkili, kamu tüzel kişiliğine sahip, idari ve mali özerkliği bulunan Türkiye İnsan Hakları Kurumu(TİHK) kurulmuştur.²⁶⁸ 2016 yılına kadar ayrımcılık yasağına ilişkin kurulması planlanan Ayrımcılık Kurumu görevlerinin, hâlihazırda kurulu olan TİHK'e verilmesiyle TİHK kaldırılarak yerine 2016 yılında Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu kurulmuştur.

Türk kamu yönetimi içerisinde insan haklarını koruma mekanizmaları oluşturma süreci genel itibariyle yer verilmiş olup ayrıntılı olarak tarihsel süreç kapsamında ilgili başlıklarda kurumsal olarak incelenmiştir.

²⁶⁵ AYDIN, Fatih, **Türkiye'de İnsan Hakları Kurumları**
http://www.turkhukuk sitesi.com/makale_649.htm E.T. 30/04/2019

²⁶⁶ 02.11.2012 tarih ve 24218 sayılı Resmi Gazete; KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku 1**, s.240-243

²⁶⁷ 20/12/1993 Tarih ve 48/134 sayılı BM Genel Kurul Kararı

²⁶⁸ KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku 1**, s.247-248

2.2. Türk Kamu Yönetiminde İnsan Hakları Koruma Mekanizmaları

Türk kamu yönetimi sistemi içerisinde insan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerin önlenmesi amacıyla oluşturulan mekanizmalar yasama, yürütme ve yargı organları içerisinde şekillenmiştir. 1990'lı yıllarda insan haklarının korunması amacıyla İnsan Hakları Bakanlığı'nın kurulması teklifi kabul görmemiş ve bu amacın gerçekleştirilmesi için sadece yürütme organı değil devletin tüm anaerkleri sistem içerisine dâhil edilmiştir.

Bu kapsamda Türk kamu yönetiminde insan hakları koruma mekanizmaları yasama, yürütme ve yargı organının teşkilat yapısı içerisinde şekillenmiş olup Paris Prensipleri çerçevesinde incelenerek yürütmüş olduğu faaliyetler kapsamında insan haklarına katkısı değerlendirilmiştir.

3.1.1. TBMM'ye Bağlı Komisyonlar

Ulusal insan haklarını koruma modellerinden biri olan komisyon modelinin Türk kamu yönetimi içerisindeki örneği TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu'dur. Ancak bu Komisyon yanında Kadın Erkek Fırsat Eşitliği ve Dilekçe Komisyonu da bu model kapsamında geliştirilmiştir.

Bu kapsamda devletin ana organlarından biri olan yasamaya bağlı olarak oluşturulan İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu ve Dilekçe Komisyonu bu başlık altında incelenmiştir.

3.1.1.1. İnsan Hakları İnceleme Komisyonu

1987 yılında Avrupa Birliği tam üyelik başvurusu sürecinde gündeme gelen insan haklarının ulusal düzeyde korunması konusunda 18. Yasama Dönemi tüm siyasi parti milletvekillerinin imzasıyla kanun teklifi verilmiştir. TBMM Genel Kurulu tarafından 1990 yılında kabul edilen İnsan Hakları İnceleme Komisyonu Kanunu 8 Aralık 1990 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

İnsan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi konusunda ülkemizde ilk ulusal koruma mekanizması olarak söz konusu Kanun²⁶⁹ ile dünyada ve ülkemizde insan haklarına saygı ve bu konudaki gelişmeleri izlemek suretiyle uygulamaların bu gelişmelere uyumunu sağlamak ve başvuruları incelemek üzere İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu kurulmuştur.²⁷⁰

Kanunun 4. Maddesinde Komisyonun görevleri;

- *Uluslararası alanda insan hakları konusunda gelişmeleri takip etmek,*
 - *Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler kapsamında ulusal mevzuatın uyum sağlaması amacıyla yasal düzenlemeler önermek ve TBMM tarafından görüşülen mevzuat ile ilgili görüş bildirmek,*
 - *İnsan hakları ihlalleri iddialarına ilişkin başvuruları incelemek ve gerekli mercileri harekete geçirmek,*
 - *Her yıl insan hakları konusunda rapor hazırlamak,²⁷¹*
- şeklinde düzenlenmiştir.

Komisyon siyasi parti üyelerinin ve bağımsızların üye tamsayısına oranlamasına göre TBMM Genel Kurulu tarafından belirlenmektedir. Komisyon üyeliği için bir yasama döneminde iki seçim yapılır. İlk seçilenlerin görev süresi iki yıldır. İkinci seçimde seçilen üyelerin görev süresi yasama dönemi sonuna kadardır.²⁷²

Komisyon 2016 yılında on toplantı yapılmıştır. Komisyona yapılan başvuruların konulara göre dağılımına bakıldığında ilk üç sırada, kamu görevlilerinin göreve iade talepleri, yargı kararlarından memnuniyetsizlik ve cezaevlerinde keyfi tutum ve davranışlar yer almaktadır. İlk sırada kamu görevlilerinin göreve iade taleplerine ilişkin başvuruların yer almasının nedeni 15 Temmuz darbe girişimi sonrası FETÖ üyeliği nedeniyle görevden ihraç edilmesidir. Cezaevlerine ilişkin şikâyetlerin yoğunlaşması nedeni de yine FETÖ üyeliği iddiasıyla cezaevindeki hükümlü ve tutuklu sayılarının artması ve bu nedenden kaynaklanan sorunlara ilişkindir. Yine Komisyona yapılan başvuruların temel hak ve özgürlükler kapsamında sıralaması ise çalışma ve sözleşme özgürlüğü, hak arama hürriyeti ve hükümlülerin ve tutukluların hakları şeklinde sıralanmaktadır.²⁷³

Bu kapsamda Komisyon insan haklarının korunması ve ihlallerinin önlenmesi konusunda yapılan başvuruların etkili sonuçlara ulaşması amacıyla çalışmalar

²⁶⁹ 8 Aralık 1990 tarihli Resmi Gazete

²⁷⁰ 3686 sayılı İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu m.1

²⁷¹ 3686 sayılı İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu m. 4

²⁷² TBMM İç Tüzüğü m. 21

²⁷³ **26. Yasama dönemi Komisyon 1. Devre Faaliyet Raporu**, 2018, s. 23-30

yürütmektedir. Yine mevzuat hazırlıkları konusunda yapılan çalışmalar insan haklarının gelişmesi açısından önemli bir yere sahiptir.²⁷⁴ Ancak üyelerin seçimi konusunda üyelere ilişkin bir ölçüt getirilmemesi Komisyonun uzmanlaşmış bir şekilde çalışmasının önüne geçmektedir. Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu üye seçiminde ağırlıklı olarak kadın üyelere ve insan hakları konusunda uzman milletvekillerine öncelik tanınması bu Komisyon için geçerli bir durum değildir. Bu nedenle Komisyon üye seçimleri için böyle bir düzenleme yapılması yerinde bir uygulama olacağı düşünülmektedir.

3.1.1.2. Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu

Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Türkiye’de kadınlara karşı cinsiyet ayrımının ortadan kaldırılması ve kadın erkek fırsat eşitliğinin sağlanması amacıyla TBMM bünyesinde 2009 yılında yürürlüğe giren 5840 sayılı Kanun ile kurulmuştur.²⁷⁵ Komisyon üye sayısı Danışma Kurulu’nun teklifi ve Genel Kurul tarafından belirlenir. Siyasi parti grupları ile bağımsızlar meclisteki üye tamsayısına oranlamak suretiyle temsil edilir. Üyelerin seçilmesinde kadın milletvekili ve insan haklarında uzman milletvekillerine öncelik tanınmaktadır.²⁷⁶ Komisyona üye seçiminde bu usulün uygulanması, Komisyonun uzman kişilerce ve özellikle kadınlar tarafından faaliyetlerin yürütülmesi insan hakları kapsamında önemli bir düzenleme olarak değerlendirilmektedir.

Komisyon, TBMM tarafından havale edilen kanun teklifleri ile olağanüstü hal sırasında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin Anayasaya ve uluslararası anlaşmalara uygunluğunu incelemek ve görüş sunmak; kadın hakları ve kadın erkek fırsat eşitliğinin sağlanması konusunda uluslararası gelişmeleri takip etmek, Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere uyum sağlamak üzere gerekli değişiklikleri ve düzenlemeleri teklif etmek, kadın hakları ve kadın erkek fırsat eşitliğinin sağlanması konusunda kamuoyunu bilgilendirici faaliyetler yapmakla görevlidir.²⁷⁷

²⁷⁴ KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku 1**, s.236

²⁷⁵ 24 Mart 2009 tarihli Resmi Gazete

²⁷⁶ 5840 sayılı Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Kanunu m. 2

²⁷⁷ 5840 sayılı Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Kanunu m. 3

Komisyon yıllık olarak TBMM Başkanlığına rapor sunmaktadır. Ayrıca Komisyon dilekçe hakkı kapsamında TBMM Başkanlığınca kendisine havale edilen başvuruları incelemekle görevlidir. Komisyon 27. Dönemin 2. Devresinde TBMM Başkanlığı tarafından havale edilen teklifler üzerine toplantılar düzenlemiştir. Ayrıca Komisyon ulusal ve uluslararası kuruluşlarla birlikte çeşitli projeler yürütmekte veya bunlara katılmaktadır.²⁷⁸

3.1.1.3. Dilekçe Komisyonu

Dilekçe hakkının pozitif hukuktaki yeri 1215 Magna Charta Libertatum'a dayanmakla birlikte ilk defa anayasal statüye 1791 Fransız Anayasası ile kavuşmuştur. Günümüzde, yurttaşların dilekçe hakkı, daha çok yasama organına yaptıkları bir başvuru olup, dilek ya da şikâyet biçiminde olmaktadır. Doğrudan demokrasinin temel bir aracı olarak da nitelendirilebilecek olan dilekçe hakkı, ayrıca parlamentonun çıkarmış olduğu yasaların toplum üzerindeki etkilerini ölçmede, devlet organlarının eylem ve işlemlerinin yerindeliğini saptamada besleyici yankı kaynağıdır.²⁷⁹

Dilekçe hakkının Türk hukuk sistematigindeki yeri 1876 Kanun-u Esasi ile anayasal bir güvenceye bağlanmıştır. Daha sonra yürürlüğe giren 1924 Teşkilat-ı Esasiye'de "ihbar ve şikâyet hakkı", 1961 Anayasası'nda "dilekçe hakkı" ve 1982 Anayasası'nda "dilekçe hakkı" olarak düzenlenmiş 2010 yılında yapılan anayasa değişikli sonrası "Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı" şeklinde düzenlenmiştir. Önceleri vatandaşlara tanınan bu hak 2001 yılı anayasa değişikli sonra karşılıklılık esasına göre yabancılara da tanınmıştır.²⁸⁰

1984 yılında yürürlüğe giren Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun ile Türk vatandaşlarının ve Türkiye'de ikamet eden yabancılara kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, Türkiye Büyük Millet Meclisine ve yetkili makamlara yazı ile başvurma haklarının kullanılma biçimini düzenlemektedir. Söz konusu Kanun dilekçe hakkının kullanılmasına ilişkin usul ve esasları da

²⁷⁸ 26. Yasama dönemi KEFEK 1. Devre Faaliyet Raporu, 2018, s. 9-10

²⁷⁹ <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/dilekce/tarihce.htm> E.T. 09/05/2019

²⁸⁰ <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/dilekce/tarihce.htm> E.T. 09/05/2019

belirmektedir.²⁸¹ Ayrıca TBMM İçtüzüğü 1973 yılında alınan kararla, İçtüzüğün “Dilekçelerin İncelenmesi ve Karara Bağlanması Esas ve Usulleri” başlığı altında düzenleme yapılarak dilekçe komisyonu kurulmuştur.

Komisyon, “Türk vatandaşlarının ve karşılıklılık esasını gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancıların kendileriyle veya kamu ile ilgili olarak TBMM Başkanlığına gönderdikleri dilek ve şikâyetleri” incelemekle görevlidir.²⁸² Komisyon’a 24. Dönem itibarıyla gelen dilekçe sayısı 9908 ve bunların 4597’si karara bağlanmıştır.²⁸³

Dilekçe Komisyonu diğer komisyonlardan²⁸⁴ farklı olarak taleple bağlıdır. Diğer komisyonlar talep olmaksızın araştırma ve inceleme yapma yetkisine sahip iken Dilekçe Komisyonu’nun böyle bir yetkisi bulunmamaktadır. Ayrıca söz konusu diğer komisyonlar insan hakları ihlalleri konularında incelemelerde bulunurken Dilekçe Komisyonu insan hakları ihlali olsun veya olmasın her türlü konularda talebe bağlı olarak inceleme yapabilmektedir.

3.1.1.4. İnsan Haklarının Korunması Kapsamında Komisyonların Değerlendirilmesi

TBMM’ye bağlı olarak kurulan söz konusu komisyonlar görev ve yetkileri kapsamında ulusal koruma mekanizmaları içerisinde komisyon modelinin karşılığı olarak değerlendirilmektedir. Yasama organı tarafından çıkarılacak bir yasanın öncelikle bu komisyonlarda görüşülmesi ve komisyonlar tarafından insan hakları kapsamında incelenmesi yasa yapım sürecinin bir parçasıdır. Bu nedenle komisyonlar insan haklarının yasama organına karşı korunması noktasında önemli bir yere sahiptir. Komisyonlar tarafından çıkarılacak herhangi bir yasa hakkında verilen görüş ve öneriler insan haklarına ilişkin ihlalleri önleyici bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir.

²⁸¹ 01.11.1984 tarihli 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun

²⁸² TBMM İç Tüzük m. 115

²⁸³ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/dilekce_komisyonu_web.dilekce_istatistik2 E.T. 09/05/2019 25, 26 ve 27. Döneme ait istatistik bilgileri TBMM resmi sayfasında paylaşılmadığı için 24. Dönem verileri kullanılmıştır.

²⁸⁴ İnsan Hakları İnceleme Komisyonu ve Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu

Komisyonlar insan hakları ihlallerine ilişkin başvuruları kabul etme ve inceleme yapma yetkisine sahiptir. Ancak Meclisin dilekçeler hakkında aldığı kararların bağlayıcılığı tartışmalıdır. Anayasa hukukçuları genelde Dilekçe Komisyonu kararlarının bağlayıcı olduğunun kabulünün, yasamanın yürütme adına işlem tesisi anlamına geleceği ve bununla anayasal sistemle öngörülen güçler ayrılığı ilkesiyle çelişeceğini belirtmişlerdir. Danıştay da eski tarihli kararlarında Dilekçe Komisyonu kararlarının mahkeme ilamları gibi bağlayıcı olamayacağına yönelik içtihatlarında bulunmuştur.²⁸⁵

Bu kapsamda Komisyonlarca insan hakları ihlallerine ilişkin başvuruların incelenmesi sonucu verilen kararların bir bağlayıcılığı bulunmamakla birlikte yasama ve yürütme organının dikkatini çekmekten öteye gitmemektedir. Bu durum yargı organı içinde geçerlidir. Bu nedenle komisyonlarca alınan kararların bağlayıcı olmaması kuvvetler ayrılığı ilkesi gereği olarak insan haklarının korunması kapsamında da insan hakları ihlallerini yasama organına karşı önleyici; yürütme ve yargı organına karşı da bildirici bir nitelik taşıdığı değerlendirilmektedir.

3.1.2. Kamu Denetçiliği Kurumu

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında "Kamu Hizmetlerinde Etkinliğin Artırılması Projesi" çerçevesinde" yönetim-birey ilişkilerinde karşılaşılan uyumsuzlukların etkin ve hızlı bir şekilde çözümü amacıyla; yargının katı işleyiş kurallarına bağlı oluşu ve zaman alıcı işlemesi gerçeği karşısında, yönetimi yargı dışında denetleyen ama yönetime de bağlı olmayan bir denetim sistemi ihtiyacı sonucunda ortaya çıkmış olan ve Avrupa Birliğinin kendi bünyesinde ve üye ülkelerin çoğunda da bulunan, halkın şikâyetleriyle ilgilenen bir Kamu Denetçisi (ombudsman) sisteminin Türkiye'de de kurulması" öngörülmüştür.²⁸⁶

²⁸⁵ https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/dilekce/komisyon_hakkinda.htm E.T. 09/05/2019

²⁸⁶ Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu Tasarısı ve Avrupa Birliği Uyum ile Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/1158) <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss1206m.htm> E.T. 12/05/2019

Gerçek ve tüzel kişilerin idarenin işleyişi ile ilgili şikâyetlerini, Türkiye Cumhuriyetinin Anayasada belirtilen nitelikleri çerçevesinde, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygı, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmak üzere 5548 sayılı Kanun gereğince Kamu Denetçiliği Kurumu²⁸⁷ kurulmuştur. Ancak dönemin Cumhurbaşkanı ve milletvekillerinin başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi kararı ile Anayasa aykırı bulunarak 5548 sayılı Kanun iptal edilmiştir.²⁸⁸ Bu nedenle Kurumun kurulması 2010 yılına kadar ertelenmiştir.

2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği halk oylaması sonucu kabul edilen 5982 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu ile temel hak ve özgürlüklere ilişkin bazı maddeler değiştirilmiştir. Bu kapsamda Anayasa'nın siyasi haklar ve ödevler başlığı altında düzenlenen Anayasa'nın 74. maddesine

“Herkes, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bağlı olarak kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu idarenin işleyişiyle ilgili şikâyetleri inceler.”

hükümleri eklenmiştir.

Bu kapsamda Kurum, kurulmasındaki yasal dayanağını direkt anayasadan alması idarenin kurulmasına ilişkin yetki ve görevin Cumhurbaşkanında olmasının istisnalarından birini oluşturmaktadır. İnsan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi bağlamında Kurumun kurulması konusunda anayasal bir güvence sağlanmıştır.

Kamu Denetçiliği Kurumu, 29.06.2012 tarihli ve 28338 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile kamu hizmetlerinin işleyişinde bağımsız ve etkin bir şikâyet mekanizması oluşturmak suretiyle, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak amacıyla kurulmuştur.²⁸⁹ Kurum, TBMM’ye bağlı, kamu tüzel kişiliğine sahip ve özel bütçeli kuruluş statüsündedir.

²⁸⁷ 5548 sayılı Kamu Denetçiliği Kanunu m. 1

²⁸⁸ 25.12.2008 tarihli Anayasa Mahkemesi kararı

²⁸⁹ **Kamu Denetçiliği Kurumu 2018 Faaliyet Raporu**, s. 11; 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu 1. madde

Kurum, Başdenetçilik ve Genel Sekreterlikten oluşan, şikâyet esasına göre hareket eden bağımsız bir yapıya sahiptir.²⁹⁰

6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu'na göre;

Şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir. Ancak;

- Yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler,
- Yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin kararlar,
- Türk Silahlı Kuvvetlerinin sırf askerî nitelikteki faaliyetleri, Kurumun görev alanı dışındadır.²⁹¹

Ayrıca, 6328 sayılı Kanun uyarınca, yargı organlarında görülmekte olan veya yargı organlarınca karara bağlanmış uyuşmazlıklar; sebepleri, konusu ve tarafları aynı olan ve daha önce sonuçlandırılan şikâyetler incelenmemektedir. Belirli bir konuyu içermeyen şikâyetler de Kurumun inceleme alanı dışındadır. Kurum'a başvuru yapılabilmesi için İdari Yargılama Usul Kanunu ve diğer özel kanunlarda belirtilen idari başvuru yollarının tüketilmiş olması gerekmektedir. Buna rağmen yapılan başvurular ilgili kuruma gönderilir. Ancak telafisi güç veya imkânsız zararlar oluşturabilecek durumlarda Kurum başvuruları kabul edebilir.²⁹²

Kamu Denetçiliği Kurumu, 2012 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Bu kapsamda 2013 yılında Kurum'a yapılan toplam şikâyet sayısı 7.638 iken bu sayı her yıl artış göstermiş ve 2018 yılı itibariyle 15.785'e ulaşmıştır. Bu başvuruların büyük çoğunluğu "e-başvuru" sistemi üzerinden yapılmıştır. Yapılan şikâyetlerin konulara göre dağılımı incelendiğinde ilk beş sırada(2018 yılı itibariyle) kamu personel rejimi (4705 26,76%), çalışma ve sosyal güvenlik (4319 24,56%), eğitim-öğretim, gençlik ve spor (2079 11,82%), adalet, milli savunma ve güvenlik (1202 6,84%), mahallî idarelerce yürütülen hizmetler (1122 6,38%) yer almaktadır.²⁹³

Yine şikâyet edilen idare sıralamasında ilk beş sırada (2018 yılı itibariyle) mahalli idareler (1851 10,53%), Milli Eğitim Bakanlığı (1762 10,02%), üniversite ve fakülteler (1734 9,86%), Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (1369 7,79%)

²⁹⁰ 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu m. 1-2

²⁹¹ 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu 5. madde

²⁹² 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu 17. madde

²⁹³ **Kamu Denetçiliği Kurumu, 2018 Faaliyet Raporu**, s. 62-64

ve Sağlık Bakanlığı (1239 7,05%) yer almaktadır.²⁹⁴ Bölgesel düzeyde en çok başvuru yapan Marmara Bölgesi ve il düzeyinde ise en çok başvuru yapılan il İstanbul ve Ankara olmuştur.

Kuruma yapılan şikâyet başvurularının incelenmesi sonucu 31 Aralık 2018 tarihi itibarıyla Kurum tarafından sonuçlandırılan 17.615 adet başvuruya ilişkin olarak;

- % 41,85 oranında “İncelenemezlik Kararı”,
- % 30,90 oranında “Gönderme Kararı”
- % 12,30 oranında “Dostane Çözüm Kararı”,
- % 1,20 oranında “Başvurunun Geçersiz Sayılması,
- % 2,78 oranında “Karar Verilmesine Yer Olmadığına İlişkin Karar”,
- % 4,35 oranında “Tavsiye Kararı”,
- % 4,25 oranında “Ret Kararı”,
- % 1,73 oranında ise “K.Tavsiye K.Ret Kararı”, verilmiştir.²⁹⁵

Kurum tarafından verilen incelenemezlik kararı oranlarının yüksekliğinin başlıca sebepleri arasında, Kuruma yapılan başvurularda menfaat ihlali koşulunun aranması, görev alanına girmeyen başvurularda Kurumun görev alanını genişletmeme çabası ve yargı organlarınca incelemesi devam eden veya sonuçlandırılmış başvuruların Kurumca incelenememesi yer almaktadır. Ayrıca Kurum tarafından verilen gönderme kararları oranının yüksek olmasının sebebi ise 6328 sayılı Kanunda, idari başvuru yollarının tüketilmesinin şikâyet başvurularının incelenebilmesi için zaruri bir şart olarak düzenlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır.²⁹⁶

Kuruma yapılan başvuru sayıları, konuları, usulleri ve şikâyet edilen kurumlar ile başvuruların coğrafi dağılımları incelendiğinde şu sonuçlara ulaşabiliriz:

- Kurum’a yapılan başvuru sayısı her yıl artmaktadır. Bu bağlamda insan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi ve kişilerin hak arama bilincinin geliştiğini söyleyebiliriz.
- Kuruma yapılan başvuruların çoğunluğunun e-başvuru sistemi üzerinden yapılması kurumun bilişim sisteminin hizmetlerin sunumundaki kalitesini göstermektedir.

²⁹⁴ Kamu Denetçiliği Kurumu, 2018 Faaliyet Raporu, s. 65

²⁹⁵ Kamu Denetçiliği Kurumu, 2018 Faaliyet Raporu, s. 69

²⁹⁶ Kamu Denetçiliği Kurumu, 2018 Faaliyet Raporu, s. 69

- Şikâyetlerin konu dağılımı incelendiğinde kamu personel rejiminden kaynaklı sorunlar ilk sıradadır. Bunun nedeni ise daha çok iş yerinde mobbing uygulaması, eşler arasında aile birliğinin sağlanamaması, çalışma şartları gibi sorunlardan kaynaklanmaktadır.
- Şikâyet edilen idare sıralamasında mahalli idareler, Milli Eğitim Bakanlığı ve yükseköğrenim kurumları ilk sıralarda yer almaktadır. Bunun temel nedeni ise mahalli idarelerin sundukları hizmetlerden kaynaklı sorunlar ve mahalli idarelerin personel rejiminde yaşanan sıkıntılardır.
- Şikâyet sayılarının bölgesel düzeyde incelendiğinde ise Marmara Bölgesinin ilk sırada olmasının nedeni başta nüfus yoğunluğu; Ankara ilinde ise kamu personel sayısının bu ilde ağırlıklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu kapsamda Kurum'a yapılan başvuruların durumu incelendiğinde Kurum'a yapılan başvuru usulünün değiştirilmesi gerektiği, görev ve yetki kapsamının tekrar düzenlenmesi ve diğer kurum ve kuruluşlarla entegre edilmiş bir bilişim sisteminin kurulması gerektiği düşünülmektedir.

3.1.3. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

BM Genel Kurulu tarafından 20.12.1993 tarihinde alınan bir kararla insan haklarının ulusal düzeyde korunması ve ihlallerin önlenmesi amacıyla kurumsal yapılanmaya gidilmesi ve mevcut kurumların güçlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda kurumsal yapılanmaya ilişkin Paris Prensipleri olarak anılan temel ilkeler belirlenmiştir. Paris Prensipleri çerçevesinde özellikle kurumların asgari düzeyde yasal dayanakla kurulması öngörülmüştür.²⁹⁷ Bu amaçla ülkemizde 2012 yılında kabul edilerek yürürlüğe giren 6332 sayılı Kanun ile Başbakanlıkla ilişkili, kamu tüzel kişiliğine sahip, idari ve mali özerkliği bulunan Türkiye İnsan Hakları Kurumu(TİHK) kurulmuştur.²⁹⁸

2010 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan Ayrımcılık Kurumu Kanunu Tasarısı Taslağı'yla ayrımcılıkla mücadele kapsamında "Ayrımcılık Kurumu" kurulması düşüncesi ortaya atılmıştır. Söz konusu "Ayrımcılık Kurumu

²⁹⁷ GÜNEŞ, s. 171; KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku 1**, s. 247-248

²⁹⁸ OĞUŞGİL, s. 178

Kanunu Tasarısı Taslağı”, 2013 yılında meclise gönderilmiş ancak meclis gündemine hiç gelmemiştir. 2016 yılına gelindiğinde AB üyeliği kapsamında AB ilerleme raporlarında Paris Prensipleri çerçevesinde bir kurumsal yapı(Ayrımcılık Kurumu) kurulması konusunda Türkiye’ye baskı uygulanması sonucunda Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanunu’nda değişikliğe gidilerek Kurum’un görevleri arasında ayrımcılık yasağına ilişkin hükümler eklenmiş ve TİHK yerine Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu(TİHEK) kurulmuştur.²⁹⁹ 2017 yılında faaliyetlerine başlayan TİHEK, Bakanlıkla ilişkili, kamu tüzel kişiliğine, idari ve mali özerkliğe sahip bir Kurumdur. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle birlikte Anayasa’nın verdiği yetkiyle Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan 2018/1 sayılı Genelge ile TİHEK Adalet Bakanlığı’nın ilişkili kuruluşu olarak belirlenmiştir.³⁰⁰

AYM’ye yapılan 2012/98 sayılı iptal başvurusu ile TİHK Kanunu’nun gerekçede belirtilen maddeler itibarıyla Anayasa’ya aykırılığı öne sürülmüştür. Özellikle Paris Prensipleri kapsamında Kurumun bağımsızlığı çerçevesinde Bakanlıkla ilişkilendirilmesinin Anayasa’ya ve Paris Prensiplerine aykırı olduğu iddia edilmiştir. Bu nedenle kurumun düzenleyici ve denetleyici kurum statüsünde olması gerektiği savunulmuştur. 2013/93 sayılı AYM kararıyla öne sürülen iddialar Anayasa’ya aykırı bulunmamasıyla birlikte düzenleyici ve denetleyici kurum statüsü verme yetkisinin yasama organına ait olduğu belirtilmiştir.³⁰¹ Ancak Kalabalık, Kurum’un görev ve yetkileri kapsamında düzenleyici ve denetleyici kurum olduğu düşüncesindedir.³⁰²

TİHEK 6701 sayılı Kanun’un 9. Maddesi gereğince görev ve yetkileri belirlenmiştir. Kurum’un görev ve yetkileri özetle; insan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi ile ayrımcılığın önlenmesi kapsamında eğitim faaliyetleri düzenlemek, diğer kamu kurum ve kuruluşlar ile sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte çalışmalar yapmak, Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler kapsamında hazırlanan raporlara görüş ve öneriler sunmak, hazırlanan mevzuat taslaklarına ilişkin görüş ve önerilerde bulunmak, yıllık raporlar hazırlamak, yasama organı bünyesinde bulunan İnsan Hakları İnceleme ve Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonlarına bilgilendirme yapmak gibi görev ve yetkileri bulunmaktadır.³⁰³

²⁹⁹ Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu 2018 Faaliyet Raporu, 2019 s.7

³⁰⁰ 2018/1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi

³⁰¹ AYM, 17.07.2013 tarih ve E. 2012/98, K. 2013/92 sayılı kararı, R.G. 31.12.2013

³⁰² KALABALIK, İnsan Hakları Hukukuna Giriş, s.339

³⁰³ TİHEK 6701 sayılı Kanun m. 9

Ayrıca 9. maddesinde;

“f) İnsan hakları ihlallerini resen incelemek, araştırmak, karara bağlamak ve sonuçlarını takip etmek.

g) Ayrımcılık yasağı ihlallerini resen veya başvuru üzerine incelemek, araştırmak, karara bağlamak ve sonuçlarını takip etmek”

görev ve yetkisi verilmiştir.

Kurum, Kurul ve Başkanlıktan oluşmaktadır. Bu kapsamda resen veya başvuru üzerine incelemek, araştırmak, karara bağlamak ve sonuçları takip etmekle görevli TİHEK’in karar organı da olan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu’dur. KHK/703/149 md. değişikliği öncesi 11 üyeden oluşan kurul üyeleri Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı tarafından seçilmekteydi. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle birlikte Kurul’un tüm üyeleri Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir.

Kurum her yıl Cumhurbaşkanlığına ve TBMM Başkanlığına faaliyet raporu sunmak ve kamuoyu ile paylaşmak zorundadır. Bu raporun ne zaman hazırlanacağına dair Kanun’da bir hüküm yoktur. Ancak 5018 sayılı Kanun gereği özel bütçeli kuruluşlar faaliyet raporlarını Şubat ayı sonuna kadar hazırlamak ve kamuoyu ile paylaşmak zorundadır. 2017 yılında faaliyete başlayan Kurum, 2018 yılı faaliyet raporunu Mayıs 2019 tarihinde yayınlamıştır.

2018 yılı içerisinde Kurum’a Ulusal Önleme Mekanizması (598), Ayrımcılık Yasağı İhlali İddiası (371), İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi (78), Diğer Çeşitli Başvurular(60) kapsamında toplam 1107 başvuru yapılmıştır. Ön İnceleme Birimi tarafından hazırlanan ön inceleme raporları sonrasında 324 başvuru şekil şartlarını sağlamadığı ve 76 başvuru Kurum’un görev alanına girmediği gerekçesiyle ve 65 başvuru işleme konulmamak üzere 274 başvuru, incelenemezlik kararı verilmek üzere Kurul’a sunulmuştur. 133 adet başvuru ise resen incelenebilirlik açısından değerlendirilmek ve esastan incelenmek üzere ilgili birimlere havale edilmiştir.³⁰⁴

2018 yılı içerisinde ulusal önleme mekanizması görevi kapsamında incelemesi yapılan başvurulardan, yargı yetkisinin kullanımına ilişkin olduğu ve Kurumun görev alanına girmediği tespit edilen 13 başvuru hakkında İncelenemezlik Kararı, insan hakları ihlali olduğu iddia edilen uygulamaya son verildiği veya

³⁰⁴ TİHEK, 2018 Yılı Faaliyet Raporu s. 36

mağdur açısından bu sonucu sağlayacak çözümlerin sağlandığı 5 başvuru için “uzlaşma kararı” ve 11 “ihlal olmadığına ilişkin karar” verilmiştir.³⁰⁵

Kurum 2018 yılı içerisinde birçok ulusal ve uluslararası çalışmalar, toplantılar düzenlemiş ve yapılan çalışmalara katılım sağlamıştır. Ancak her ne kadar 6701 sayılı Kanun 2016 yılında yürürlüğe girmişse de Kurul üyelerinin seçimi ve Kurumun faaliyetlerine başlaması 2017 yılı ikinci yarısını bulmuştur. 2018 yılı ikinci yarısında ve Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle birlikte birçok mevzuat değişikliği yaşanmış, Kurum’un ilişkili olduğu bakanlık değişmiş ve stratejik plan hazırlıkları ile bütçe çalışmaları sırasında yaşanan sorunlar nedeniyle 2018 yılı dâhil verimli bir faaliyet dönemi geçiremediği değerlendirilmektedir.

Ayrıca Kurum üyelerinin tamamının Cumhurbaşkanı tarafından seçilmesi Paris Prensipleri kapsamında çoğulculuğu zedeleyen bir yaklaşım olduğu, bu nedenle Kurum’un bağımsız bir yapı olarak çalışmalarını olumsuz etki edeceği; Kurum’un Adalet Bakanlığı ile ilişkilendirilmesi insan hakları ihlallerinin öznesi olan yürütme organı vesayeti altında olacağı değerlendirilmektedir.

3.1.4. Kişisel Verileri Koruma Kurumu

Kişisel verilerin korunması amacıyla ulusal alanda yapılan ilk düzenleme 1970 yılında Almanya’nın Hessen Eyaletinde kabul edilen kanundur. Daha sonra 1973 İsveç ve 1978 Fransa tarafından çıkarılan kanunlar takip etmiştir. 1973 ve 1974 yıllarında uluslararası düzeyde ilk çalışma Avrupa Konseyi tarafından yapılmıştır. Özel ve kamu kesimi tarafından tutulan kişisel verilerin korunması amacıyla standartlar belirlenmesi için iki karar kabul edilmiş ve sonrasında hukuki düzenlemeler yapılmıştır. İlk defa uluslararası alanda geniş kapsamlı düzenleme Avrupa Konseyi tarafından 1981 yılında kabul edilen “Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Şahısların Korunmasına Dair Sözleşme” olmuştur. Daha sonra diğer uluslararası örgütler tarafından bu konu hakkında çeşitli hukuki düzenlemeler yapılmıştır.

³⁰⁵ TİHEK, 2018 Yılı Faaliyet Raporu s. 37

Kişisel verilerin korunması temel bir insan hakkı olarak ulusal düzeyde korunması ihtiyacı ülkemizde de hissedilmiştir. Bu ihtiyacı tetikleyen başta etkenler ise, uluslararası ilişkilerin ve ticaretin gelişmesi, AB ile üyelik süreci olmuştur. “Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunması Sözleşmesi” 1 Ekim 1985 tarihinde yürürlüğe girmiş ve Türkiye, 28 Ocak 1981 tarihinde bu sözleşmeyi imzalayan ilk ülkelerden birisi olmuştur. 108 sayılı Sözleşme olarak da bilinen Sözleşmenin temel amacı; her üye ülkede, uyruğu veya ikametgâhı ne olursa olsun gerçek kişilerin, temel hak ve özgürlüklerini ve özellikle kendilerini ilgilendiren kişisel nitelikteki verilerin otomatik yollarla işleme tabi tutulması karşısında özel yaşam haklarını güvence altına almaktır.³⁰⁶

2010 yılında 5982 sayılı Kanun’la yapılan Anayasa değişikliği ile Anayasa’nın 20. maddesine bir fıkra eklenmiştir. Söz konusu fıkra; “Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanunla düzenlenir.” hükmüne yer verilmiştir.³⁰⁷

6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu 7 Nisan 2016 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile idari ve mali özerkliğe sahip, kamu tüzel kişiliği olan özel bütçeli bir kuruluş olarak Kişisel Verileri Koruma Kurumu düzenleyici ve denetleyici kurum olarak kurulmuştur.³⁰⁸ Kurum daha önce Başbakanlığın ilişkili kuruluşu iken 703 No.lu KHK ile Cumhurbaşkanının belirleyeceği bir bakanla ilişkilidir şeklinde değiştirilerek 2018/1 Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile Adalet Bakanlığı ilişkili kuruluşu olmuştur.³⁰⁹

6698 sayılı Kanun gereğince Kurumun görevleri şunlardır:³¹⁰

a) Görev alanı itibarıyla, uygulamaları ve mevzuattaki gelişmeleri takip etmek, değerlendirme ve önerilerde bulunmak, araştırma ve incelemeler yapmak veya yaptırmak.

b) İhtiyaç duyulması hâlinde, görev alanına giren konularda kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, meslek örgütleri veya üniversitelerle iş birliği yapmak.

³⁰⁶ **Kişisel Verilerin Korunması Kanununa İlişkin Uygulama Rehberi** Mart 2018 s. 17-20

³⁰⁷ 5982 sayılı Kanun ;1982 Anayasası 20. Madde

³⁰⁸ Kişisel Verilerin Korunması Kanunu m. 19

³⁰⁹ 2018/1 Cumhurbaşkanlığı Genelgesi

³¹⁰ Kişisel Verilerin Korunması Kanunu m. 20

- c) Kişisel verilerle ilgili uluslararası gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek, görev alanına giren konularda uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapmak, toplantılara katılmak.
- ç) Yıllık faaliyet raporunu Cumhurbaşkanlığına, Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonuna sunmak.”

Kurum, Kurul ve Başkanlıktan oluşmaktadır ve karar organı Kuruldur. Dokuz kişiden oluşan Kurulun üyeleri daha önce TBMM, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından seçilmekte iken 703 sayılı KHK ile yapılan değişiklikle, beş üyesi TBMM tarafından dört üyesi ise Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir.³¹¹

5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu gereği düzenleyici ve denetleyici kurumların idari faaliyet raporu hazırlamaları kurumun inisiyatifine bırakılmıştır. Kurum’un bir düzenleyici ve denetleyici kurum statüsü olmasından kaynaklı olarak son iki yıl faaliyet raporu yayınlamamaktadır. Bu nedenle Kurum’un 2018 yılı faaliyetleri kapsamında istatistiki verilere ulaşamadığından Kurumun insan haklarının ve kişisel verilerin korunmasına ilişkin analiz yapılamamaktadır.

3.1.5. İl İlçe İnsan Hakları Kurulları

Toplumda ve kamu görevlilerinde insan hakları bilincini geliştirmek, insan haklarını korumak, ihlal iddialarını incelemek ve araştırmak, insan hak ve özgürlüklerinin kullanılmasının önündeki engeller ile hak ihlallerine yol açan sosyal, siyasi, hukuki ve idari nedenleri incelemek, araştırmak ve bunların çözümüne ilişkin önerilerde bulunmak üzere, illerde “İl İnsan Hakları Kurulu” ile ilçelerde “İlçe İnsan Hakları Kurulu” 23 Kasım 2003 Tarih ve 25298 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanan İl Ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik ile kurulmuştur.³¹²

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları mülki idare amirlerinin başkanlığında; kamu görevlileri, sivil toplum kuruluşları, meslek odaları ve siyasi parti temsilcilerinden oluşmaktadır. Kurul üyelerinin büyük bir kısmı mülki idare amiri tarafından seçilmektedir. Kurulların oluşumunda çoğulcu bir anlayış hâkim olsa da mülki idare

³¹¹ Kişisel Verilerin Korunması Kanunu m. 21

³¹² 23 Kasım 2003 Tarih ve 25298 Sayılı Resmi Gazete

amirlerinin inisiyatif alanının geniş tutulması eleştiriye açık bir durum olduğu değerlendirilmektedir. Kurul başkanı gerek gördüğü durumda ilgili kamu veya özel kuruluş temsilcilerini de toplantıya çağırabilmektedir.³¹³ İl ve İlçe Kurulları; İnsan hakları ihlali iddiaları ile ilgili başvuruları incelemek, araştırmak, inceleme ve araştırma sonuçlarını değerlendirmek, ulaşılan sonuçları konusuna göre Cumhuriyet Savcılıklarına ya da ilgili idari makamlara iletmek ve sonucunu takip etmekle görevlidir.³¹⁴

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları gerektiğinde insan haklarının geliştirilmesi bu konuda kamuoyunun bilinçlendirilmesi konusunda çeşitli eğitici faaliyetler düzenleyebilir. Ayrıca il ve ilçe sınırları içerisinde insan haklarının korunması, geliştirilmesi ve ihlallerin önlenmesi amacıyla kamu kurum ve kuruluşlarına inceleme ziyaretleri gerçekleştirebilir. Kurullar ayrıca Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun büroları kuruluncaya kadar, buldukları il ve ilçelerde Kurum'un bürosu olarak görev yapmaktadır.

3.1.6. Adalet Bakanlığına Bağlı İdari Yapılar

İnsan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerin önlenmesi konusunda Türk kamu yönetimi içerisinde diğer bir kurumsal yapılanma da Adalet Bakanlığı bünyesinde kurulmuştur. Adalet Bakanlığı bünyesinde Bilgi Edinme ve Değerlendirme Kurulu, İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı ve Tazminat Komisyonu, Mağdur Hakları Daire Başkanlığı ile Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları'ndan oluşmaktadır.

3.1.6.1.1. Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu

Demokratik ve şeffaf yönetimin gereği olan eşitlik, tarafsızlık ve açıklık ilkelerine uygun olarak kişilerin bilgi edinme hakkını kullanmalarına ilişkin esas ve usulleri düzenlemek amacıyla 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu 24.4.2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanun kapsamında tüm kamu kurum ve kuruluşlar ile kamu

³¹³ KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku 1**, s. 240

³¹⁴ DERVİŞOĞLU, Suat, İnsan Haklarının Korunması Açısından İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları, **Türk İdare Dergisi**, Sayı: 466, Mart 2010 s. 102

kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları bu Kanunu uygulamakla yükümlüdür. Ayrıca Anayasa'nın siyasi haklar ve ödevler başlığı altında düzenlenen Anayasa'nın 74. maddesinde; “Herkes, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir.” hükmü gereğince herkesin bu haktan yararlanabilmesine olanak sağlamıştır.

Bu kapsamda herkes kurum ve kuruluşlardan Kanunun ilgili maddelerinde belirlenen sınırlar çerçevesinde bilgi ve belge isteyebilir ve bunların başvuru kurum/kuruluş tarafından 15 iş günü içerisinde erişimi sağlanır. Ancak istenilen bilgi veya belgenin başka bir birimden sağlanması; başka bir kurum veya kuruluştan başvuruya ilişkin görüş alınması veya istenen bilgi ve belgenin birden fazla kurumu ilgilendiriyor olması durumlarında bu süre 30 iş günüdür. Bilgi ve belge istemi reddedilen başvuru sahibi 15 gün içerisinde Bilgi Edinme ve Değerlendirme Kuruluna başvurabilir.³¹⁵

4982 sayılı Kanun kapsamında itirazları incelemek üzere Bilgi Edinme ve Değerlendirme Kurulu(BEDDK) kurulmuştur. Kurul'un sekretarya hizmetleri Adalet Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmektedir. Kurulun faaliyete girdiği yıl ve 2018 yılı itibariyle Kanunun 30. Maddesi gereğince her yıl bir önceki yıla ilişkin faaliyet raporunu TBMM'ye sunmaktadır. Ancak 2018 yılına ilişkin faaliyet raporu çeşitli nedenlerle(öncelikli nedeni Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle birlikte Kurul'a atamaların yapılamaması) Kurulun faaliyetlerine ara vermiş ve faaliyet raporu hazırlanamamıştır. Bu nedenle Kurul'un faaliyetlerine ilişkin bilgiler 2004-2017 yıllarını kapsayacak şekilde değerlendirilmiştir.

Bu kapsamda Kanunun yürürlüğe girdiği yıl 2004 yılı içerisinde tüm kurum ve kuruluşlara toplam 395.557 adet bilgi edinme başvurusu yapılmıştır. Yapılan bu başvuruların %87,9'una olumlu cevap verilmiştir. 2017 yılı itibariyle 1.806.958 adet başvuru yapılmıştır. 2004-2017 faaliyet dönemi içerisinde en çok 2014 yılında (3.298.465) başvuru yapılmıştır. 2017 yılında reddedilen ve BEDDK'ya yapılan başvuru sayısı 2.020 adettir. BEDDK'ya yapılan bu başvuruların 1.534'ü reddedilmiştir.³¹⁶ 2017 yılı içerisinde kurum ve kuruluşlar içerisinde en çok başvuru valiliklere ve belediyelere yapılmıştır. İl bazında ise en çok İstanbul ve Adana illeridir.

³¹⁵ 4982 sayılı BEDDK m. 11-12-13

³¹⁶ https://www.tbmm.gov.tr/bilgiedinme/2017_yili_degerlendirme_raporu.pdf E.T. 01/05/2019

2017 yılına ilişkin yayınlanan bu Rapor'da yapılan başvuruların kurum ve il bazında sıralaması yapılmıştır. Başvuruların konularına ilişkin bir bilgi yer almamakla birlikte 4982 sayılı Kanun gereği hangi gerekçelerle reddedildiği belirtilmemiştir. Ancak 2014 yılında Kanun kapsamındaki kurumlara yapılan başvuru sayısındaki sayının yüksek olması Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığı'na yapılan başvurulardan kaynaklanmaktadır. Bunun nedeni ise ÖSYM tarafından yapılan sınavlara ait soru ve yanıtlar 4982 sayılı Kanun kapsamı dışında tutulmasıydı. Ancak AYM'ye yapılan başvuru sonucu 2017/184 sayılı Kararı ile ilgili hüküm iptal edilmiştir. AYM tarafından iptal edilen hüküm sonrası ÖSYM tarafından uygulanan sınavlara ilişkin soru ve yanıtların bilgi edinme başvurusu kapsamında değerlendirilmesine ve erişimine olanak sağlamıştır.

3.1.6.1.2. İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı ve İnsan Hakları Tazminat Komisyonu

İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı 08.08.2011 tarihinde çıkarılan KHK ile Adalet Bakanlığı'nın ana hizmet birimi olan Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü bünyesinde kurulmuştur. Daha sonra İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı olağanüstü hal kapsamında yayınlanan 694 sayılı KHK ile Adalet Bakanlığı ayrı bir hizmet birimi olarak kurulmuştur. Daire Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı işbirliği ile Türkiye aleyhine AIHM'e yapılan başvuruları takip etmek amacıyla kurulmuştur.

Bu kapsamda Daire Başkanlığı, AIHM'e yapılan başvurulara ilişkin olarak tüm kurum ve kuruluşlardan her türlü bilgi ve belge isteme ve başvurulara esas olmak üzere savunma hazırlama görev ve yetkisine sahiptir. Yine AIHM tarafından verilen kararların icrasını ilişkin takibi yapmak ve ihlallerin önlenmesi amacıyla gerekli iş ve işlemleri yapmak ve önlemleri almak, ülkemiz aleyhine verilen tazminat, dostane çözüm ve tek taraflı bildirme sonucu ödenmesine karar verilen ya da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 41 inci maddesi uyarınca taraflarca uzlaşılabilir tazminat ve masrafların ödemesini yapmakla görevlendirilmiştir. Ayrıca insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve insan haklarının korunması amacıyla diğer kurum ve kuruluşlarla işbirliği içinde çalışmalar yapabilmektedir. AIHS ve uygulaması

konusunda akademik çalışmalar yapmak ve yapılan çalışmalarını takip etmekle görevlidir.³¹⁷

İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı kuruluş amacı kapsamında yürütmüş olduğu en önemli görevlerden biri de 9.1.2013 tarihli ve 6384 sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun uyarınca kurulan Komisyon tarafından karar verilen tazminatların ödemesini yapmaktır. Son yıllarda insan hakları ihlallerine ilişkin ülkemiz aleyhine AIHM'e başvuru sayısında büyük artış yaşanmıştır. Bunun en temel nedenlerinden biride adil yargılanma hakkı içerisinde yargılamaların makul sürede tamamlanamamasından kaynaklanmaktadır. AIHM tarafından "Türkiye'de yeterli ve uygun tazmin sunan etkili bir iç hukuk yolunun ihdas edilmesi gerekliliğine karar" verilmesi üzerine "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Olan Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun Tasarısı" hazırlanmış ve 9 Ocak 2013 tarihinde TBMM'de kabul edilerek yasalaşmış, 19 Ocak 2013 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.³¹⁸

Ayrıca 2012 yılında AYM tarafından bireysel başvuruların kabul edilmeye başlamasıyla birlikte AYM iş yükü bakımından bir yığılmaya sebep olmuştur. Bu nedenle 31.07.2018 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren 7145 sayılı Yasanın 20. maddesi ile 6384 sayılı Kanuna eklenen Geçici 2. madde ile Kanununun (6384 sayılı) 2. maddesinin birinci fıkrasının (a) ve (b) bentleri kapsamında olup, (*makul sürede yargılanma hakkı şikâyetleri ile mahkeme kararlarının geç icrası/ eksik icrası veya hiç icra edilmemesi şikâyetleri*) münhasıran, bu maddenin yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla, AYM'de derdest olan bireysel başvuruların, Komisyon tarafından incelenmesi kararlaştırılmıştır.³¹⁹

Komisyon, Adalet Bakanı tarafından 4 üye ve Hazine ve Maliye Bakanı tarafından atanacak 1 üye ile birlikte 5 üyeden oluşmaktadır. Komisyon'a 2018 yılı itibarıyla "uzun yargılama, kamulaştırma, cezaevi ve mülkiyet" konularında toplam 8867 başvuru yapılmıştır. Yapılan bu başvuruların 8843'ü karara bağlanmıştır. Yapılan başvurulara ilişkin kabul edilen ve tazminat ödemesine hükmedilen başvuru

³¹⁷ <http://www.inhak.adalet.gov.tr/gorevlerimiz/gorev.html> E.T. 02/05/2019

³¹⁸ <http://www.ihtk.adalet.gov.tr/hakkida.html> E.T. 09/02/2019

³¹⁹ <http://www.ihtk.adalet.gov.tr/hakkida.html> E.T. 09/02/2019

sayısı itibariyle toplam 43.834.711,00 TL tazminat ödenmesine hükmedilmiş ve 42.960.555,00 TL si ödenmiştir.³²⁰

Bu kapsamda ülkemiz aleyhine AİHM'e yapılan başvuru sayısının azaltılması amaçlanmış olsa da yargılamaların makul süre içerisinde tamamlanmaması sonucu devlet bütçesine getirdiği yük bakımından Adalet Bakanlığı bütçesinin üç katını aşmaktadır. Bu sadece Komisyon tarafından verilen karar neticesi ödenene miktardır. AYM ve AİHM tarafından verilen tazminat ödemesi kararları sonucu ödenen miktarlar toplamı genel bütçenin nerdeyse yarısını oluşturmaktadır.

Ancak söz konusu Komisyon yapılan başvurulara ilişkin önemli miktarlarda tazminat ödenmesine karar vermiş olsa da kuvvetler ayrılığı ilkesi kapsamında yürütme organına bağlı bir birim tarafından yargısal bir karar verildiği değerlendirilmektedir. Hak ihlalinin varlığının tespiti yargı organının yetkisindedir. Amaç uzlaşma sağlanarak çözüme ulaşılmaya çalışılsa da yürütmeye bağlı birim tarafından yargı kararı niteliğinde bir karar verilmesi ve uygulanması kuvvetler ayrılığı ilkesini zedeleyen bir durum olduğu değerlendirilmektedir.

3.1.6.1.3. Mağdur Hakları Dairesi Başkanlığı

Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu ve Adalet Bakanlığı İç Denetim birimi tarafından hazırlanan raporlar sonucu mağdurlara yönetim sunulacak hizmetleri düzenleyen ve yerine getirecek bir kurumsal yapıya ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca İstanbul Sözleşmesi olarak anılan “Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi” 11.05.2011 tarihinde İstanbul’da kabul edilmiştir. Bu kapsamda; sözleşmenin etkin yerine getirilmesi için Adalet Bakanlığı merkezinde sosyal politikalar geliştirmek ve adliyelerde uygulama yaparak koordinasyon sağlayacak birime ihtiyaç duyulmuştur.³²¹

Bu kapsamda söz konusu Raporlar çerçevesinde mağdurlara yönelik suç sonrası yaşanan olumsuzlukları gidermek, rehberlik sağlamak ve suç sonrası mağduriyetleri önlemek amacıyla 2013 yılından Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Genel

³²⁰ 2018 yılı Adalet Bakanlığı Faaliyet Raporu s. 80-81

³²¹ <http://www.magdur.adalet.gov.tr/tarihce-0173> 09/05/2019

Müdürlüğü altında Mağdur Hakları Dairesi Başkanlığı kurulmuştur. Daire Başkanlığı tarafından mağdurlara yönelik: Sosyo-ekonomik destek verilmesi, Psiko-sosyal destek verilmesi, rehberlik hizmetleri sağlanması ve bu amaçla kılavuz hazırlanması, alternatif tazmin sisteminin geliştirilmesi, adli yardım sisteminin sağlanması gibi faaliyetleri yerine getirme üzere görevlendirilmiştir.

Daire Başkanlığı tarafından ilgili bakanlıklarla ve uluslararası kuruluşlarla birlikte yürütülen projeler sonucunda yargı çalışanlarına eğitimler düzenlenmiş, adliyelerde görevlendirilmek üzere psikolog, sosyolog, pedagog gibi uzman kişilerin istihdam edilmesi sağlanmıştır. Bu çalışmaların yanı sıra adliyelerde rehberlik hizmeti sunan bürolar kurulmaya başlanmıştır. Ayrıca Adalet Bakanlığı 2015-2019 Stratejik Planı ve Yargı Reformu Strateji Belgesi'nde mağdur haklarının korunması amacıyla belirlenen amaç ve hedefler kapsamında faaliyetler yürütülmektedir.

3.1.6.1.4. Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları

Türk ceza infaz sisteminde gerçekleştirilen reform niteliğindeki çalışmaların en önemli adımlarından biri Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurullarıdır. 21/06/2001 tarihli ve 24439 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 4681 sayılı Kanun ile kurulmuştur. Ayrıca Türk ceza infaz sistemi, İşkencenin, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele ve Cezaların Önlenmesi Sözleşme ve BM İşkenceye ve Diğer Zalimane İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme'nin ilgili hükümleri kapsamında bu sözleşmelere taraf olmanın sonucu söz konusu sözleşmelerce kurulan komitelerce de denetlenmektedir.³²²

Bulunduğu yargı çevresinde ceza infaz kurumu veya tutukevi olan her adli yargı adalet komisyonunca bir izleme kurulu kurulur. İzleme kurulu, başkanla birlikte beş asıl ve üç yedek üyeden oluşur. Asıl üyelerden en az birinin kadınlardan seçilmesi zorunludur. Üyeler dört yıl için seçilir. Süresi dolan üyeler yeniden seçilebilir.³²³

İzleme kurullarının üyeleri, Kanunda yazılı şartlara durumları uygun olan kişilerden re'sen veya o yerdeki ilgili kamu kurumu niteliğindeki meslek

³²² Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları 2018 Yılı Faaliyet Raporu s. 5

³²³ Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu m. 2

kuruluşlarının görüşleri alınarak ya da o yerin en büyük mülkî âmirinin yardımıyla belirlenecek olanlar ile doğrudan başvurular arasından adlî yargı adalet komisyonunca oybirliğiyle seçilirler.³²⁴ 2019 Eylül ayı itibariyle 134 ağır ceza merkezinde 146 izleme kurulu kurulmuş ve bu kurullara adli yargı adalet komisyonu tarafından 730 başkan ve üye seçimi yapılmıştır.³²⁵

İzleme kurulların görevleri Kanunun 6. maddesi gereğince;

- “Ceza infaz kurumları ve tutukevlerindeki infaz ve ıslah uygulamalarına ilişkin işlem ve faaliyetleri yerinde görmek, incelemek, yönetici ve görevlilerden bilgi almak, hükümlü ve tutukluları dinlemek.
- Ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde infaz ve ıslah, hükümlü ve tutukluların sağlık ve yaşam koşulları, iç güvenlik, sevk ve nakil işlemleri ile ilgili olarak gördükleri aksaklık ve eksiklikleri yetkili mercilere bildirmek.
- Ceza infaz kurumları ve tutukevleri ile ilgili tespitlerini ve aldıkları bilgileri değerlendirerek en az dört ayda bir rapor düzenlemek, raporun bir örneğini Adalet Bakanlığına, Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Başkanlığına, izleme kurulunun bulunduğu yargı çevresindeki Cumhuriyet başsavcılığına ve görev alanına giren bir şikâyet konusu bulunduğu takdirde infaz hâkimliğine göndermek.”³²⁶

şeklinde belirlenmiştir.

Bu kapsamda söz konusu izleme kurulları; infaz uygulamaları, eğitim ve iyileştirme çalışmaları, sağlık hizmetleri, yaşam şartları, iç güvenlik hizmetleri, sevk ve nakil hizmetleri, fiziki yapı ve insan kaynakları ile hükümlü ve tutuklular ile yapılan görüşmelere ilişkin konularda izleme faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Bu faaliyetler sonucunda Adalet Bakanlığı, cezaevi güvenliğine ilişkin hususlar müstesna olmak üzere, her yıl bir önceki yıla ait izleme kurullarınca düzenlenen raporların sayısını, konularını, yerine getirilen ve getirilmeyen önerileri ve gerekçelerini bir rapor ile kamuoyuna açıklar.

2018 yılı içerisinde 146 izleme kurulu tarafından 396 ceza infaz kurumu 2.056 kez ziyaret edilmiş ve bu ziyaretler sonucu 1.330 rapor hazırlamıştır. Söz konusu bu raporlarla 2001 öneri sunulmuştur. Bu önerilerin konularına göre ilk üç sırada yaşam şartları, insan kaynakları ve iyileştirme çalışmaları konuları yer almaktadır. İlgili kurum ve kuruluşlar tarafından bu önerilerin 1.320 adedi yerine getirilmiş, 681 adedi ise yerine getirilmemiştir.³²⁷ İzleme kurullarının yürütmüş oldukları faaliyetler ve bu faaliyetler sonrası sunmuş oldukları önerilerin dikkate alınması konusunda %66 oranında bir etki oluşturmaktadır.

³²⁴ Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu m. 5/1

³²⁵ **Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları 2018 Yılı Faaliyet Raporu** s. 7

³²⁶ Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu m. 6

³²⁷ **Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları 2018 Yılı Faaliyet Raporu** s. 24-25

Bu kapsamda Türkiye'nin söz konusu taraf olduğu sözleşmeler gereği Türk ceza infaz sisteminde söz konusu Kurullar tarafından yapılan incelemelerin ve sonucunda alınan tavsiye kararların yürütme ve yargı organlarınca dikkate alınması insan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi kapsamında İzleme Kurulları Türk kamu yönetimi içerisinde önemli bir yere sahiptir.

3.1.7. İçişleri Bakanlığına Bağlı İdari Yapılar

İçişleri Bakanlığı teşkilatı içerisinde insan haklarının korunması kapsamında özellikle kolluk kuvvetlerinin yürütmüş olduğu faaliyetlerinin denetlenmesine ilişkin birimler oluşturulmuştur. Ayrıca terör ve terörle mücadele kapsamında doğan zararların karşılanması amacıyla özel komisyonlar oluşturulmuştur. İnsan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi kapsamında bu birimler ihlallerin önlenmesi ve önlenemez durumdaki ihlallere karşılık tazminat ödenmesi ile kolluk kuvvetlerinin ihlalleri konusunda inceleme yapmakla görevlendirilmiştir.

3.1.7.1. İnsan Hakları İhlallerini İnceleme Bürosu

İçişleri Bakanlığı Mülkiye Teftiş Kurulu bünyesinde faaliyet göstermek üzere özel olarak "İnsan Hakları İhlal İddialarını İnceleme Bürosu" kurulmuştur. Bu bağlamda elektronik insan hakları ihlallerine ilişkin başvuruların alınması amacıyla ortamda "İçişleri Bakanlığı İnsan Hakları" sitesi oluşturulmuştur.³²⁸

Ayrıca, Türkiye-AB Mali İşbirliği programlanması kapsamında siyasi kriterler ile adalet ve içişleri alanındaki "Türkiye'de polis şikâyet mekanizmasının oluşturulmasını amaçlayan proje, İnsan Hakları İhlal İddialarını İnceleme Bürosunun daha işlevsel hale getirebileceği düşüncesiyle desteklenmesi uygun görülmüş ve 20'şer kişilik müfettiş gruplarının insan hakları alanında kabul gören Danimarka ile işbirliği yapılarak Türkiye ve Danimarka'da eğitilmeleri süreci başlatılmıştır. İlk grup

³²⁸ 2004/70 sayılı İçişleri Bakanlığı Genelgesi

11-16 Aralık 2005 tarihleri arasında Danimarka'da eğitimleri gerçekleştirilerek uygulamaların yerinde görülmesi sağlanmıştır.³²⁹

Büro, kolluk kuvvetleri (Polis, Jandarma, Sahil Güvenlik) tarafından insan hakları ihlallerine maruz kalan kişilerin ihbar ve şikâyetlerini değerlendirmektedir. İnsan Hakları İhlallerini İnceleme Bürosu'na yapılan başvurular sonucunda verilen kararlar hukuken bağlayıcı değildir.³³⁰

3.1.7.2.Jandarma Genel Komutanlığı İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi

Jandarma İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi jandarma sorumluluk bölgesinde veya jandarmayla ilişkili olarak, görevlerin icrası esnasında meydana gelebilecek insan hakları ihlalleri iddialarıyla ilgili şikâyet ve müracaatları araştırmakta, iddiaların doğruluğu halinde hukuki çerçevede adli ve idari soruşturma yapılmasını sağlamakta, yapılan işlemlerle ilgili gelişmelerden ve sonucundan başvuru sahibine bilgi vermekte ve bu çalışmalarını kamuoyuna açıklamaktadır.³³¹

Merkez'in görevleri:³³²

- Çeşitli kanallardan (telefon, faks, dilekçe, vs.) JİHİDEM' e intikal eden insan hakları ihlalleri ile ilgili şikâyet ve müracaatları kabul etmek,
- Kabul edilen şikâyet ve müracaatların insan hakları ihlali kapsamında olup olmadığını değerlendirmek,
- Bu iddiaları araştırmak,
- İddiaların doğruluğunda hukuki prosedür çerçevesinde adli ve idari soruşturma başlatılmasını sağlamak,
- İncelenip değerlendirilen şikâyet ve müracaat konuları ile ilgili olarak ilgisine cevap verilmesini sağlamak,
- Yapılan şikâyet, müracaat ve bunlara verilen cevaplarla ilgili raporları hazırlanmak, istatistikî bilgileri düzenlenmek ve bunların kamuoyuna duyurulmasını sağlamaktır.

³²⁹ İçişleri Bakanlığı Mülkiye Müfettişliği 60/27 85/93 111/91 sayılı İnceleme Araştırma Raporu

³³⁰ <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/41-diger-denetim-usulleri/#pop> E.T. 30/04/2019

³³¹ AYDIN, Fatih, **Türkiye'de İnsan Hakları Kurumları** http://www.turkhukuk sitesi.com/makale_649.htm E.T. 30/04/2019

³³² <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/41-diger-denetim-usulleri/#pop> E.T. 30/04/2019

Bu kapsamda Jandarma Genel Komutanlığı'na bağlı çalışan kolluk kuvvetlerinin yürütmüş oldukları faaliyetler esnasında insan hakları ihlal edildiği iddiasıyla yapılan başvurular JİHİDEM tarafından incelenmektedir.

3.1.7.3.Kolluk Gözetim Komisyonu

Avrupa Birliği'nin tavsiyeleri ve ilerleme raporlarının etkisiyle kolluğa yönelik etkin bir şikâyet mekanizması olarak görülen “Kolluk Gözetim Komisyonu Kurulması Hakkında Kanun” 03/05/2016 TBMM’de kabul edilmiş ve Cumhurbaşkanı’nın onayının ardından 20/05/2016 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.³³³ Bu kapsamda emniyet, jandarma ve sahil güvenlik birimlerinin İçişleri Bakanlığı bağlı kurumları olarak düzenlenmiş ve kolluk birimlerinin insan hakları ihlallerinin incelenmesi ve şikâyetlerin alınması amacıyla Kolluk Gözetim Komisyonu kurulmuştur.

Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı teşkilâtında görevli kolluk personelinin işlediği iddia edilen suçlarla veya disiplin cezasını gerektiren eylem, tutum veya davranışlarıyla ilgili olarak idarî merciler tarafından yapılan ya da yapılması gereken iş ve işlemleri kapsar. Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı teşkilâtında görevli kolluk personelinin askerî görevlerinden doğan suçları, bu Kanunun kapsamı dışındadır.³³⁴

İçişleri Bakanlığı bünyesinde sürekli kurul olarak görev yapacak “Kolluk Gözetim Komisyonu” Müsteşarın başkanlığında, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanı, Kurul Başkanı, Bakanlık I. Hukuk Müşaviri, Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Genel Müdürü, üniversitelerin ceza ve ceza usul hukuku ana bilim dallarında görevli öğretim üyeleri ile baro başkanı seçilme yeterliğine sahip serbest avukatlar arasından Cumhurbaşkanınca seçilecek birer üyeden oluşmaktadır.³³⁵

İdare tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlallerinin yine idare tarafından korunması, önlenmesi ve tazmin edilmesi kapsamında önemli faaliyet

³³³ BARIN, Taylan, Kolluk Gözetim Komisyonu Hakkında Mevzuat Eksenli Kısa Bir Değerlendirme, **TBB Dergisi**, 2016(216), s. 50- 51

³³⁴ Kolluk Gözetim Komisyonu Kurulması Hakkında Kanun m. 1

³³⁵ Kolluk Gözetim Komisyonu Kurulması Hakkında Kanun m. 3

yürüten Komisyon, kuvvetler ayrılığı ilkesi kapsamında verilen kararlar değerlendirildiğinde; idare, yürütme organının bir yansıması ve yürütmenin de siyasilerden oluşması nedeniyle siyasi baskı altında karar verme tehlikesinin de bulunduğu ve bu nedenle yanlış kararlar verilebileceği düşünülmektedir.

3.1.7.4.5233 Sayılı Terör Ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun Gereğince Oluşturulan Zarar Tespit Komisyonunu

3713 sayılı Terörle Mücadele Kanununun 1 inci, 3 üncü ve 4 üncü maddeleri kapsamına giren eylemler veya terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle zarar gören gerçek kişiler ile özel hukuk tüzel kişilerinin maddi zararlarının sulhen karşılanması amacıyla zarar tespit komisyonları oluşturulmuştur.³³⁶

Zarar tespit komisyonları illerde; bu Kanun kapsamında yapılacak başvurular üzerine on gün içinde kurulur. Komisyon, bir başkan ve altı üyeden oluşur. Valinin görevlendireceği vali yardımcısı komisyonun başkanı; maliye, bayındırlık ve iskân, tarım ve köyişleri, sağlık, sanayi ve ticaret konularında uzman ve o ilde görev yapan kamu görevlilerinden vali tarafından belirlenecek birer kişi ile baro yönetim kurulunca baroya kayıtlı olanlar arasından görevlendirilecek bir avukat komisyonun üyesidir.³³⁷

5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun hükümlerine göre sulh yoluyla karşılanabilecek zararlar şunlardır:³³⁸

- Hayvanlara, ağaçlara, ürünlere ve diğer taşınır ve taşınmazlara verilen her türlü zararlar.
- Yaralanma, sakatlanma ve ölüm hâllerinde uğranılan zararlar ile tedavi ve cenaze giderleri.
- Terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle kişilerin mal varlıklarına ulaşamamalarından kaynaklanan maddî zararlar.

³³⁶ 5233 Sayılı Kanun m. 2

³³⁷ 5233 Sayılı Kanun m. 4

³³⁸ 5233 Sayılı Kanun m. 5

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 17.07.2004 tarihli ve 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanunla getirilen düzenlemenin erişilebilir ve etkin bir iç hukuk yolu niteliği taşıdığına karar vermiştir.³³⁹



³³⁹ AYDIN, Fatih, **Türkiye’de İnsan Hakları Kurumları**
http://www.turkhukusitesi.com/makale_649.htm E.T. 30/04/2019

SONUÇ

Kuşkusuz insan hakları, 20. ve 21. yüzyıllarda kendisinden en çok söz ettiren konuların başında gelmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan BM ve kıtalar düzeyinde siyasi, ekonomik ve askeri konularda devletlerarası oluşturulan birlikteliklerin öncelikli konusu insan hakları olmuştur. Bu kapsamda insan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerinin önlenmesi ulusal hukukun sorunu olmaktan çıkmış uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Uluslararası ve bölgesel nitelikteki insan haklarını koruma mekanizmalarının geliştirilmesiyle devletler üzerinde bazı yükümlülükler getirilmiştir. Bu doğrultuda her devlet kendi hukuki ve idari yapı çerçevesinde ulusal koruma mekanizmaları oluşturmuşlardır. Ancak bu durum ulusal koruma mekanizmalarının çeşitlenmesine neden olmuştur. Bu nedenle 1993'teki Viyana Dünya Konferansı ile Paris Prensipleri adıyla ulusal koruma mekanizmalarına ilişkin uluslararası standartlar belirlenmiştir. Söz konusu ilkeler çerçevesinde ulusal düzeyde kurulan mekanizmaların hangilerinin insan haklarının ulusal koruma mekanizması olarak kabul göreceği belirlenmiştir.

İnsan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerin önlenmesi amacıyla uluslararası ve bölgesel düzeyde imzalanan sözleşmelere taraf olmanın gereği olarak Türkiye'de de insan hakları ulusal koruma kurumlarının oluşturulması öngörülmüştür. Bu kapsamda ilk olarak 1990 yılında TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu kurulmuş son olarak da Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu ve Kişisel Verilerin Korunması Kurumu kurulmuştur.

TBMM bünyesinde kurulan İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu ve Dilekçe Komisyonu insan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerin önlenmesi kapsamında önemli bir yere sahiptir. Bu komisyonlar uluslararası standartlar çerçevesinde ulusal koruma kurumlarından komisyon modelinin karşılığıdır. Söz konusu bu komisyonlar insan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerin önlenmesi amacıyla yasama organına danışmanlık görevi üstlenmiştir. Komisyonların, TBMM tarafından yapılması planlanan yasaların insan hakları çerçevesinde değerlendirmesi ve tavsiyelerde bulunması kapsamında büyük katkıları bulunmaktadır. Ayrıca insan hakları ihlallerine ilişkin şikâyetlerin yapılması ve bu şikâyetlere ilişkin gerekli inceleme ve araştırmalar sonucunda ilgili birimlerin harekete geçirilmesi sağlanmaktadır. Bu

nedenle söz konusu komisyonların görev ve yetkileri yargısal ve bağlayıcı nitelikte olmayıp sadece tavsiye niteliğindedir. Bu itibarla söz konusu durum fonksiyon gaspı çerçevesinde değerlendirildiğinde yargı organına tanınmış bir yetkinin yasama organınca kullanılması engellenmiştir. Komisyonlar hakkında diğer bir önemli husus ise komisyonların oluşum şekilleridir. Komisyonlar, yasama organı üyelerinden, yani vatandaşlar tarafından seçilmişlerden oluşmaktadır. Böylelikle komisyonların oluşumunda çoğulcu bir yaklaşım sergilenmektedir. Ancak Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu hariç komisyonlara seçilen üyelerin bu konularda uzman olması gibi bir şart öngörülmemiştir.

TBMM'ye bağlı diğer bir kurum ise kamu tüzel kişiliğine haiz Kamu Denetçiliği Kurumu'dur. Ombudsman modeli kapsamında kurulan bu Kurum, insan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi amacıyla idareye ilişkin şikâyetlerin incelendiği ve söz konusu şikâyetlere ilişkin tavsiye niteliğinde kararlar verebilmektedir. Verilen bu kararların bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Ancak verilen tavsiye kararlarıyla idarelere yürütmekte oldukları faaliyetler kapsamında idare tarafından yapılan insan hakları ihlallerinin önlenmesi amacıyla dikkatlerini çekmekte ve ihlali önlemeye yönelik kamuoyu baskısı oluşturabilmektedir. Yine komisyonlar gibi oluşum şekli çoğulcu bir yaklaşıma dayanmaktadır. Ancak Kurum Başdenetçi ve denetçileri seçilmişler tarafından seçilmektedir. İki dereceli bir sistem uygulanmaktadır.

Kamu tüzel kişiliğine sahip kurumlardan bir diğeri de Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumudur. Kamu Denetçiliği Kurumu'ndan farklı olarak insan hakları ihlalleri şikâyetlerine ilişkin bağlayıcı ve cezai nitelikte kararlar alabilmektedir. Paris Prensipleri çerçevesinde insan hakları ulusal koruma mekanizması olarak kabul gören tek kurumdur. Ancak hem komisyonlar, hem de Kamu Denetçiliği Kurumu'ndan farklı olarak Kurul üyeleri yürütme organının ve devletin başı olarak Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir. Bu ise çoğulcu yaklaşıma aykırı bir durum olarak değerlendirilmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki Kurum sadece insan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi konusunda değil, insan haklarının geliştirilmesi ve farkındalığın artırılması konusunda da faaliyetlerde bulunması açısından diğer kurumlara göre daha önem arz etmektedir.

TİHEK insan haklarının korunması kapsamında sadece idare tarafından yapılan insan hakları ihlallerini değil, kişiler ve kişiler tarafından oluşturulan tüzel kişilerce yapılan insan hakları ihlallerini de incelemekte ve kararlar alabilmektedir. Diğer kurumlar genel itibariyle kamu gücü tarafından yapılan ihlalleri incelerken TİHEK bu kapsamda bu kurumlardan ayrı bir konuma sahiptir. Ancak hak ihlallerinin çözüm yeri yargı mercileri olduğu düşünüldüğünde TİHEK tarafından verilen kararların fonksiyon gaspına neden olduğu değerlendirilmektedir. Bu savın oluşmasındaki en büyük etken kurumun yapısından kaynaklanmaktadır. Kuruluş kanunu incelendiğinde yürütmüş olduğu faaliyetler kapsamında düzenleyici ve denetleyici kurum gibi hareket etmekte ancak bu statü verilmemektedir. Bu nedenle Kurumun kuruluş kanununda bir değişikliğe gidilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Adalet Bakanlığı bünyesinde kurulan idari birimler insan haklarına farklı açılardan yaklaşmaktadırlar. İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı genel itibariyle AİHM'e yapılan başvurular arasında iç hukuk yolu tüketilmemesinden kaynaklı reddi verilen kararlara ilişkin yapılan başvuruların tazminat ödemek suretiyle incelemekle yetkilidir. Ancak yürütme organının yargısal nitelikteki bir karar vermesi ve bu kararlar üzerine tazminat ödenmesi fonksiyon gaspı yönünden değerlendirilmesi gerekmektedir. Buradaki amaç AİHM'e yapılan başvuruların ve AİHM tarafından Türkiye aleyhine verilen kararların sayısının azaltılması ve uluslararası alandan hukuk sistemimizin itibarının düşürülmemesidir. Ancak bu amaçla da olsa idare tarafından yargısal nitelikte bir karar verilmesi fonksiyon gaspı olarak değerlendirilmektedir. Bu amacın Yargıtay veya Danıştay gibi yüksek mahkemelerce gerçekleştirilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Adalet Bakanlığı bünyesinde insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve korunması kapsamında Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları kurulması ayrı bir öneme sahiptir. Söz konusu kurullar tarafından yapılan izlemeler ve denetimler sonucu hazırlanan raporlarda infaz sistemi kapsamında insan haklarına ilişkin tavsiyelerde bulunmaktadır. Bakanlık tarafından yayınlanan faaliyet raporundan da anlaşılacağı üzere izleme kurullarının yapmış olduğu tavsiyelerin %66'sı gerçekleştirilmiştir. Bu durum sayesinde insan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerin önlenmesi kapsamında olumlu sonuçlar elde edildiği görülmektedir.

İçişleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Kolluk Gözetim Komisyonu ve Terörle Mücadele Kapsamında Oluşan Zararlara İlişkin Tazminat Ödeme Komisyonu insan hakları ihlallerinin önlenmesi kapsamında faaliyetlerde bulunmaktadır. Kolluk görevlilerince kamu düzeninin korunması amacıyla yürütülen kolluk faaliyetleri sırasında oluşan zararlar ve hak ihlallerinin incelenmesi ve zararların tazmin edilmesi yine fonksiyon gaspı olarak değerlendirilmektedir. Örneğin idarenin kendi içinde yapılan idari denetim ile yasama organının hükümet kanalıyla idare üzerinde uygulayacağı siyasi denetim ile veya meslek kuruluşlarının, baskı gruplarının, kısacası kamuoyunun yapacağı denetim ile idarenin hukuka uygun faaliyet göstermesi bir ölçüye kadar sağlanabilir. Ancak idare üzerinde yapılan denetimlerin en etkili olanı ve idare edilenlere en fazla güvence sağlayan, bağımsız ve tarafsız yargı organlarıncaya yapılan yargı denetimidir. Söz konusu hak ihlallerine neden olan idare tarafından ihlalinin var olup olmadığının incelenmesi yürütmenin yargının görev alanına giren bir hususta karar alması anlamına gelmektedir.

Bu kapsamda Türk kamu yönetimi yapısı içerisinde insan haklarının geliştirilmesi, korunması ve ihlallerin önlenmesi amacıyla oluşturulan kurum sayısının fazla olması ve bu kurumların oluşumlarında yürütmenin ağırlığının bulunması ayrı bir insan hakları ihlalinin oluşmasına neden olma riskini taşımaktadır. Hemen hemen her bakanlık kendi kurumsal yapısı içerisinde insan haklarını koruma konusunda faaliyet gösteren bir idari yapı oluşturmaktadır. Ancak bu idareler arasında bir eşgüdüm sağlanamadığı görülmektedir. Bu nedenle yaşanan eşgüdüm sorununun çözülmesi amacıyla Cumhurbaşkanlığı bünyesinde İnsan Hakları Başkanlığı adıyla bir idari yapı oluşturulması, oluşturulan bu yapıya diğer idarelerden sürekli olarak bilgi paylaşımının yapılması (faaliyet raporları gibi), insan haklarının korunması ülke çapında merkezi ve taşra birimleri dahil edilerek yaygınlaştırılması ve İnsan Hakları Stratejisi Belgesi niteliğinde bir politika belgesi hazırlanarak diğer idareler tarafından hazırlanan eylem planlarının tek bir belgede toplanmasıyla koordinasyon sorununun çözüleceği düşünülmektedir.

Ayrıca eleştirilmesi gereken bir diğer durum ise AİHS kapsamında AİHM'e bireysel başvuru imkânının tanınmasıyla Türkiye'de son yıllarda davalı olarak birçok kez AİHM önüne çıkmıştır. 2010 yılında Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru imkânının tanınmasıyla birlikte bu durumun yıllar içinde azaldığı görülmektedir. AİHM'e başvuru şartlarından biri olan iç hukuk yolunun tüketilmesi şartı AİHM'e

yapılan başvurularda öncelikle değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Türk kamu yönetimi içerisinde iç hukuk yolu olarak kurulan insan hakları koruma mekanizmaların sayısı her geçen gün artmıştır. Ancak bu durum AİHS kapsamında adil yargılanma hakkı içerisinde yargılamanın gecikmesi sorununa neden olarak AİHM'e başvuru için ayrı bir başvuru nedeni olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çerçevede insan haklarına ilişkin oluşturulan idari birimlerin Paris Prensipleri kapsamında kamu tüzel kişiliğine haiz ve bağımsız yapılar halinde düzenlenmesi, ayrıca idare tarafından verilen kararlar üzerinde yargısal denetimin açık olması; yine söz konusu bu idarelerin sayıca az, nitelikli ve insan hakları alanında uzmanlaşmış kişilerden oluşması; denetim yetkisi bulunan kurul, komisyon üyelerinin yürütme vasıtasıyla atama usulü ile değil çoğulcu bir yaklaşımla seçim usulüyle belirlenmesi insan haklarının ulusal düzeyde geliştirilmesi, korunması ve ihlallerin önlenmesi açısından olumlu sonuçlar ortaya çıkaracağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali (ed.), **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

AKILLIOĞLU, Tekin, **Temel Hakların Gelişmesi Üzerine Bazı Düşünceler**, Tarih ve Yayın yok.

AKIN, İlhan, **Kamu Hukuku**, Beta Yayın, İstanbul, 1993.

ANAYURT, Ömer, “Hakların Bütünlüğü Açısından İnsan Haklarına İlişkin Sınıflandırmaların Değerlendirilmesi” İçinde; **Türkiye’de İnsan Hakları**, TODAİ, Ankara, 2000.

Aristoteles, **Politika**, Çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.

ATALAY, H. “Hukuk Sistemleri ve Türk Hukuk Tarihi” İçinde; **Hukukun Temel Kavramları**, U. Aydın ve E. Sütken. (Ed.), Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 2016.

ATAR, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, Mimoza Yayınevi, Konya, 2002

AYBAY, Rona, **İnsan Hakları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.

AYDIN, A. Hamdi, **Türk Kamu Yönetimi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011.

BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

CİN, Halil ve Akagündüz, Ahmet, **Türk Hukuk Tarihi**, C.I, Timaş Yayınları, İstanbul, 1990.

ÇEÇEN, Anıl, **İnsan Hakları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015.

ÇETİN, Halis, **Çağdaş Siyasal Akımlar**, Orion Kitabevi, Ankara, 2007.

DOĞAN, İlyas, **İnsan Hakları Hukuku**, Astana Yayınları, Ankara, 2015.

ERDOĞAN, Mustafa, “Liberalizme Yeniden Bakış: Tarihi ve Felsefi Temelleri”, **Liberalizm El Kitabı** içinde, Editör Cennet USLU, Kadim Yayınları, Ankara, 2013.

_____, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, Ekim, 2014.

_____, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, Orion Kitabevi, Ankara, 2015.

_____, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara, 2009.

EREN, Abdurrahman, **Türkiye’de İnsan Haklarının Korunması: Uluslararası Koruma Mekanizmaları ve Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007.

_____, **Ulusal İnsan Hakları Kurumları**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2012.

GEMALMAZ, Mehmet Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Beta Yayınları, İstanbul, 2001.

GÖREN, Zafer, **Anayasa Hukuku**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2006.

GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul, 2009.

GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları** (Ders Kitabı), Ekin Basımevi, Bursa, 2010.

_____, **İnsan Hakları Hukuku**, Ekin, 2018.

_____, **Türk Anayasa Hukuku**, Bursa, Ekin, 2000.

GÖZLER, Kemal ve Gürsel Kaplan, **İdare Hukuku**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2018.

GÖZÜBÜYÜK A. Şeref- Gölcüklü Feyyaz “**Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**”, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013.

_____, **Anayasa Hukuku**, Ankara Üniversitesi yayınları, Ankara, 1986.

GÜLMEZ, Mesut, **Birleşmiş Milletler Sisteminde İnsan Haklarının Korunması**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2004.

HILL, CHRISTOPHER, **İngiltere’de Devrim Çağı 1603-1714**, Çeviren Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

KABOĞLU, İbrahim, **Kolektif Özgürlükler**, DÜHFY, Diyarbakır, 1989.

_____, “Çevre Hakkı Karşısında İdare ve Yurttaş”, İçinde: **Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, 1992.

_____, **Özgürlük Hukuku 1**, 7. Basım, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

KALABALIK, Halil, **İnsan Hakları Hukukuna Giriş**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018.

_____, Halil, **İdare Hukuku Dersleri Cilt 1**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018.

KANSU, Aykut, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

KAPANİ, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.

_____, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, Aralık 1996,

KARAOSMANOĞLU, Fatih, **İnsan Hakları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2009.

KJCERUM, Morten, "Human Rights and Criminal Justice for the Downtrodden" içinde, **İnsan Hakları Ulusal Kurumları İnsan Haklarının Uygulanması**, belirtilmemiş yayınevi, 2003.

KURŞUN, Günal, **101 Soruda Uluslararası Ceza Mahkemesi**, İnsan Hakları Gündemi Derneği, Ankara, 2011.

MUMCU, Ahmet, **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Savaş Yayınları, Ankara, 1994.

MUMCU, Ahmet ve Elif Kuzeci, **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007.

NOHUTÇU, Ahmet, **İnsan Hakları ve Demokratikleşme**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2015.

OĞUŞGİL, Vahap Atilla, **Avrupa Birliği ve Ulusal İnsan Hakları Kurumları: Üye Ülkelerden Örnek Uygulamalar**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2015.

ORTAYLI, İlber, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.

ÖZBUDUN, Ergun, **1924 Anayasası**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

PAİNE, Thomas, **İnsan Hakları**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

TANÖR, Bülent, **İki Anayasa: 1961 ve 1982 Anayasası**, Beta Basımevi, İstanbul, 1994.

_____, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019.

_____, **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, BDS Yayınları, Ankara, 1994.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, 19. cilt, Anadolu yayıncılık, 1984.

UYGUN, Oktay, **Kamu Hukuku İncelemeleri; İnsan Hakları, Demokrasi, Hukuk Devleti, Egemenlik**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013.

ÜNAL, Tahsin, **Türk Siyasi Tarihi 1700-1958**, Emel Yayınları, Ankara, 1977.

YILMAZ, Faruk, **Türk Anayasa Tarihi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.

ZABUNOĞLU, H. Gökçe, **Kültürel Görecelik ve İnsan Haklarının Evrenselliği**, Zabunoğlu Armağanı, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011.

- **Makale ve Kurum Kaynakları**

26. Yasama dönemi İHİ Komisyon 1. Devre Faaliyet Raporu, 2018.

26. Yasama dönemi KEFEK 1. Devre Faaliyet Raporu, 2018.

AÇIK, Coşkun, **Ulusal İnsan Hakları Kurumları Ve Türkiye Örneğine Eleştirel Yaklaşım**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.

Adalet Bakanlığı Faaliyet Raporu 2018 yılı, 2019.

ARSLANEL, Nazan/EFE, Haydar/HAMDDEMİR, Berkan, “Türkiye’de Devlet Eliyle Oluşturulmuş İnsan Hakları Kurumsal Yapısı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme”, **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 2.

BARIN, Taylan, **Kolluk Gözetim Komisyonu Hakkında Mevzuat Eksenli Kısa Bir Değerlendirme**, **TBB Dergisi**, 2016(216).

Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları 2018 Yılı Faaliyet Raporu, 2019.

ÇALIK, Tacettin, Birleşmiş Milletler Organlarının İnsan Hakları İle İlişkisi, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayı Cilt:2**, 2015.

DERVİŞOĞLU, Suat, İnsan Haklarının Korunması Açısından İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları, **Türk İdare Dergisi • Sayı: 466**, Mart, 2010.

ERHÜRMAN, Tufan, “Ombudsman”, **Amme İdaresi Dergisi**, 31(3), Eylül 1998.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin, Kamu Denetçiliği(Ombudsmanlık), **Stratejik Düşünce Enstitüsü Dergisi**, Aralık, 2010.

GÖKPINAR, Mahmut, Bir Kavram Olarak İnsan Hakları ve Çeşitli Sınıflandırılması, **TBB Dergisi**, 2015.

GÖREN, Zafer, Temel Hakların Sınıflandırılması-Sınırlamanın Sınırları, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı 12, 2007.

GÜNEŞ, Ümran, Türkiye’de İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Ulusal İnsan Hakları Kurumları: Kamu Denetçiliği Kurumu Ve Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 20 Sayı 1, Haziran 2018.

İçişleri Bakanlığı Mülkiye Müfettişliği 60/27 85/93 111/91 sayılı İnceleme Araştırma Raporu.

Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu Tasarısı ve Avrupa Birliği Uyum ile Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/1158).

Kamu Denetçiliği Kurumu, 2018 Faaliyet Raporu, 2019.

KIZILSÜMER ÖZER, Deniz, İnsan Haklarının Birleşmiş Milletler’in Kurumsal Yapısı İçinde Korunması, **Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt 17, Sayı 2.

Kişisel Verilerin Korunması Kanununa İlişkin Uygulama Rehberi, Mart 2018.

ODYAKMAZ, Zehra -Bayram Keskin-Yusuf Deniz, “6701 Sayılı İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme-I”, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, 2016.

TERZİ, Mahir, İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Korunması Üzerine Bir İnceleme: İnsan Hakları ve Amerika, **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, Aralık, 2017.

TERZİ, Mahir, İnsan Haklarının Sözleşme Dışı Koruma Usullerinin Etkisi Üzerine Bir İnceleme: Eritre Örneği Çerçevesinde 5/1 Usulü, **ANKASAM Bölgesel Araştırma Dergisi**, Mayıs 2018.

TOPAL, Ahmet Hamdi, “Birleşmiş Milletler Sisteminde İnsan Haklarının Korunması”, **Mevzuat Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 83, Kasım 2004.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu 2018 Faaliyet Raporu.

USLAN, Ural, Tuğba GÜNER, İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Korunması: Amerikan Sistemi, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** Y.2014, C.19, S.2.

YÜKSELBABA, Ülker, Habermas’ın Prosedüralist Hukuk Paradigması, Haklar Sistemi ve Hukuk Devleti, (**İÜHFM**) C. LXVI, S.1,2008.

- **İnternet Kaynakları**

<http://en.african-court.org>

<http://indicators.ohchr.org>

<http://www.anayasa.gov.tr>

<http://www.adalet.gov.tr>

<http://www.ihtk.adalet.gov.tr>

<http://www.magdur.adalet.gov.tr>

<http://www.mfa.gov.tr>

<http://www.oas.org>

<http://www.turkhukuk sitesi.com>

<http://www.un.org.tr>

<http://www.unicankara.org.tr>

<https://au.int>

<https://treaties.un.org>

<https://www.ab.gov.tr>

<https://www.coe.int>

<https://www.echr.coe.int>

<https://www.ohchr.org>

<https://www.tbmm.gov.tr>

www.anayasa.gen.tr

www.resmigazete.gov.tr

<https://www.tihk.gov.tr>

<https://www.kvkk.gov.tr>

<https://www.icisleri.gov.tr/insan-haklari-ihlalleri>

<https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr>

